

**Shuhrat Ergashev, Begzod Xodjayev,
Jamshid Abdullayev**

JAHON TARIXI

(1918–1991-yillar)

*Oʻrta taʼlim muassasalarining 10-sinfi va oʻrta maxsus,
kasb-hunar taʼlimi muassasalarining oʻquvchilari uchun darslik*

Birinchi nashr

Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi tasdiqlagan

Toshkent
«TURON-IQBOL»
2017

UO'K 94(100)(075.3)=513.133
KBK 63.3(0)ya721

E 74 Ergashev, Shuhrat

Jahon tarixi [Matn]: O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik / Sh.Ergashev, B.Xodjaye, J.Abdullayev. –Toshkent: «Turon-Iqbol», 2017. – 144 b.

KBK 63.3(0)ya721

Mas'ul muharrir:

Tarix fanlari doktori, professor **M.Rahimov**

Taqrizchilar:

Tarix fanlari nomzodi **T. Bobomatov**

Tarix fanlari nomzodi **A. Abduqodirov**

Respublika ta'lim markazi bosh metodisti **Sh. Safarova**

Toshkent shahar Sergeli tumani 266-maktab oliy toifali tarix
fani o'qituvchisi **Z. Umarova**

Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani 248-maktab tarix
fani o'qituvchisi **F. Amanova**

Qarshi Davlat universiteti qoshidagi 2-akademik litsey tarix
fani o'qituvchisi **B. Rahimov**

Toshkent Transport kasb-hunar kolleji tarix fani o'qituvchisi
X. Matqurbonov

Shartli belgilar

Internet bilan
ishlashga doir
topshiriq

Atamalar izohi

Esga oling

Badiiy-tarixiy asar
bilan ishlashga
doir topshiriq

Xarita bilan ishlashga
doir topshiriq

Yodda tuting

Ijodiy ish
topshirig'i

O'zingizni sinang

Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari hisobidan chop etildi.

ISBN 978-9943-14-475-0

© Sh.Ergashev va boshq., 2017.

© «TURON-IQBOL», 2017.

KIRISH

Insoniyat tarixining Birinchi jahon urushining yakuni–1918-yildan boshlanib, hozirgi kungacha bo'lgan davri **«Eng yangi tarix»** deb ataladi.

«Eng yangi tarix» kishilik jamiyati rivojlanishida **industrial sivilizatsiyadan postindustrial sivilizatsiyaga** o'tish davri sifatida qaraladi.

Eng yangi davr tarixida nisbatan mustaqil bo'lgan uchta bosqichni ajratib ko'rsatish mumkin. **Birinchi bosqich 1918–1945-yillar**–industrial jamiyat ijtimoiy-siyosiy tizimi inqirozining boshlanishi davri. Bu inqiroz jahon urushlarida, sotsialistik va milliy-ozodlik inqiloblarida, Germaniya, Italiya, Yaponiya, SSSRda totalitar tuzumlarning qaror topishida, ijtimoiy ziddiyatlarning keskinlashuvida namoyon bo'ldi. ***Bu bosqichning mazmunini jamiyat taraqqiyotining ikki asosiy modellari–liberal-demokratik va totalitar tuzumlar o'rtasidagi kurash tashkil qiladi.***

Ikkinchi bosqich 1945–1991-yillarni o'z ichiga oladi. Bu bosqich mazmunini mustamlaka tizimining qulashi va ko'plab mustaqil davlatlarning tashkil topishi, «sovuq urush», dunyoni yadroviy halokat yoqasiga olib kelgan qurollanish poygasi tashkil qiladi. ***Ikkinchi jahon urushidan keyin shakllangan sotsialistik lager bilan G'arb mamlakatlari o'rtasidagi global qarama-qarshilik bu davrning xarakterli jihati hisoblanadi.***

1991-yildan boshlangan uchinchi bosqich xalqaro munosabatlarda shakllangan ikki qutbli tizimning inqirozi, sotsialistik tizimning barbod bo'lishi, SSSRning tarqalib ketishi va sobiq sovet respublikalarining mustaqil taraqqiyot yo'liga kirishi bilan boshlanadi. ***Bu davr jahon sivilizatsiyasining globallashuvi, «uchinchi dunyo» mamlakatlari rivojlanishining jadallashuvi, sivilizatsiyalar o'rtasidagi ziddiyatlarning kuchayishi bilan xarakterlanadi.***

Industrial sivilizatsiya – bu sanoat va fan-texnika taraqqiyotiga asoslangan sivilizatsiya.

Postindustrial sivilizatsiya – bu iqtisodiyotda sanoatning yuqori unumdor innovatsion sektori, yalpi ichki mahsulotda fan yutuqlari va axborot texnologiyalari, iqtisodiy va boshqa faoliyat sohalarida raqobat ustuvor bo'lgan jamiyat. Bu sivilizatsiyaga nisbatan axborot jamiyati atamasi ham qo'llaniladi.

1-MAVZU. 1918 – 1939-YILLARDA XALQARO MUNOSABATLAR

Birinchi jahon urushi xalqaro munosabatlarga va dunyoning siyosiy xaritasiga katta ta'sir ko'rsatdi. Germaniya, Avstriya-Vengriya va Usmoniylar imperiyalari tarqalib ketdi, Yevropada yangi davlatlar vujudga keldi, Rossiyada monarxiya ag'darildi. Urush tugashi bilan g'olib davlatlar xalqaro munosabatlarda yangi tartib o'rnatish, urushdan keyingi dunyoning qiyofasini belgilash uchun Parijga yig'ildilar.

Birinchi jahon urushining kelib chiqish sabablari va bahonasi nimalardan iborat edi?

Devid Lloyd Jorj, Jorj Klemanso va Vudro Vilson (chapdan).

Parij tinchlik konferensiyasi. Parij yaqinidagi Versal saroyida **1919-yil 18-yanvardan 1920-yil 21-yanvargacha** 27 davlat vakillari ishtirokida tinchlik konferensiyasi bo'lib o'tdi. Konferensiyada hal qiluvchi rolni «Katta uchlik» – Buyuk Britaniya va Fransiya bosh vazirlari Devid Lloyd Jorj, Jorj Klemanso va AQSH prezidenti Vudro Vilson o'ynadi. Konferensiya jarayonidagi uzoq tortishuvdan so'ng Germaniya bilan sulh

shartlari kelishildi. **1919-yil 28-iyunda** Germaniya **Versal tinchlik shartnomasini** imzoladi. Shartnomaga ko'ra, Germaniya Birinchi jahon urushining boshlanishi uchun yagona javobgar deb e'lon qilindi. U g'olib davlatlar foydasiga juda katta – **132 mlrd. marka repa-ratsiya** (tovon) to'lashi lozim edi. Keyin Germaniyaning ittifoqchilari bo'lgan boshqa mag'lub davlatlar – Avstriya, Bolgariya, Vengriya va Turkiya bilan ham shunday shartnomalar imzolandi.

Millatlar Ligasining tashkil qilinishi. Mandat tizimi. AQSH prezidenti Vudro Vilson tashabbusi bilan Parij tinchlik konferensiyasida xalqaro tashkilot – **Millatlar Ligasi** tashkil qilindi. Jahonda tinchlik uchun kurash, xalqlar o'rtasida hamkorlik va xavfsizlik masalalari Millatlar Ligasining asosiy vazifalari qilib belgilandi. Dastlab mag'lub davlatlar va Sovet Rossiyasi unga qabul qilinmadi.

Versal tinchlik shartnomasi... «Katta uchlik» bu ... Millatlar Ligasi ... Mandat tizimi ...

Germaniya mustamlakalarini va Turkiyaning Yaqin Sharqdagi yerlarini g'olib davlatlar tomonidan bo'lib olish uchun Millatlar Ligasi Nizomiga mandat, ya'ni ma'lum bir hududni boshqarish uchun vakolat tushunchasi kiritildi. Millatlar Ligasi nomidan **1919-yil mayda** Buyuk Britaniya va Fransiya Osiyo va Afrikadagi katta hududlarni boshqarishga mandat oldi. Shu tariqa «abadiy tinchlik» vositasi deb e'lon qilingan Millatlar Ligasi g'olib davlatlarning dunyoni o'zaro bo'lib olishiga qonuniy tus berdi, ittifoqchilarning urushdagi g'alabasini mustahkamladi.

Vashington konferensiyasi. Uzoq Sharq va Tinch okeanidagi bahsli muammolarni hal qilish va dengizdagi qurollarni cheklash maqsadida **1921-yil 12-noyabrdan 1922-yil 6-fevralgacha** to'qqiz davlat vakillari ishtirokida **Vashington konferensiyasi** bo'lib o'tdi. Konferensiyada asosiy rolni AQSH, Buyuk Britaniya va Yaponiya o'ynadi. **1921-yil dekabrda** Vashington konferensiyasida to'rt davlat – AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya va Yaponiya o'rtasida shartnoma imzolanib, ushbu davlatlarning Tinch okeani havzasidagi o'z orollariga egalik qilish huquqlari kafolatlandi.

1923-yili Lozanna tinchlik shartnomasi imzolanib, unda Turkiyaning urushdan keyingi chegaralari belgilab berildi va mustaqilligi tan olindi. U Birinchi jahon urushidan keyin yuzaga kelgan hududiy o'zgarishlarga qonuniy tus bergan so'nggi yirik shartnoma bo'ldi.

1919 – 1923-yillari imzolangan shartnomalar va jahondagi kuchlarning yangi nisbati xalqaro munosabatlarning **Versal-Vashington tizimi** nomini oldi. Versal-Vashington tizimi bir guruh davlatlarning dunyoga hukmronligini o'rnatdi, dunyo siyosatida AQSH ta'sirining sezilarli kuchayganligini aks ettirdi. Shu tariqa g'oliblar va mag'lublar o'r-

Reparatsiya zulmi. Nemis plakati.

tasidagi ziddiyatlar tizimi shakllanib, bu mag'lublarning o'ch olish, adolatli tartib o'rnatish uchun intilishiga, yangi urushga olib keldi.

Birinchi jahon urushidan so'ng Yevropadagi davlatlar chegaralari. 1929-yil.

Birinchi jahon urushidan so'ng G'arbning bir qator mamlakatlarida o'ng radikal, ekstremistik harakatlar vujudga kelib, umumiy nom bilan **fashizm** deb ataldi. Fashistik harakatning liderlari ijtimoiy saf-satabozlikdan keng foydalandilar, kishilarning millatchilik hissiyotiga ta'sir o'tkazishga harakat qildilar, o'z millati uchun ijtimoiy adolatni, «yangi jamiyat»ning o'zlariga ma'qul shaklini qurishni va'da qildilar.

«Abadiy tinchlik» vositasi...
Versal-Vashington tizimi bu...
Vashington konferensiyasi...
Fashizm bu...

Versal-Vashington tizimining inqirozi va barbod bo'lishi.

Versal-Vashington tizimi omonat bo'lib chiqdi. U ham g'oliblar, ham mag'lublar o'rtasidagi o'zaro ziddiyatlar tufayli yemirilib bordi. Harbiy kuchga tayanish ko'p jihatdan kapitalistik mamlakatlarning xalqaro maydondagi pozitsiyasini belgilab berdi. Shundan so'ng qurollanish poygasini cheklash bo'yicha o'tkazilgan konferensiyalarning birortasi ijobiy natija bermadi, ularda ham umumiy kelishuvga erishilmadi.

Oqibatda 1930-yillarning oxiriga kelib Versal-Vashington tizimiga Yevropada hech bir davlat amal qilmay qo'ydi. Bu tizimning inqirozi buyuk davlatlar o'rtasida o'z manfaatlari uchun kurashni avj oldirib yubordi. Bir tomondan, Buyuk Britaniya va Fransiya, ikkinchi tomondan, Germaniya, Italiya va Yaponiya o'rtasida qarama-qarshi harbiy-siyosiy ittifoqlar shakllandi. SSSR va AQSH ushbu qarama-qarshilikdan o'z manfaatlari yo'lida foydalanish maqsadida kutib turishni ma'qul ko'rdi.

Shu davrda Yaponiya Uzoq Sharqda o'zining tajovuzkor rejalarini amalga oshirishga kirishdi. **1931–1932-yillari** Yaponiya Manchjuriyani bosib oldi va Manchjou-Go qo'g'irchoq davlatini tuzdi. **1933-yili** Yaponiya Millatlar Ligasidan chiqdi. Shundan so'ng u Xitoyga qarshi tajovuzni kuchaytirdi va **1937-yil iyulda** keng miqyosdagi urush harakatlarini boshlab, Markaziy Xitoyni va boshqa bir qator hududlarni bosib oldi. Shu tariqa Osiyoda ham jahon urushi o'chog'i paydo bo'ldi, dunyo asta-sekin, qadamma-qadam yangi jahon urushiga qarab siljiy boshladi.

Konferensiya (konferentia – bir joyga to'playman) – davlat yoki partiya, jamoat va olimlar vakillarining muayyan masalani muhokama etish uchun yig'ilishi.

Millatlar Ligasi – Birinchi jahon urushidan keyin tuzilgan xalqlarning tinchlik va xavfsizlik yo'lidagi hamkorligini amalga oshiruvchi xalqaro tashkilot.

Fashizm (birlashma) – Italiyada paydo bo'lgan siyosiy oqim. Hokimiyat tepasiga kelgach, fashistlar zo'ravonlikning ashaddiy shakllarini qo'llovchi va jamiyat ustidan yalpi nazorat o'rnatuvchi terroristik diktaturani barpo etdilar.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. G'olib davlatlar Parij tinchlik konferensiyasida qanday maqsadlarni ko'zlagan edi?
2. Vashington konferensiyasi qanday maqsadda chaqirilgan edi? Uning yakunlari haqida so'zlab bering.
3. Versal-Vashington tizimi inqirozining sabablari nimada edi?
4. Birinchi jahon urushi va undan keyingi davr Osiyo va Afrika mamlakatlari taraqqiyotida qanday davr bo'ldi?
5. Millatlar Ligasi nega samarali faoliyat ko'rsata olmadi?

Mustaqil ish

Matnda keltirilgan xarita bilan tanishing va Birinchi jahon urushidan so'ng Yevropa davlatlarining siyosiy-hududiy bo'linishiga izoh bering.

«Birinchi jahon urushining oqibatlari shundaki...» mavzusida asoslangan esse yozing.

2-MAVZU. 1918 – 1939-YILLARDA ILMIY-TEXNIK TARAQQIYOTNING JADALLASHUVI, ILM-FANDAGI YUTUQLAR

Bu davrda dunyoning ijtimoiy-iqtisodiy qiyofasini o'zgartirgan eng muhim omillardan biri ilmiy-texnik taraqqiyot bo'ldi. Fanni ishlab chiqaruvchi kuchga aylantirishning uzoq davom etgan jarayoni yakunlanib, XX asr boshlarida ilmiy-texnik inqilobga olib keldi.

Aniq va tabiiy fanlardagi inqilob. Nazariy bilimlarning amaliy ahamiyatga ega ekanligi yadro energiyasining kashf qilinishida yaqqol namoyon bo'ldi. Amerikalik Enriko Fermi va fransuz Frederik Jolio-Kyuri uranning parchalanishi jarayonida yuz beradigan zanjirli reaksiya natijasida juda katta energiya ajralib chiqishi to'g'risidagi g'oyani shakllantirdi.

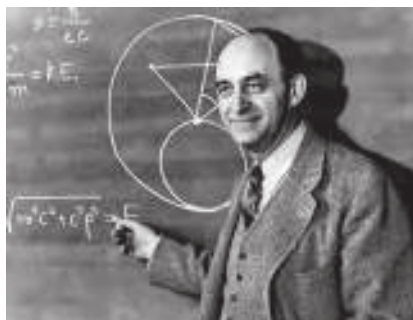

XIX asr oxiri–XX asr boshlariga qadar insoniyat ilm-fanda qanday yutuqlarga erishgan edi?

Shu davrda fizikaning alohida yoʻnalishi atom fizikasi ham shakllandi. **1938-yili** nemis olimlari uran yadrolari ajralib chiqishining zanjirli reaksiyasini kashf etdilar. Insoniyat oldida atom energiyasidan foydalanishning murakkab muammosi paydo boʻldi.

Atom bombasini yaratish ustida izlanishlar Germaniya, sobiq Sovet Ittifoqi va boshqa bir qator davlatlarda ham davom ettirildi. Ammo AQSH oʻz raqiblaridan ancha oldinlab ketdi. **1942-yili** Chikagoda Enriko Fermi ilk atom reaktorini yaratdi. Birinchi atom bombasi **1945-yil** AQSHning Nyu-Meksiko shtatidagi poligonda portlatildi.

Fizika sohasidagi yangi nazariyalarning amaliyotga tatbiq qilinishi koʻplab yangi texnik ixtirolarga olib keldi. Tarixda ilk bor harakatlanuvchi tasvirni elektron-nurli trubka yordamida masofaga uzatishni **1928-yili** ixtirochilar Boris Grabovskiy va Ivan Belyanskiy **Toshkentda** amalga oshirdilar. Toshkent tramvay tresti bazasida oʻtkazilgan bu tajribani olimlar zamonaviy televideniye-ni paydo boʻlishi, deb hisoblashadi. Shu tariqa **televideniye asri** boshlandi.

Enriko Fermi atom reaktori asoschisi.

1920-yillari ovozli kino ustida ishlash davri boʻldi. Koʻplab tajribalardan soʻng **1927-yili** Nyu-Yorkda namoyish qilingan «**Jaz kuychisi**» filmini mutaxassislar birinchi ovozli kino deb tan olishgan. Tomoshalar ichida eng ommaviysi boʻlgan ovozli kino oʻz davrini shunday boshladi.

XX asr boshlarida biologiya fani ham shiddat bilan rivojlandi. **1922-yili** fiziolog olimlar Jon Makleod va Frederik Banting koʻplab tajribalar jarayonida oʻt pufagi gormoni boʻlgan insulinni olishga muvaffaq boʻldilar. Qandli diabet kasalligi endi bedavo dard boʻlmay qoldi. Insulinning kashf etilishi XX asrning eng buyuk kashfiyotlaridan biri deb tan olindi. Jon Makleod va Frederik Banting fiziologiya va tibbiyot boʻyicha Nobel mukofotiga sazovor boʻldilar.

Atom bombasi... Birinchi ovozli kino bu...

Shu davrda vitaminlar, gormonlarning kashf etilishi va virusologiya sohasidagi yutuqlar ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu kashfiyotlar mikrobiologiya sanoatining paydo bo'lishi uchun asos yaratdi. Biologiyaning rivojlanishi turdosh fanlar – kimyo va tibbiyotga katta ta'sir ko'rsatdi.

Penitsillin kashfiyotchisi
Aleksandr Fleming.

1928-yili britaniyalik olim Aleksandr Fleming o'z laboratoriyasida bir qancha vaqtdan beri to'planib qolgan idishlarni yig'ishtirayotib, ulardan biridagi mog'orga ko'zi tushadi. Tekshirib ko'rilganda bu juda noyob **Penicillium** turiga mansub mog'or bo'lib chiqdi. Penitsillin, keyin esa boshqa antibiotiklarning kashf etilishi yuqumli kasalliklarni davolashda haqiqiy inqilob bo'ldi. 1945-yili **Aleksandr Fleming** Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi.

Ko'pgina kasalliklarni Aleksandr Fleming kashf qilgan penitsillinsiz va antibiotiklarning yangi avlodisiz davolash bugungi kunda ham mumkin bo'lmadi.

1930-yillarga kelib fizika, kimyo kabi tabiiy fanlarning rivojlanishi yangi, o'ta mustahkam materiallarni yaratish imkonini berdi. **AQSH va Germaniyada** kapron, perlon, neylon, sintetik qatron kabi sun'iy tolalarning olinishi yangi, o'ta sifatli konstruktiv materiallar olish imkonini yaratdi. Ikkinchi jahon urushidan keyin ularni ommaviy ishlab chiqarish boshlandi.

1930-yillar oxiriga kelib rivojlangan mamlakatlar sanoatining katta qismi elektrlashtirildi. Fuqaro aviatsiyasi, telegraf, radioeshitirishlar keng tarqaldi. **1927-yili** Buyuk Britaniyaning mashhur radio-korporatsiyasi **Bi-bi-si** tashkil qilindi.

1928-yilda...
Bi-bi-si...

Penicillium...
Nobel mukofotiga munosib
topilganlar...

Fan va texnikadagi yangiliklar kishilarning kundalik turmushini ham o'zgartirib yubordi. Aholining boy va o'rtahol qismida shaxsiy avtomobillar paydo bo'ldi. Ko'plab ishchilar ishga mototsikl va velosipedlarda qatnay boshladi. Maishiy texnikalar – sovitkichlar, changyutgichlar, kir yuvish mashinalaridan, shuningdek, telefon va grammofondan foydalanish keng tarqaldi.

Xullas, bu davrda fizika va boshqa tabiiy fanlardagi olamshumul kashfiyotlar hamda ilmiy-texnik inqilob industrial sivilizatsiyaning keyingi rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Zotan, bu davrda fanning rivojlanishi inson zakovatining ulug'vorligiga madhiyadir.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. XX asrda ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashuvining sabablari nimadan iborat edi?
2. XX asrning birinchi yarmida fizika sohasidagi kashfiyotlarning asosiy natijasi nimalardan iborat bo'ldi?
3. Zamonaviy elektron televideniyaning paydo bo'lishi qanday ixtirolar bilan bog'liq bo'ldi?
4. Insulin va penitsillinning kashf etilishi qanday kasalliklarni davolash imkoniyatini yaratdi?

Mustaqil ish

Internetdan XX asrning birinchi yarmida yaratilgan kashfiyotlarga doir suratlarni izlab toping va rasmlari klaster tuzing.

XX asrning birinchi yarmida yaratilgan kashfiyotlarning yangi namunalari va hozirgi vaqtda eskirganlari ro'yxatini tuzing.

3-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA BUYUK BRITANIYA

Iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy harakatlar. Birinchi jahon urushi Buyuk Britaniyaning hukmron doiralariга katta siyosiy g'alaba va obro' olib keldi, mustamlaka imperiyasi yanada kengaydi, katta reparatsiya olindi. Ammo bu g'alaba Buyuk Britaniya uchun juda qimmatga tushdi. Urushdan oldin kreditor (qarz beruvchi) bo'lgan Buyuk Britaniya AQSHdan va o'z dominionlaridan qarzдор bo'lib qoldi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari juda past bo'lib, inqiroz va turg'unlik odatiy holga aylandi.

Buyuk Britaniyada o'tkazilgan parlament islohotlarining mohiyati nimalardan iborat bo'ldi?

Buyuk Britaniya xaritasi.

Ish tashlash harakati jiddiy tus oldi. Ishchilar ish haqining oshirilishi va ish kunining qisqartirilishini talab qildilar. Shunday sharoitda shaxtyorlar ish haqining kamaytirilishi Buyuk Britaniya tarixidagi eng katta ijtimoiy mojarolardan biri – **1926-yil mayda** ishchilarning umumiy ish tashlashini keltirib chiqardi.

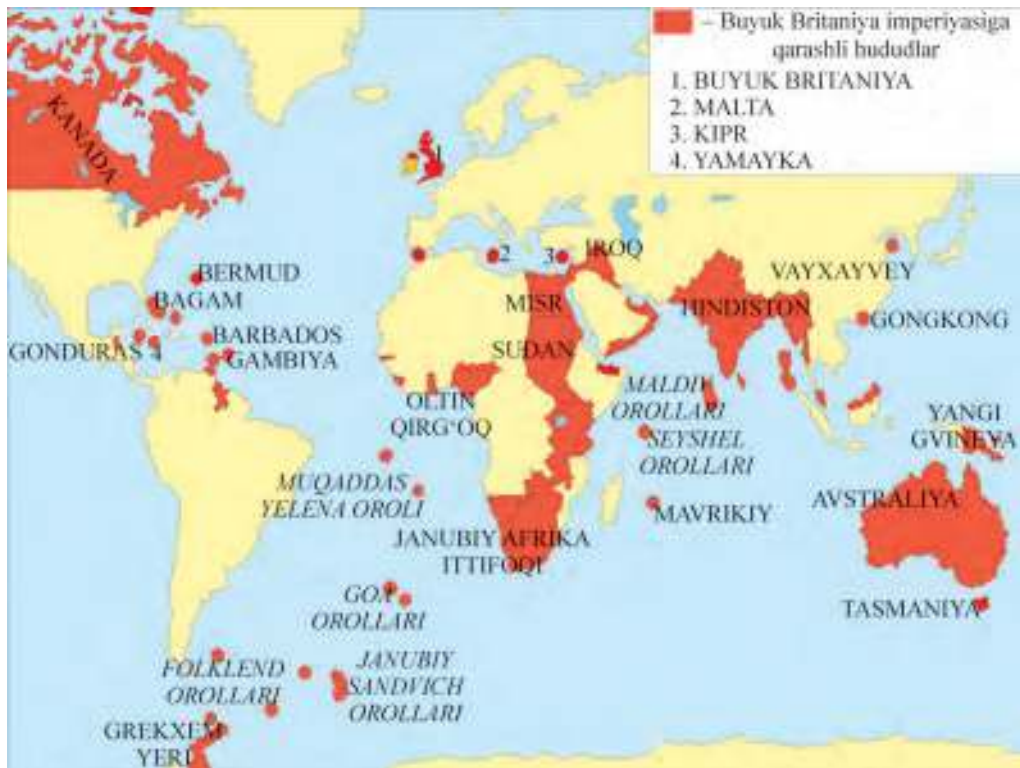
Jahon iqtisodiy inqirozi Buyuk Britaniya iqtisodiyotiga juda katta ta'sir qilmadi. 1934-yildan boshlab mamlakat inqirozdan chiqib boshladi. **1937-yili** Buyuk Britaniya sanoatning asosiy sohalari bo'yicha jahon iqtisodiy inqirozidan oldingi ko'rsatkichlarga yetib oldi.

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning o'sishi, asosan, uy-joy qurilishining keskin oshishi va sanoatning avtomobilsozlik, samolyotsozlik, ishlab chiqarish kabi yangi sohalari

dvigatellar va radioapparatlar o'sishi hisobiga yuz berdi.

Buyuk Britaniya iqtisodining tiklanishida harbiy sanoatning jadal rivojlanishi ham katta rol o'ynadi.

Siyosiy hayot. Buyuk Britaniyada uzoq yillar **konservatorlar va liberallar** davlatni boshqarib, parlament saylovlari natijasida bir-birini almashtirib keldilar. Bu ikki partiyali siyosiy tizim jamiyatda barqarorlikni saqlab turdi.

Buyuk Britaniya imperiyasi. XX asrning 30-yillari.

Mamlakatdagi murakkab siyosiy va iqtisodiy holatda, keng mehnatkash omma ongida yuz bergan o'zgarishlar natijasida **1918–1924-yillari** an'anaviy ikki partiyali tizim jiddiy inqirozni boshidan kechirdi. Shu sababli 1920-yillar boshida **leyboristlar** Buyuk Britaniya siyosiy tizimida ikkinchi partiya sifatida o'rnashib oldi. Ular **1924-yil yanvarda** Buyuk Britaniya tarixida birinchi marta hukumatni boshqardi.

Uinston Cherrill.

Jamoa palatasida ko'pchilik o'ringa ega bo'lmagan bu partiya ham bir yildan kamroq hokimiyatda turdi, ammo ishsizlar va pensionerlar ahvolini yaxshilash borasida bir qator tadbirlarni amalga oshirdi.

1937–1940-yillari hukumatni konservatorlar yetakchisi Nevill Chamberlen boshqardi. **1938-yili Myunxen kelishuvining** imzolanishi natijasida Nevill Chamberlen 1940-yili hukumat boshlig'i lavozimidan iste'foga chiqishga majbur bo'ldi. Hukumatni XX asr Buyuk Britaniya tarixida juda katta rol o'ynagan siyosatchi Uinston Cherrchill boshqardi.

Mustamlaka va dominionlar bilan munosabat. Buyuk Britaniya-ning hukmron doiralari mustamlakalardagi milliy-ozodlik harakatlarini qurol kuchi bilan shafqatsiz bostirdi. 1919-yili Hindistonning Armit-sar shahrida ingliz qo'shinlari tinch namoyishchilarni o'qqa tutdi. Misrda inglizlarga qarshi qo'zg'olonni bostirish maqsadida jazo ope-ratsiyasi o'tkazildi. Shunga qaramasdan, 1922-yili inglizlar Misrning mustaqilligini tan olishga, Buyuk Britaniya Afg'oniston va Eronning tashqi va ichki siyosatini nazorat qilishdan ham voz kechishga majbur bo'ldi. Nihoyat, irlandlarning ozodlik uchun olib borgan yuz yillik kurashi muvaffaqiyatli yakunlandi. 1921-yil dekabrda Buyuk Britaniya dominion huquqiga ega bo'lgan «Ozod Irlandiya davlatini» tan oldi.

1919-yilda...

1924-yil yanvarda...

1926-yil mayda...

Bu davrda Buyuk Britaniya bilan uning dominionlari – Kanada, Avstraliya, Janubiy Afrika Ittifoqi, Yangi Zelandiya o'rtasidagi munosabatlarni **1931-yili** qabul qilingan **Vestminster statuti** deb nomlangan hujjat belgilab berdi. Statutga ko'ra o'z ichki mustaqilligiga ega bo'lgan dominionlar bilan metropoliya birgalikda **Britaniya Millatlar Hamdo'stligi** nomli ittifoqni tashkil qildi.

Tashqi siyosat. 1930-yillarda o'zining iqtisodiy, harbiy va ijtimoiy yutuqlarini namoyish qilayotgan Germaniyadan qo'rqish hissi Buyuk Britaniya siyosatini belgilab berdi. Buyuk Britaniyada, umuman Yevropaning boshqa davlatlarida ham fashizmdan qo'rqish hissi bo'lajak urushda fashistlarning kuchlari Sovet Ittifoqiga qarshi qaratiladi, degan umid bilan qo'shilib ketgan edi. Shu umid tufayli ular fashist-

larning tajovuzkor siyosatiga faol qarshilik ko'rsatmadi. Bu siyosat tarixda «**tajovuzkorga yon berish**» siyosati nomini oldi.

Buyuk Britaniyada bu siyosat 1937-yili hokimiyatga kelgan bosh vazir Nevill Chamberlen nomi bilan bog'liq. Boshlanishi muqarrar bo'lib qolgan urushni sharqqa qarab yo'naltirish maqsadida Nevill Chamberlen Adolf Gitler, Benito Mussolini va Eduard Dalade bilan birgalikda **1938-yili Myunxen kelishuvini** imzoladi.

Kelishuv natijasida Chexoslovakiyaning, asosan, nemis millatiga mansub aholi yashaydigan Sudet viloyati Germaniyaga berildi. Ammo Germaniya bu bilan cheklanmadi. U 1939-yil 1-sentabrda Polshaga bostirib kirdi va Ikkinchi jahon urushini boshlab berdi. 3-sentabr kuni Polshaning ittifoqchisi bo'lgan Buyuk Britaniya Germaniyaga qarshi urush e'lon qildi va shu tariqa boshlanib ketgan Ikkinchi jahon urushiga qo'shildi.

N.Chemberlen, E.Dalad'e, A.Gitler va B.Mussolini Myunxen kelishuvini imzolagandan so'ng (chapdan).

Statut – asosan, Buyuk Britaniya huquqiy madaniyatiga xos bo'lgan bayoniy xarakterdagi huquqiy hujjat, qaror.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Buyuk Britaniya Birinchi jahon urushidan qanday natijalar bilan chiqdi?
2. Buyuk Britaniya taraqqiyotidagi qanday muammolar 1926-yil maydagi eng yirik ish tashlashni keltirib chiqardi?
3. Bu davrda siyosiy rivojlanishdagi Buyuk Britaniyaga xos bo'lgan qanday asosiy jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin?
4. Buyuk Britaniyaning mustamlaka va dominionlar bilan munosabatida qanday o'zgarishlar yuz berdi?
5. Ikkinchi jahon urushidan oldin Buyuk Britaniya tashqi siyosatining asosiy maqsadi nimadan iborat edi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Buyuk Britaniya imperiyasiga tegishli hududlarni maqomiga ko'ra tasniflang va izoh yozing.

1918–1939-yillardagi Buyuk Britaniya tarixiga oid asosiy tushunchalarni ingliz tiliga tarjima qiling va daftaringizga yozing.

4-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA FRANSIYA

Iqtisodiy rivojlanish. Birinchi jahon urushini Fransiya g'alaba bilan yakunladi. U o'zining ashaddiy dushmani bo'lgan Germaniyani tor-mor qildi, qit'ada boshqa jiddiy raqibi qolmadi. Ammo bu g'alaba fransuz xalqiga juda qimmatga tushdi. Bevosita urush harakatlari bo'lib o'tgan Fransiya hududining uchdan bir qismidagi sanoat korxonalari vayron qilindi. Pul keskin qadrsizlandi, Fransiya AQSHdan qarzdor bo'lib qoldi.

Urush qishloq xo'jaligi, sanoat va kredit tizimiga jiddiy zarar yetkazdi, Fransiya dunyodagi kreditorlik pozitsiyasini qisman yo'qotdi. Kapitalning katta qismi kredit sohasidan ishlab chiqarish sohasiga ko'chdi.

Versal shartnomasiga binoan Fransiya Elzas va Lotaringiyani qaytarib oldi, 15 yilga Saar ko'mir havzasini egalladi, Germaniya mustamlakalari hisobiga o'z imperiyasini kengaytirib oldi. Germaniya Fransiya katta reparatsiya to'ladi.

Bularning hammasi 1920-yillari sanoatning o'sishi uchun qulay sharoit yaratdi. Sanoatning avtomobilsozlik, samolyotsozlik, neftni qayta ishlash, kimyo sanoati kabi yangi turlari paydo bo'ldi. Ayni paytda qishloq xo'jaligi turg'unlik holatini boshdan kechirayotgan bo'lib, mahsulot yetishtirish urushdan oldingi holatida edi.

Buyuk fransuz burjua inqilobining yuzaga kelish sabablari nimalardan iborat edi?

Fransiya xaritasi.

1929–1933-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi Fransiyada 1930-yili boshlandi. Shu yili ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari susayib, sanoat ishlab chiqarishi keskin pasayib ketdi. Metallurgiya, mashinasozlik, to'qimachilik va oziq-ovqat sanoatida inqiroz yuz berdi. Ishlab chiqarishning pasayishi ishsizlar sonining oshishi va ish haqining kamayishiga olib keldi.

Inqirozdan aholining barcha qatlamlari jiddiy zarar ko'rdi. Shahar mayda burjuaziyasining daromadlari keskin tushib ketdi, yuz minglab mayda savdogarlar xonavayron bo'ldi. Fransiyada sanoat ishlab chiqarishi 1930-yillar oxirida ham inqirozdan oldingi darajasiga yetmadi.

Ichki siyosat va ijtimoiy muammolar. Birinchi jahon urushidan keyingi og'ir ahvolga qaramasdan, Fransiya hukmron doiralari «Biz

Parij ko'chalaridan biri.
1930-yillar.

Parijda fashistlar namoyishi bostirilgandan so'ng.

istaganimizning hammasiga, hatto undan ham ko'prog'iga erishdik» deya, xalqni xotirjam qilishga urindi. Germaniya ustidan qozonilgan g'alabadan so'ng mamlakatda shovinistik kayfiyat keng tarqaldi. **1919-yil noyabrdagi** saylov jarayoni millatchilik va «bolshheviklar xavfi» bilan qo'rqitish ruhi ostida o'tdi. Burjua partiyalaridan iborat Milliy blok guruhi tuzildi. Milliy blok saylovlarda 2/3 qismdan ko'proq ovoz oldi. Bu Fransiya'dagi o'ng kuchlarning eng katta g'alabasi edi.

Ammo saylovlarda Milliy blok bergan va'dalar bajarilmadi, Fransiya 1930-yillarning o'rtalarigacha ijtimoiy qonunchilik sohasida bir qadam ham olg'a tashlamadi.

Shunday bo'lsa-da, 1926–1929-yillari hukumat pulning qadrsizlanishini to'xtatishga, kun kechirishni arzonlashtirishga erishdi. Ijtimoiy faoliyatga e'tibor qaratildi: ishsizlik, keksalik, kasallik, nogironlik va homiladorlik uchun pensiyalar joriy qilindi. Shunday holatda bo'lib o'tgan 1928-yilgi saylovlarda ham o'ng kuchlar g'olib chiqdi.

1929–1933-yillar...
1919-yil noyabr...

Elzas va Lotaringiya...
1928-yil...

Fransiyada iqtisodiy inqiroz 1930-yil oxirida boshlandi. Uchinchi respublika jiddiy qiyinchiliklarga duch keldi: 1929–1932-yillari bir nechta hukumat almasildi. Ammo ularning birortasi iqtisodiy inqirozni to'xtata olmadi.

1934-yili hokimiyatga yana o'nglar keldi. Fransiyada fashistik rejim o'rnatilishi real xavfga aylandi. Mamlakatda fashistlar faollashgan bir paytda hukumat aralashmaslik siyosatini olib bordi. Faqat Xalq fronti fashistlarga qarshi faol harakat qildi. Ammo o'nglar ularni Fransiya «sovetlashtirish»da aybladi. O'nglar yetakchisi Pyer Laval: «Xalq frontidan ko'ra Gitler ma'qul»,—deya bayonot berdi. Bu shiorni o'sha

davr fransuz siyosiy elitasining katta qismi qabul qildi. Aynan shu hol Uchinchi respublikani halokatga olib kelgan asosiy omillardan biri bo'ldi.

Tashqi siyosat. Versal shartnomasi shartlarining bajarilishi uchun kurash Fransiya tashqi siyosatida markaziy o'rinni egallaydi.

1938-yil kuzida Eduard Dalad'e hukumati Buyuk Britaniya bilan birga Chexoslovakiyani fashistik Germaniyaga topshirgan **Myunxen kelishuvini** ma'qulladi. Amalda Myunxen kelishuvi yangi jahon urushiga yo'l ochib berdi. Bu urushning birinchi qurbonlaridan biri Fransiyaning o'zi bo'ldi. **1940-yil 14-iyun** kuni nemis qo'shinlari Parijga kirib keldi. O'shanda ko'pchilik faqat Chexoslovakiyaga – Fransiyaning ishonchli, sodiq ittifoqchisiga nisbatan xoinlik bo'ldi, deb o'ylagan edi. Ammo bu faqat Chexoslovakiyaga nisbatan emas, butun dunyoda tinchlikka nisbatan xoinlik bo'lib chiqdi. Bu xoinlik natijasida ilk jabr ko'rganlardan biri fransuz xalqi bo'ldi.

Eduard Dalad'e.

1919-yil noyabrdagi saylovda Milliy blok deb ataluvchi burjua partiyalaridan iborat guruh tuzildi. 1940-yil 14-iyun kuni nemis qo'shinlari Parijga kirib keldi.

O'z yetakchilarining kaltabin siyosati Uchinchi respublika uchun juda qimmatga tushdi: u nemis qo'shinlarining oyog'i ostida barbod bo'ldi.

Shovinizm – bir irqning boshqalardan ustunligini da'vo qiluvchi, millatlar o'rtasida nizo urug'ini sochuvchi o'ta o'ng, ashaddiy millatchilik.

O'nglar – mavjud tuzumni keskin o'zgartirmaslik, uni konstitutsiya doirasida rivojlantirish tarafdorlari.

So'llar – mavjud tuzumni o'zgartirish, keskin islohotlar tarafdorlari.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushi Fransiya uchun qanday natijalarga olib keldi?
2. 1929–1933-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozining Fransiya ta'siri haqida gapirib bering.
3. 1929–1933-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi Fransiya iqtisodi va siyosiy kuchlar muvozanatiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
4. Jahon urushlari orasida Fransiya tashqi siyosatining asosi nimadan iborat edi?
5. O'nglar yetakchisi Pyer Laval bayonoti nimadan iborat edi?

Mustaqil ish

Xaritaga asoslanib, Birinchi jahon urushidan so'ngi Fransiya hududini tahlil eting: hududlarning qaytarib olinishi va yo'qotishlarni baholang.

Fransiya davlati misolida ijtimoiy himoyaga zaruriyatni yuzaga keltiruvchi omillarni aniqlashtiring va fikringizni asoslash uchun dalillarni daftaringizga qayd eting.

Internet vositasida 1918–1939-yillardagi Fransiya ko'chalariga virtual ekskursiya uyushtiring. Taassurotlaringizni daftaringizga qayd eting.

5-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA AMERIKA QO'SHMA SHTATLARI

Iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy muammolar. Urushga boshqa davlatlardan keyin qo'shilgan, harbiy harakatlardan uzoqda joylashgan AQSH ancha kam qo'shin yo'qotdi, ammo urushda ishtirok etish Amerika biznesi uchun juda katta foyda keltirdi.

Dunyo xaritasida Amerika Qo'shma Shtatlari.

Urushdan oldin Yevropadan qarzдор bo'lgan AQSH endi uning kreditoriga aylandi. Urushdan keyin AQSH qashshoqlashgan va vayron bo'lgan Yevropadan olimlar va ilmiy kashfiyotlarni yig'ib oldi, yangi ixtirolarni ishlab chiqarishga joriy qildi, yangi texnika va texnologiyalarning ajoyib muvaffaqiyatini namoyish etdi.

AQSHda 1861–1865-yillardagi fuqarolar urushi qanday natijalar bilan tugadi?

1924–1929-yillari jadal rivojlangan AQSH iqtisodiy jihatdan dunyoning eng rivojlangan mamlakatiga aylandi. AQSHda iqtisodning eng yangi sohalari: elektrotexnika, kimyo, aviatsiya, neft sanoati, avtomobilsozlik, kino sanoati, radiotexnika jadal rivojlandi. Kir yuvish mashinalari, sovitchlar, fotoapparatlar, patefon va radiopriyomniklar ommaviy ishlab chiqarila boshlandi. 1920-yillar oxiriga kelib har ikki amerikalikning bittasida radiopriyomnik bor edi. Shu yillari yo'lovchi aviatsiyasi davri boshlandi.

Gerbert Guver.

Ishsizlar namoyishining
bostirilishi. Vashington, 1932-yil.

Navbat kutib turgan
ishsizlar. Nyu-York. 1933-yil.

Shunday sharoitda **1928-yili** kongressga bo'lib o'tgan saylovlarda yana respublikachilar g'alaba qozondi. Ular partiyasidan prezidentlikka nomzod **Gerbert Guver 1929-yil yanvarda** AQSHning navbatdagi prezidenti qilib saylandi.

Ammo Amerikacha gullab-yashnash va ilg'or kapitalistik mamlakatlar iqtisodiyotining bo'sh tomoni ham bo'lib, u doimiy yuz beradigan inqirozlarda namoyon bo'ladi. **1929-yil 24-oktabrda** Nyu-York fond birjasida boshlangan inqiroz tufayli barqaror rivojlanish davri tugadi. AQSHning ortidan butun kapitalistik dunyo jahon iqtisodiy inqirozi girdobiga sho'ng'idi. Bu inqiroz kapitalistik xo'jalik shaklining XIX asr oxiri–XX asr boshlari uchun xos bo'lgan tarixiy evolutsiyasini yakunladi.

1930-yillarning boshiga kelib AQSH kapitalistik dunyoning tan olingan yetakchisiga, texnik taraqqiyotning yalovbardoriga aylandi. Iqtisodiy inqirozning butun qudrati ham shu yerda namoyon bo'ldi. Xo'jalikning an'anaviy tipi o'z imkoniyatlarini yakunladi. **1929–1932-yillari** sanoat ishlab chiqarishi hajmi **50 %** ga qisqardi, **13 mln.**ga yaqin kishi o'z ish joylaridan mahrum bo'ldi.

AQSH prezidenti Gerbert Guver Amerikacha individualizm va liberalizm tamoyillarini himoya qilib, hech qanday ijtimoiy choralar ko'rishga rozi bo'lmadi.

1928-yilda...
G.Guver faoliyati...

1929-yil 24-oktabr...
1929–1932-yillar...

1932-yil noyabrdagi saylovlarda Guverga qarshi demokratik partiyadan Franklin Ruzvelt nomzodi qo'yildi. O'ta shuhratparast bo'lgan bu shaxs o'z umrini siyosiy faoliyatga bag'ishladi. U AQSH prezidentligiga qatorasiga to'rt marta (1932, 1936, 1940, 1944) saylan-

gan yagona shaxs. Shuning o'zi ham uning AQSH tarixidagi g'oyat katta rolidan dalolat beradi.

Franklin Ruzvelt umumiy muhit talabidan kelib chiqib, nutqlaridan birida: «**Men Amerika xalqiga yangi kurs va'da qilaman**»,—dedi. «Yangi kurs» degan bu jozibador so'z ommaviy shior va siyosatning nomiga aylandi. «Yangi kurs» Amerika kapitalizmining xarakterini o'zgartirib yubordi. U AQSH iqtisodini yangi, buyuk davlatchilik intilishlari avj olgan davrga mosladi.

Shu tariqa 1930-yillarning ikkinchi yarmida AQSH va uning ortidan butun kapitalistik dunyo iqtisodiy inqirozdan chiqib oldi. Ayni paytda ular boshqa bir, ko'proq tashqi siyosat bilan bog'liq muammolarga duch keldi.

Franklin Delano
Ruzvelt.

Yangi kurs...
1938-yil...

1932-yildagi saylov natijalari...
1929-yil yanvar...

Tashqi siyosat. 1920–1930-yillari AQSHning tashqi siyosatida juda muhim voqealar unchalik ko'p bo'lmadi. Ammo inqiroz tashqi siyosatga ham ta'sir ko'rsatdi. **1933-yili** Sovet Ittifoqi bilan diplomatik munosabatlar o'rnatildi, shu yillari neytralitet haqida hamda urushayotgan davlatlarga qurol yetkazib berish va kredit ajratishni taqiqlash to'g'risida qonunlar qabul qilindi. Bu paytda Ispaniyada fuqarolar urushi ketayotgan edi va AQSH neytralitetga qat'iy rioya qildi. Ikkinchi jahon urushi boshlanguncha izolatsionizm AQSH hukumatining ustuvor siyosati bo'lib qoldi. Faqat **1941-yil 7-dekabr** kuni Yaponiya floti Pyorl-Xarborga–AQSH flotining Tinch okeanidagi asosiy bazasiga hujum qilgandan so'nggina AQSH Ikkinchi jahon urushiga qo'shildi.

Keyinchalik Franklin Ruzvelt neytralitet haqidagi qonun va izolatsionizm siyosati xato bo'lganligini tan olgan edi.

1929-yil 24-oktabrda Nyu-York
fond birjasida inqirozning
boshlanishi.

Patefon – plastinkaga yozib olingan musiqa va qo‘shiqni qayta eshittiruvchi qurilma.

Individualizm – alohida shaxs manfaatlarini jamiyat manfaatlaridan ustun qo‘yishga qaratilgan nazariya.

Liberalizm – parlamentarizm, demokratik erkinliklar va xususiy tadbirkorlik tarafdorlarini birlashtirgan ijtimoiy-siyosiy oqim.

Neytralitet – davlatlar o‘rtasida olib borilayotgan urushga qo‘shilmaslik imkonini ta‘minlovchi huquqiy maqom.

Izolatsionizm – biron-bir davlatning xalqaro muammolarni hal qilishda ishtirok etishdan bosh tortish siyosati. Ko‘pincha, AQSHning ikkinchi jahon urushigacha bo‘lgan siyosatiga nisbatan qo‘llaniladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushining natijalari AQSHning iqtisodiy rivojlanishi va jahon siyosatidagi o‘rniga qanday ta‘sir ko‘rsatdi?
2. 1929–1933-yillardagi iqtisodiy inqiroz AQSH iqtisodi va ijtimoiy siyosatida qanday iz qoldirdi?
3. AQSH inqirozdan chiqishning qanday yo‘lini tanladi?
4. Inqirozdan so‘ng AQSH tashqi siyosatida qanday o‘zgarishlar yuz berdi?

Mustaqil ish

Birinchi jahon urushidan so‘nggi AQSH hududiga tavsif bering. Xaritadagi noaniqlikning sababini izohlang.

Franklin Ruzvelt haqidagi ma‘lumotlarni topishga harakat qiling va tarixiy shaxsning faoliyatiga baho bering.

6-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA GERMANIYA

Germaniya inqilobi. Germaniya Birinchi jahon urushida magʻlubiyatga uchradi. Urushdan keyin bu yerda inqilobiy voqealar sodir boʻldi. Inqilob harbiy dengizchilarning Kil shahridagi qoʻzgʻolonidan boshlandi. **1918-yil noyabrga** kelib gʻalayonlar Germaniyaning barcha yirik shaharlarini qamrab oldi. **Noyabr inqilobi** gʻalaba qozonib, Germaniya respublika deb eʼlon qilindi. Fridrix Ebert boshchiligidagi yangi hukumat tuzildi.

Taʼsis majlisiga oʻtkazilgan saylovlarda asosiy oʻrinlarni liberal va konservativ partiyalar vakillari egalladi.

Qoʻzgʻolon koʻtargan
ishchilar va soldatlar.
Berlin, 1919-yil.

**Birinchi jahon urushida Germaniyaning umumiy
yoʻqotishlari nimalardan iborat edi?**

1919-yil 31-iyul kuni Veymar shahrida Taʼsis majlisi inqilobiy omaning demokratik talablarini qoniqtiruvchi konstitutsiyani qabul qildi. Germaniya tarixida yangi – **Veymar respublikasi** davri boshlandi.

Rur inqirozi. **1923-yili** fransuzlar Germaniyaning Rur viloyatiga bostirib kirdi. Rur inqirozi Germaniyaning oʻzida ham siyosiy noroziliklarni keltirib chiqardi. 1923-yil oxirida Yevropa mamlakatlari ichida eng qadrsiz pul Germaniyada edi.

Rur inqirozidan soʻng reparatsiya va Yevropa qarzlari muammosini hal qilishning yechimi sifatida «**Daues rejasini**» qaralayotgan edi. **1924-yili** amerikalik bankir Charlz Daues boshchiligidagi qoʻmita xalqaro moliya-kredit va savdo munosabatlarini tiklashning strategik rejasini qabul qildi. Bu reja kapitalistik dunyoda iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni taʼminlash uchun asos boʻldi. Charlz Dauesga Nobel mukofoti berildi.

Charlz Daues.

Germaniya fashizmining oʻziga xos jihatlari. Germaniyada Adolf Gitler boshchiligidagi

Germaniyada fashizmning ommalashuvi. 1930-yillar.

Germaniya natsional-sotsialistik ishchi partiyasi **1919-yili** paydo bo'ldi. Aslida bu partiyaning Italiyada paydo bo'lgan fashizmga to'g'ridan to'g'ri aloqasi yo'q. Aytish lozimki, fashizm so'zi gitlerchilarga nisbatan faqat odat yuzasidan qo'llaniladi. U dunyodagi deyarli barcha xalqlar tillariga kirgan. Ammo shuni inobatga olish lozimki, Germaniyada italyan tipidagi fashizm emas, **natsizm** shakllandi.

«**Pivo isyoni**». **1923-yil 8-noyabr** kuni Myunxendagi juda bahaybat pivoxonaga 3000 ga yaqin odam yig'ildi. Bundan foydalangan Gitler boshchiligidagi bir guruh natsistlar Bavariyada hokimiyatni egallab, Berlinga yurish uyushtirishga urinib ko'rdilar. Ammo politsiya ularning yo'lini to'sib, natsistlarni quvib yubordi, o'nga yaqin natsist o'ldirildi. Gitler va boshqa tashkilotchilar turli muddatga qamoqqa tashlandi. Bu Germaniyada natsistlarning hokimiyatga kelish uchun birinchi urinishi edi. Muvaffaqiyatsizlik bilan tugashiga qaramasdan, aynan «pivo isyoni» natsistik partiyaning umumgermaniya miqyosidagi siyosiy kuchga aylantirdi.

1919-yil 31-iyul....
«**Daues rejasi**»...

Rur inqirozi...
1923-yil 8-noyabr ...

1932-yil aprelda bo'lib o'tgan prezidentlik saylovlarida Gindenburg g'olib chiqdi, Gitler undan sal ortda qoldi. Reyxstagga bo'lib o'tgan saylovlarda natsional-sotsialistlar g'olib chiqib, eng yirik parlament partiyasiga aylandi.

1933-yil 30-yanvarda prezident Paul fon Gindenburg reyxsstagda (parlament) eng katta fraksiyaga ega bo'lgan natsional-sotsialistlar yo'lboshchisi Adolf Gitlerni reyxskansler (hukumat boshlig'i) lavozimiga tayinladi.

Veymar konstitutsiyasi bekor qilindi, **1934-yili** prezident Gindenburg vafot etgandan so'ng Gitler Germaniyaning fyureri (dohiyisi) bo'lib oldi. Prezident lavozimi bekor qilindi, shu vaqtdan boshlab Veymar respublikasi amalda o'z faoliyatini yakunladi.

Gitler totalitar rejimining asosiy maqsadi «noraso irqnlarni» bo'ysundirish, katta hududlarni egallash uchun Germaniyaning urush-

ga tayyorlashdan iborat edi. 1936–1939-yillari Germaniya iqtisodiyoti to'liq urush maqsadlariga bo'ysundirildi, harbiy xarajatlar 10 barobar oshirildi, qo'shinlar soni 1914-yil darajasiga yetkazildi, harbiy-dengiz floti isloh qilindi. **1935-yili** umumiy harbiy majburiyat to'g'risidagi qonun kuchga kirdi. Germaniya katta urushga tayyorlana boshladi. Germaniyadagi totalitar rejimga Italiya va Yaponiyadagi shunday rejimlar ittifoqchi bo'ldi.

1919-yilgi Versal tinchlik shartnomasi bo'yicha Yevropadagi hududiy o'zgarishlar.

1932-yil aprelda...

1933-yil 30-yanvarda...

Umumiy harbiy majburiyat to'g'risidagi qonun...

1937–1938-yillari iqtisodiy oʻsishda erishilgan yutuqlar va ijtimoiy siyosat gitlerchilar rahbariyatiga Germaniyada ichki holatni barqarorlashtirish imkonini berdi. Bu asosiy maqsad – natsional-sotsializm gʻoyalari ruhidagi yangi jahon tartibini oʻrnatish yoʻlidagi ilk qadam deb qaraldi. 1937–1938-yillari gitlerchilar rejimining asosiy siyosati Germaniyani total ravishda urushga tayyorlash, mavjud mehnat va moddiy resurslarni toʻliq safarbar qilish boʻlib qoldi. Harbiy kadrlarni tayyorlash jadallashtirildi, qurol ishlab chiqarish oshirildi. Ikkinchi jahon urushi arafasida Germaniya Yevropada eng katta armiyani shakllantirdi.

Germaniyaning tashqi siyosati ham borgan sari tajovuzkor xarakter kasb etib bordi. 1938-yili Avstriya anshlyus qilindi, 1939-yili Chexoslovakiya ham Germaniyaga qoʻshib olindi. «Polshadagi nemislarning taqdiri haqida gʻamxoʻrlik» Ikkinchi jahon urushining boshlanishi uchun bahona boʻldi.

Nemis qoʻshinlari Polsha chegarasini buzib oʻtmoqda. 1939-yil 1-sentabr.

1919-yil 31-iyul kuni Veymar shahrida konstitutsiya qabul qilindi.

1934-yili prezident Gindenburg vafot etgandan soʻng Gitler Germaniyaning fyureri (dohiyisi) boʻlib oldi.

1939-yil 1-sentabrda Germaniya Polshaga bostirib kirdi. Ikkinchi jahon urushi boshlandi.

Fraksiya – biror-bir partiyaning parlamentdagi a’zolari yoki siyosiy partiya ichidagi alohida guruh.

Totalitarizm (umumiy, yalpi) – XX asr hodisasi bo’lib, butun siyosiy tizimning davlatga bo’ysunishini, jamiyat hayoti va fuqarolar ustidan to’liq davlat nazorati o’rnatilishini nazarda tutadi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushidagi mag’lubiyat Germaniyada qanday iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi?
2. Germaniyada fashistlarning birinchi chiqishi – «Pivo isyoni» qanday natija bilan yakunlandi?
3. «Daues rejasi» qanday maqsadga qaratilgan edi? U kapitalistik dunyoda iqtisodiy va siyosiy barqarorlikni ta’minlashga olib keldimi?
4. Gitler boshchiligidagi natsional-sotsialistlar hokimiyatga kelgandan keyin qanday siyosiy-iqtisodiy tadbirlarni amalga oshirdi? Italian fashizmi va German natsizmini taqqoslang.
5. Gitler totalitar rejimining asosiy maqsadi nimadan iborat edi? Germaniyadagi totalitar rejimga tavsif bering.

Mustaqil ish

«1919-yilgi Versal tinchlik shartnomasidan so’ng Germaniya» xaritasini tahlil qiling va Germaniyaning chegaralarini aniqlashtiring.

Mavzu matnini «Insert» jadvali asosida tahlil qiling va ikki qismli kundalik tuzing.

7-8-MAVZULAR. 1918–1939-YILLARDA SSSR

1917-yil noyabrda Vladimir Lenin boshchiligidagi bolsheviklar hukumati – Xalq komissarlari soveti tuzilgandan so'ng Rossiyaning boshqa hududlarida ham sovet hokimiyatini o'rnatish boshlandi.

Rossiya tarixida Romanovlar sulolasi qachon hokimiyat tepasiga kelgan edi?

Joylarda mahalliy hokimiyatlar tarqatib yuborildi, boshqaruv to'liq sovetlar qo'lga o'tdi. Yangi hokimiyatning muhim jihati shunda ediki, u partiyaviy rahbarlik asosida shakllandi va bolsheviklar partiyasining har qanday qarori sovet qarori sifatida qabul qilinishi mumkin bo'ldi. Partiya va davlat tashkilotlarining birikib ketishi shakllanayotgan bolsheviklar totalitar tuzumining muhim belgisi edi.

1918-yil martida Brest-Litovsk shahrida Germaniya bilan sulh tuzildi. Sulh natijasida bolsheviklar vaqtincha nafasni rostdash imkoniyatiga ega bo'lsa-da, Rossiya 56 mln. kishi yashaydigan juda katta hududidan va Qora dengiz flotidan ayrildi, Germaniyaga katta kontributsiya to'lash majburiyatini oldi. Tarixchilarning ta'kidlashicha, sulh Rossiyaning butun tarixi davomidagi eng sharmandali shartnoma bo'ldi.

Bolsheviklar hokimiyatga kelgandan so'ng boshlangan tartibsizliklar fuqarolar urushiga olib keldi.

Fuqarolar urushi. Ko'pchilik tarixchilar Rossiyada Fuqarolar urushi 1917-yil oktabrda bolsheviklar hokimiyatga kelishi bilan boshlandi va 1922-yil kuzda Uzoq Sharqda «Oq gvardiya»ning tor-mor qilinishi bilan yakunlandi, deb hisoblaydi.

Fuqarolar urushining asosiy sabablari jamiyatni qayta qurishning ezgu maqsadlari bilan ularni amalga oshirishning radikal usullari o'rtasidagi nomutanosiblikdan iborat edi. Bu urushda turli xil ijtimoiy sinflar va guruhlar

o'zaro muammolar va ziddiyatlarni qurol kuchi bilan hal qildilar.

Fuqarolar urushi davrida chet el, avvalo, Antanta davlatlarining Rossiyaga qarshi bosqinchilik harakatlari ham bo'lib, u **chet el in-**

tervensiyasi nomini oldi. Chet el qo'shinlari bilan sovetlarning ichki dushmanlari birlashib, **1918-yili** Rossiyaning Volgabo'yi, Ural, Sibir, Uzoq Sharq hududlarida sovet hokimiyatini ag'darib tashladi. Shunday holatda bolsheviklar juda katta tashkilotchilik ishlarini amalga oshirdi: qo'shinlar soni 1 mln. kishidan oshdi; armiyada qat'iy tartib o'rnatildi, Chor hukumatining ko'plab general va ofitserlari sovetlar tomoniga jalb qilindi; mamlakat «yagona harbiy lager» deb e'lon qilindi.

Brest-Litovsk shartnomasi...

1918-yil...

Rossiyada Fuqarolar urushi oqibatlari...

1917-yil oktabr – 1922-yil kuz...

1918–1922-yillari Sovetlar respublikasida iqtisodni boshqarishning harbiy usuli – «**harbiy kommunizm**» siyosati o'rnatildi. U fuqarolar urushida g'alaba qozonish uchun mamlakat barcha resurslarini safarbar qilishning favqulodda tizimi edi. Bu siyosatning eng muhim jihatlari: xususiy mulkchilikni bekor qilish; pul-tovar munosabatlarini to'xtatish va sanoatni milliylashtirish; teng taqsimlashga asoslangan davlat tizimini o'rnatish; ish haqini oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'lash; shahar bilan qishloq o'rtasida to'g'ridan to'g'ri mahsulot almashinuvini yo'lga qo'yish bo'ldi. Dehqonlardan oshiqcha oziq-ovqat mahsulotlarini majburiy va tekin tortib olish – **oziq-ovqat razvyorstkasi** joriy qilindi.

Siyosiy sohada «harbiy kommunizm» bir partiyaviy tizimning hukmronligi, ma'muriy-buyruqbozlik boshqaruv usulining joriy qilinishi va hurfiylikning qattiq ta'qib qilinishi bilan tavsiflanadi. Ma'naviy sohada hukmron mafkura va axloq normasi sifatida marksizm o'rnatildi. Bu shafqatsiz usullar bilan bolsheviklar o'z maqsadlariga erishdilar.

Fuqarolar urushining yakunlovchi bosqichi sobiq Rossiya imperiyasining chekka o'lkalari – Kavkazorti, O'rta Osiyo va Uzoq Sharqda sovet hokimiyatining o'rnatilishi bilan xarakterlanadi. **1922-yil noyabrda** Qizil armiya Vladivostok shahrini olib, Tinch okeaniga chiqishi bilan Rossiyada Fuqarolar urushi, asosan, yakunlandi.

SSSRning tashkil topishi. 1922-yili amalga oshirilgan muhim tadbirlardan biri SSSRning tashkil topishi bo'ldi. Millatlarning o'z huquqini o'zi belgilash tamoyilidan kelib chiqib, barcha respublikalar

federativ davlatga teng huquqli a'zo bo'lib kirdilar. Natijada, **1922-yil 30-dekabr** kuni sobiq Rossiya imperiyasi hududida Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqi (SSSR) tashkil qilindi.

SSSRning tashkil topishi. 1922-yil 30-dekabr.

Bu yangi davlatda eski jamiyatning asoslari buzib tashlandi, «davlat sotsializmi» (davlatning iqtisodiyotga va ijtimoiy munosabatlarga aralashuvi) o'rnatildi va iqtisod, jamiyat, davlat misli ko'rilmagan sur'atlarda isloh qilindi. Sovet tipidagi «davlat sotsializmi» jamiyatni industrlashtirishning kapitalistik usuliga muqobil yo'l edi.

Dastlab SSSRga Rossiya, Ukraina, Belorusiya va Kavkazorti respublikalari kirdilar. 1924-yili davlatning birinchi konstitutsiyasi qabul qilindi. 1924-yili Kavkazorti va O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilib, milliy sovet respublikalari tashkil qilindi. Shu yillari SSSR Yevropa davlatlari tomonidan, **1933-yili** oxirgi yirik davlat – AQSH tomonidan tan olindi.

Yangi iqtisodiy siyosat. 1921-yili sovet davlati kuchli iqtisodiy va siyosiy inqirozni boshidan kechirdi. Mamlakat vayron bo'lgan, sanoat ishlab chiqarishi keskin pasayib ketgan edi. Yuz bergan dahshatli qurg'oqchilik Ukraina, Kuban va butun Volgabo'yini qamrab oldi. Bu hududlarda ocharchilik boshlanib, sovetlarga qarshi qo'zg'olonlar ko'tarildi. Mashhur norveg sayyohi **Fritof Nansen** ochlarga amaliy yordam ko'rsatishni tashkil qilganlardan biri bo'ldi. Uning hurmati va qat'iy iltimosi tufayli G'arb davlatlari och Rossiyaga yordam ko'rsatdi, minglab odamlarni o'limdan qutqarib qoldi.

Fritof Nansen.

Mamlakatning og'ir inqiroz holati bolsheviklarni «harbiy kommunizm» siyosatidan voz kechib, **yangi iqtisodiy siyosat** (ruscha NEP) deb nom olgan kursga o'tishga majbur qildi. NEPning mohiyati bozor iqtisodiyotini qisman tiklash, uni iqtisodiy manfaatdorlik va xo'jalik hisobi asosida rivojlantirishdan iborat edi. NEP majburiy va vaqtinchalik tadbir bo'lib, bolsheviklar inqiroz tugashi bilan uni bekor qilishni ko'zlagan edi.

NEP xususiy tadbirkorlikni rag'batlantirdi, iqtisodning o'sishiga ko'maklashdi. NEP mamlakat xalq xo'jaligini tiklash, ishlab chiqarish va savdoni yo'lga qo'yish, og'ir iqtisodiy holatdan chiqib olish imkonini berdi. Ammo NEP SSSRda «bozor sotsializmining» o'rnatilishiga olib kelmadi. **1924-yili** Vladimir Lenin vafot etgandan so'ng davlatda Iosif Stalin va uning safdoshlari asosiy rol o'ynay boshladi. Ular NEP o'z rolini bajarib bo'ldi, deb hisobladi va 1927–1929-yillarda asta-sekin uni bekor qilish boshlandi. Iqtisodiy evolutsiya, iqtisodiy raqobat, iqtisodiyotga ta'sir qilishning iqtisodiy usullari o'rniga jamiyatni boshqarishning ma'muriy-buyruqbozlik, favqulodda, noiqtisodiy usullari tanlandi. Stalin shaxsiga sig'inish, uni cheksiz ulug'lash jarayoni boshlanib, avval muxolifatchilar, keyin esa millionlab begunoh kishilar qatag'on qilindi.

Industrlashtirish. 1920-yillar oxiri–1930-yillar boshida amalga oshi-

SSSRda industrlashtirish og'ir mehnat evaziga amalga oshirilgan.

rilgan eng muhim tadbir mamlakatni industrlashtirish bo'ldi. 1928–1932-yillarga mo'ljallangan birinchi besh yillik sovet rejali iqtisodiyoti davrini boshlab berdi. Besh yillikning asosiy vazifasi SSSRni agrar mamlakatdan sanoati rivojlangan va kuchli harbiy davlatga aylantirish edi. Juda katta kuch va mablag' og'ir sanoatni rivojlantirishga sarflandi. Shu yillari 1500 ta yirik sanoat korxonalarini qurildi. Birinchi besh yillikda sovet og'ir sanoatining asoslari yaratildi.

«**Harbiy kommunizm**»... 1922-yil 30-dekabr...
Oziq-ovqat razvyorstkasi... 1933-yilda...
Yangi iqtisodiy siyosat... 1928–1932-yillarda...

Kollektivlashtirish. 1928–1933-yillari SSSRda **kollektivlashtirish** deb nom olgan siyosat amalga oshirildi. Buning natijasida qishloqdagi o'ziga to'q dehqonlar, yer egalarining barchasi mulkidan mahrum qilindi, ko'pchiligi quloq sifatida qamaldi, surgun qilindi, qatl etildi. Kollektivlashtirish oqibatida **15 mln.** ga yaqin dehqon o'z yerlaridan surgun qilinib, bir necha millioni halok bo'ldi. Kollektivlashtirishning dahshatli oqibati shu bo'ldiki, SSSR tarixining oxirigacha mamlakat o'zini o'zi oziq-ovqat bilan ta'minlay olmadi. 1933-yilgi dahshatli ocharchilikda Ukraina, Kuban, Volgabo'yi, Qozog'istonda **7 mln.** dan ortiq kishi ochlikdan vafot etdi.

1933–1937-yillarni qamrab olgan ikkinchi besh yillikda sanoat gurkirab o'sib, SSSR uning ko'rsatkichlari bo'yicha dunyoda AQSHdan keyin ikkinchi o'ringa chiqib oldi.

1938-yili boshlangan uchinchi besh yillikda, asosan, harbiy sanoat korxonalarini qurish rejalashtirildi.

Savodsizlikni tugatish maktablari-
dan birida dars jarayoni.

Madaniy inqilob. Savodsizlikni tugatish, yangi tipdagi sovet maktablari tizimini yaratish, xalq ziyolilari kadrlarini tayyorlash, bolsheviklar nazorati ostida va markscha-lenincha mafkura asosida fan, adabiyot va san'atni rivojlantirish, xalqning turmush madaniyatini oshirish tarixda «**madaniy inqilob**» nomini oldi. Madaniy inqilobni amalga oshirish jarayonida ko'plab milliy ziyolilar qatag'on qilindi,

milliy madaniyatlar zarar ko'rdi, dinga qarshi kurash avj oldi. Ayni paytda, o'zining barcha ziddiyatlariga qaramasdan, madaniy inqilob bir qancha jiddiy muammolarni hal qildi.

Aholining turmush madaniyatini oshirish sari muhim qadam tashlandi. Savodsizlikka qarshi kurashda katta muvaffaqiyatlarga erishildi. Ta'lim tizimi to'liq isloh qilinib, **1930-yili** majburiy boshlang'ich ta'lim joriy qilindi.

Tashqi siyosat. 1920-yillarda sovetlar tashqi siyosatining asosiy vazifasi yangi hokimiyatning xalqaro miqyosda tan olinishiga erishish bo'ldi.

1930-yillari jahonda yuz berayotgan jarayonlar SSSR xavfsizligiga katta tahdid solayotgan edi. **1931–1932-yillari** Yaponiya Manchjuriyani bosib olib, ikki davlat o'rtasida keskinlikni yuzaga keltirdi. 1938-yili Hasan ko'li atrofida yaponlar SSSR hududiga bostirib kirdi. Shiddatli janglardan so'ng yaponlar sovet chegarasidan ulotirib tashlandi. 1939-yili yaponlar Mo'g'ulistonga bostirib kirgandan so'ng, uning ittifoqchisi bo'lgan SSSR ham Mo'g'ulistonga qo'shin kiritdi. Xalxin-Gol daryosi yonidagi jangda yaponlar mag'lubiyatga uchradi. **1941-yil** Moskvada o'zaro hujum qilmaslik to'g'risida **sovet-yapon shartnomasi** imzolandi.

Yevropa yo'nalishida Germaniya solayotgan xavfni bartaraf etish maqsadida sovet hukumati Buyuk Britaniya, Fransiya va boshqa davlatlar orasida o'ziga ittifoqchilar izlay boshladi. **1934-yili** Sovet Ittifoqi Millatlar Ligasiga a'zo bo'ldi. Ammo bu vaqtga kelib tinchlik va xalqaro tartibga xavf solayotgan Germaniya xalqaro munosabatlar va sovetlar tashqi siyosatining muhim omili bo'lib qoldi.

1922-yili imzolangan **Rapallo shartnomasidan** so'ng Sovet Ittifoqi bilan Germaniya o'rtasidagi munosabatlar yaxshilanib bordi. Natijada **1939-yil 23-avgust** kuni Moskvada SSSR va Germaniya o'rtasida o'zaro hujum qilmaslik to'g'risidagi shartnoma (Molotov – Ribbentrop pakti) imzolandi. Shartnomaga ilova qilingan maxfiy protokolda SSSRning geostrategik manfaatlari chegarasi aniqlandi. Unga ko'ra Finlandiya, Boltiq bo'yi davlatlari, Polshaning sharqiy qismi, Bessarabiya SSSR manfaatlari zonasi deb belgilandi. Ya'ni urush boshlanishi bilan SSSR shu hududlarni o'ziniki hisoblashi mumkin edi.

Vyacheslav Molotov va Rudolf fon Ribbentrop (chapdan).

**1933-yilda Sovet Ittifoqini AQSH tan oldi.
1931–1932-yillari Yaponiya Manchjuriyani bosib
oldi.**

Xullas, bolsheviklar o'tkazgan juda katta miqyosdagi ijtimoiy tajriba jahon urushlari oralig'ida millionlab kishilarni halok qildi, o'n millionlab kishilarning odatiy turmush tarzini buzib tashladi, butun boshli millatlar taqdiriga ta'sir ko'rsatdi. Ular juda katta qurbonlar evaziga, ommaviy safarbarlik va zo'raonlik usuli bilan iqtisodiy va harbiy jihatdan qudratli davlatni barpo qildilar.

Radikal (tubdan) – keskin choralar va harakatlarga intilish tarafdorlari.

Intervensiya – bir yoki bir necha davlatning boshqa davlat ichki ishlariga zo'raonlik bilan aralashuvi, uning suverenitetini buzishi.

«**Harbiy kommunizm**» – Sovet davlatining fuqarolar urushi sharoitidagi ijtimoiy-iqtisodiy siyosati. Unda tijorat taqiqlanadi, qishloq xo'jalik mahsulotlarining ortiqchasini davlatga topshirish majburiy qilib qo'yiladi.

Pakt – xalqaro kelishuv, xalqaro shartnoma turi.

Natsionalizatsiya – xususiy mulkning, yirik korxonalar, yer, xalq xo'jaligi sohalarining davlat mulkiga aylantirilishi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1917-yili Rossiyada bolsheviklar hokimiyatining o'rnatilishiga mam-lakatda vujudga kelgan qanday iqtisodiy va siyosiy holatlar sabab bo'ldi?
2. SSSRdagi industrlashtirish va kollektivlashtirish siyosatlarining maqsadi nimadan iborat edi? Ular qanday oqibatlarga olib keldi?
3. Madaniy inqilob nima maqsadlarni o'z oldiga qo'ydi va qanday natijalarga erishildi?
4. 1930-yillari sovetlar olib borgan tashqi siyosatning tajovuzkor jihatlari nimalarda namoyon bo'ladi?

Mustaqil ish

Xaritadan Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqi tarkibiga kirgan davlatlar ro'yxatini tuzing.

«Yangi iqtisodiy siyosat»ning ijobiy va salbiy jihatlari T-chizma asosida tahlil qiling va daftaringizga yozing.

9-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA ITALIYA VA ISPANIYA

Italiya Birinchi jahon urushida uncha katta talafot ko'rmadi. Aksincha u Avstriya-Vengriya yerlarining bir qismini egallab, o'z hududini ancha kengaytirib oldi. Ammo shunga qaramasdan, urushdan so'ng mamlakat ichki ziddiyatlar girdobida qoldi. Bu ziddiyatlarning asosini ko'p sonli ishsizlar va iqtisodiy inqiroz tashkil qildi. O'ta dolzarb islohotlarni amalga oshirish uchun hukumat yetarli kuchga ega emasdi.

Fashistlarning hokimiyatga kelishi. Umumiy inqiroz sharoitida Benito Mussolini boshchiligida **1919-yilning mart oyida** tuzilgan fashistlar partiyasi faollashib ketdi. 1921-yili fashistlar harakati bir qadar rasmiy tus olib, davlatning siyosiy qudratini mustahkamlashga qaratilgan millatchilik tashviqotini olib bordi. Ularni mamlakatdagi jiddiy kuchlar qo'llab-quvvatladi, aholining ham katta qismi xayrixohlik bildirdi.

Fashistlar 1921-yilgi parlament saylovlarida 36 ta o'ringa ega bo'ldi. **1922-yil oktabrda** fashistik guruhlarining mashhur **Rimga yurishidan** so'ng qirol Viktor Emmanuil III Mussolinini hukumat boshlig'i etib tayinladi.

1871-yilda Italiyada qanday qonun qabul qilindi? Parlament qachon vujudga kelgan va Buyuk Britaniyada XIX asrdagi parlament islohotlari nimalardan iborat?

Italiya va Ispaniya.

«Yosh fashistlar»
jurnalining muqovasi.
Italiya.

Fashistlar siyosati. Fashistlar hokimiyatda turgan dastlabki yillarda mamlakatda barqarorlashuv va iqtisodiy o'sishni ta'minladi. Mussolini dastlab mavjud siyosiy partiyalar va kasaba uyushmalarini taqiqlamadi. Parlament faoliyat yuritdi, partiyalarning gazetalari ham chiqib turdi. Iqtisodiyotga to'g'ridan to'g'ri va har tomonlama aralashish yo'li bilan Italiya fashistik davlati mamlakat rivojlanishi sur'atlarini keskin oshirishga erishdi. 1938-yili Mussolini irqiy qonunlar chiqardi, 1939-yil boshida esa Deputatlar palatasini tarqatib yuborib, uning o'rniga Katta fashistik kengash tuzdi.

Italyan fashizmi maxsus totalitar diktatura sifatida totalitar va avtoritarlik belgilariga ega edi. Uning mafkuraviy tizimi katolitsizm,

an'anaviylik, sotsializm g'oyalari bilan to'ldirilgan millatchilik poydevoriga qurildi.

1919-yil mart...
B.Mussolini...

1921-yilda...
Viktor Emmanuil III...

Fashistlar barcha totalitar tuzumlarga xos bo'lgan tajovuzkor siyosatni avj oldirdi. 1927-yili Albaniya Italiyaning protektoratiga aylantirildi, keyin esa bosib olindi. 1935–1936-yillardagi Italiya – Efiopiya urushi natijasida Efiopiya, unga qo'shni joylashgan Eritreya va Somali ning bir qismi Italiyaning mustamlakasiga aylantirildi. **1937-yil dekabrda** Italiya Millatlar Ligasidan chiqdi. Italiya Germaniya va Yaponiya bilan ittifoqqa birlashib, o'zining tajovuzkor siyosatini davom ettirdi va Ikkinchi jahon urushining sababchilaridan biriga aylandi.

1927-yilda Albaniya Italiyaning protektoratiga aylantirildi.

1939-yilda Mussolini Deputatlar palatasini tarqatib yuborib, uning o'rniga Katta fashistik kengash tuzdi.

1940-yil 10-iyunda Fransiyaga urush e'lon qilgan Italiya Ikkinchi jahon urushiga kirishdi.

Ispaniya. Bu yerda voqealar rivoji boshqacha yo'ldan bordi. Dastlab Ispaniya o'zining Birinchi jahon urushidagi neytraliteti bilan boshqa Yevropa davlatlaridan keskin ajralib turdi. Shunga qaramasdan, Ispaniya urushdan keyin ham ancha vaqt G'arbiy Yevropaning eng qoloq davlatlaridan biri bo'lib qolaverdi. Dunyoni larzaga keltirgan Rossiyadagi inqilobiy voqealar bu davlatga ham ta'sir ko'rsatdi. Kataloniya va boshqa viloyatlarda boshlangan ish tashlashlar hukumatni islohotlar o'tkazishga, 8 soatlik ish kuni, ijtimoiy sug'urta, ish haqi va pensiyalarning oshirilishi to'g'risida qonunlar qabul qilishga majbur qildi.

1923-yil sentabrda general Migel Primo de Rivera davlat to'ntarishi uyushtirdi. Barcha vazirlar va gubernatorlar harbiylardan tayinlandi, parlament tarqatib yuborildi, ko'plab partiyalar faoliyati taqiqlandi. De Rivera iqtisodiy islohot o'tkazib, xuddi Italiyadagi

Ispaniya respublikachilari xalq
lashkari fuqarolar urushi yillarida.

Fransisko Franko – Ispaniya diktatori.

front vakillaridan saylandi. Mamlakatda barcha siyosiy mahbuslar ozod qilindi, ilgari erishilgan barcha demokratik va ijtimoiy yutuqlar tiklandi. Ammo o'ng falanga xavfi bartaraf etilmadi. Ular davlat to'ntarishiga tayyorlanib, bunda asosiy rol ni armiya va generallar o'ynadi.

1936-yil 18-iyul kuni falangachilar hamma joyda harbiy to'ntarishni boshlab yubordi. Ularga qarshi Xalq fronti jangga ko'tarildi. Shu tariqa Ispaniyada **fuqarolar urushi** boshlanib ketdi.

fashistlar singari iqtisodga davlat aralashuvini kuchaytirishga harakat qildi. Ammo mamlakatda boshlangan ish tashlash harakati, moliyaviy inqiroz butun Ispaniya bo'ylab diktatorga qarshi norozilikning kuchayishiga olib keldi. 1930-yili de Rivera iste'foga chiqishga majbur bo'ldi. Yangi hukumat konstitutsiyani va burjua-demokratik erkinliklarini tikladi, ammo boshlanib ketgan jahon iqtisodiy inqirozi oldida bu hukumat ham o'zlik qildi.

Ispaniya fashizmi. Italiya fashistlaridan namuna olgan o'ng partiyalar 1933-yili **ispan falangasini** tashkil qildi. Shu davrdan boshlab bu falanga vujudga kelgan ispan fashizmining asosi bo'ldi. 1934-yili fashistlarning bir necha vakillari hukumat tarkibiga kirdilar. Shunday sharoitda so'l kuchlar Xalq frontini tuzdi. Ular **1936-yili** korteslarga (parlament) o'tkazilgan saylovlarda g'olib chiqdi. Mamlakat prezidenti va hukumat boshlig'i shu

1923-yil sentabrda...

1933-yilda...

Ispaniyada fuqarolar urushi...
Kortes – ...

Shunday sharoitda Fransiya, Buyuk Britaniya va yana ko'plab davlatlar Ispaniyaga qurol yetkazib berishni to'xtatdi va o'zlarining fuqarolar urushiga aralashmasliklarini e'lon qildi. Dastlab bu keli-shuvga qo'shilgan SSSR keyin o'z qarorini o'zgartirib, respublika-chilarga yordam bera boshladi. Xuddi shunday Germaniya va Italiya falangachilarga yordam ko'rsatdi. Ispaniyadagi fuqarolar urushi ikki yarim yil davom etdi. Unda deyarli 1 mln. ispanlar halok bo'ldi. Falangachilar g'olib chiqdi va **1939-yil 1-aprelda** Ispaniyada general F. Franko diktaturasi batamom o'rnatildi.

1933-yilda ispan falangasi tashkil qilindi.
1936-yil 18-iyul kuni Ispaniyada fuqarolar urushi boshlanib ketdi.

Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan gitlerchilar diplomatiya-sining harakatlariga qaramasdan, Franko urushga kirishga shoshilmadi va 1939-yil sentabrda neytralitet haqida dekretni imzoladi.

Katolitsizm – xristian dinining asosiy mazhablaridan biri.

Avtoritarizm – siyosiy rejim, unda jamiyat davlat va uning boshlig'iga bo'ysundiriladi, hokimiyat tepa-sida turgan shaxs o'zini o'zi shu hokimiyatga haqli deb e'lon qiladi.

Kortes – Ispaniya va Portugaliyada parlamentning nomlanishi.

Dekret (decretum – qaror, decernere – qaror qilish) – davlat or-gani yoki lavozimdagi shaxsning huquqiy akti, qarori.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Nima uchun Italiyadagi siyosiy inqiroz fashistlarning hokimi-yatga kelishi bilan yakunlandi? Italian fashizmining asosiy jihatlarini ta'riflang.
2. B. Mussolini haqida nimalarni bilasiz?

3. Italyan fashistlarining militaristik va tajovuzkor tashqi siyosati nimalarda namoyon bo'ldi?

4. Birinchi jahon urushidan keyin Ispaniyada ichki ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarning kuchayishiga nima sabab bo'ldi? Nima uchun Primo de Rivera hokimiyatni o'zida saqlab qola olmadi?

5. Ispaniyada Xalq fronti hukumatining inqiroziga nimalar sabab bo'ldi?

6. Ispaniyada falangachilar g'alabasining va Franko diktaturasi o'rnatilishining sabablari nimada edi?

Mustaqil ish

Xaritadan Italiya tomonidan mustamlakaga aylantirilgan davlatlarni toping va tarixiy voqelik bilan bog'lab izoh yozing.

Venn diagrammasi yordamida Italiya va Ispaniya tashqi siyosatidagi umumiylik va farqli jihatlarni tahlil qiling va daftaringizga yozing.

10-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA LOTIN AMERIKASI MAMLAKATLARI

Janubiy Amerikada va Shimoliy Amerikaning janubiy qismida joylashgan davlatlar, shuningdek, Karib dengizidagi orollar Lotin Amerikasi mamlakatlari deb ataladi. Bu nom yevropaliklar bosqini-dan keyin mahalliy aholi lotin tilidan kelib chiqqan ispan, portugal, fransuz tillarida so'zlasha boshlaganlari uchun berilgan.

Lotin Amerikasi xalqlari tarkibida mavjud bo'lgan metis va mulat atamalariga ta'rif bering.

Bugun xalqaro hujjatlarda bu hudud «Lotin Amerikasi va Karib havzasi mamlakatlari» deb yuritiladi.

1920-yillarda mintaqadagi holat.

Birinchi jahon urushi Lotin Amerikasi mamlakatlarida kapitalizm rivojlanishi jarayonini yanada jadallashtirdi.

Yevropadan keladigan tovarlar va kapital oqimi vaqtincha kamaydi. Jahon bozorida mintaqa mamlakatlarida ishlab chiqarilgan oziq-ovqat va xom ashyo mahsulotlarining narxi, xususan, Kuba shakarining narxi 11 marta oshdi. Bu kapitalning jamg'arilishi, mahalliy ishlab chiqarishning rivojlanishi, iqtisodning nisbatan barqaror sur'atlar bilan o'sishi uchun imkoniyat yaratdi. Agroeksport, tog'-kon va yengil sanoat tarmoqlari jadal rivojlandi. Ammo 1920-yillar oxiriga kelib ekstensiv asosda iqtisodni samarali rivojlantirishning imkoniyatlari tugadi.

1920-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlari siyosiy jihatdan faqat nomigagina respublika edi. Aholining katta, ayniqsa, yirik iqtisodiy va madaniy markazlardan uzoqda joylashgan ko'pchilik qismi savodsiz yoki kamsavod bo'lib, saylovlarda qatnashmasdi va demokratik tuzum uchun ijtimoiy asos bo'la olmasdi.

1920-yillardagi liberal islohotchilik Lotin Amerikasida ancha oyoqqa turgan mahalliy burjuazianing, shuningdek, aholining keng qatlami manfaatlarini aks ettirardi. Shu sababli islohotchi hukumatlar ijtimoiy siyosatga katta ahamiyat qaratdi. Argentinada **Ipolito Irigoyen** hukumatining faoliyati bu davr liberal-islohotchilik siyosatiga yorqin misol bo'lishi mumkin. Uning hukumati milliy sanoatning rivojlanishini rag'batlantirdi, davlat neft sanoatini shakllantirdi. Qishloqda kuchli fermerlar qatlami shakllandi, ijarachilarning ahvoli yaxshilandi. Irigoyen 8 soatlik ish kuni to'g'risida qonun qabul qilinishiga erishdi. Ish haqi oshirildi, ishchi va xizmatchilarning katta qismi uchun pensiya belgilandi, o'smirlar

Lotin Amerikasi mamlakatlari.

Ipolito Irigoyen.

va ayollar mehnati cheklandi. Irigoyen Argentinaning milliy suvereni-
tetini qat'iy himoya qildi.

1930-yillarda Lotin Amerikasi. Iqtisodda davlat rolining oshishi. 1929–1933-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi Lotin Ameri-
kasi mamlakatlarida qaror topgan ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning salbiy
tomonlarini, iqtisodning tashqi bozorga haddan tashqari qaramligi-
ning og'ir oqibatlarini ochib tashladi. Inqiroz yillari Lotin Amerikasi
mamlakatlarining an'anaviy mahsulotlariga jahon bozorida talab ka-
mayib ketdi. Minglab plantatsiyalar, zavod va fabrikalar to'xtab qoldi.
O'z xaridorini topmagan millionlab tonna qahva, g'alla va boshqa
qishloq xo'jalik mahsulotlari yo'q qilindi. Ko'plab ishlab chiqa-
ruvchilar xonavayron bo'ldi. Yuz minglab kishilar ishsiz qoldi. Meh-
natkashlar, aholi o'rta qatlamining umumiy yashash darajasi yomon-
lashdi. Iqtisodiy inqiroz mintaqadagi hukmron rejimlarni jamiyatdagi
tayanchidan mahrum qildi, ijtimoiy beqarorlikning o'sishiga, jiddiy
siyosiy o'zgarishlarga olib keldi. Ayni paytda, har bir mamlakatda
voqealar turlicha rivojlandi.

Lotin Amerikasi mamlakatlari bu...

1920-yillar oxiri...

**Argentinda Ipolito Irigoyen hukumatining faoli-
yati...**

Masalan, aynan shunday holat tufayli Argentinada 1930-yili har-
biy to'ntarish amalga oshirilib, Ipolito Irigoyenning ikkinchi hukumati
ag'darib tashlandi, hokimiyatga konservator guruhlar qaytdi.

Braziliyada aksincha, inqiroz bu yerda hukmronlik qilayotgan
«qahva oligarxiyasi»ning pozitsiyasini susaytirdi va bundan muxo-
lifatchi burjua-millatchi doiralar foydalanib qoldi. 1930-yilgi burjua
inqilobi oligarxiya rejimini ag'darib tashladi.

Kolumbiyada ham shu yili konservativ oligarxiya rejimi o'rniga
liberal-islohotchilar keldi. Chili va Kubada ommaviy inqilobiy chi-
qishlar natijasida inqirozdan sal oldin hokimiyatga kelgan diktatorlik
rejimlari ag'darib tashlandi.

1929–1933-yillarda...

Braziliyada...

1930-yilda...

Kolumbiyada...

Shu tariqa, 1930-yillarda Lotin Amerikasining siyosiy xaritasida ko‘pincha bir-birini almashtirgan turli siyosiy rejimlar – boshqaruv shakli bo‘yicha diktatorlik va konstitutsion, ijtimoiy mazmuni bo‘yicha konservativ, liberal-islohotchi, millatchi va so‘l kuchlar hukmronlik qilishda davom etdilar.

Bu davrda davlatning iqtisodiy faollashuvi Lotin Amerikasida kapitalistik taraqqiyot yo‘lidan ancha oldinlab ketgan Argentina, Meksika, Braziliya, Chili va Urugvay kabi davlatlar uchun xos jarayon edi. 1930-yillarda Lotin Amerikasi davlatlari iqtisodiy siyosatida yuz bergan o‘zgarishlar mahalliy ishlab chiqarishning o‘sishi va milliy kapitalning kuchayishiga olib keldi.

Lotin Amerikasi va AQSH munosabatlari. Jahon urushlari oraliq‘ida Lotin Amerikasi davlatlari uchun muhim muammo ularning AQSH bilan munosabatlari bo‘ldi. Birinchi jahon urushi yillarida Lotin Amerikasiga Yevropa davlatlari e‘tiborining susayishidan foydalangan AQSH kapitali Markaziy va Janubiy Amerikaga kirib keldi. AQSHga qarshi kayfiyatlarning avj olishidan xavfsirab va mintaqada o‘zining ta‘sirini oshirish maqsadida 1933-yili AQSH prezidenti Franklin Ruzvelt o‘z hukumatining Lotin Amerikasi davlatlariga intervensiya uyushtirmasligini va boshqa ko‘rinishda bu davlatlarning ichki ishlariga aralashmasligini hamda ular bilan «yaxshi qo‘shnichilik» munosabatlari o‘rnatishini e‘lon qildi.

Ishchilar qahvani okeanga tashlamoqda. Braziliya, 1932-yil.

Lotin Amerikasi mamlakatlarida 1920-yillar oxiriga kelib iqtisodni ekstensiv asosda samarali rivojlantirishning imkoniyatlari tugadi.

1933-yilda AQSH prezidenti F. Ruzvelt o‘z hukumatining Lotin Amerikasi davlatlariga «yaxshi qo‘shnichilik» munosabatlari o‘rnatishini e‘lon qildi.

Bu Lotin Amerikasiga nisbatan AQSH siyosatining o'zgarganligini, ekspansianing yumshoqroq shakliga o'tilganligini anglatdi va Amerika qit'asi davlatlari o'rtasida o'zaro munosabatlarning yaxshilanishida ijobiy qadam bo'ldi.

Plantatsiya – maxsus qishloq xo'jalik ekinlari yetishtiriladigan katta xo'jalik.

Diktatura – hech qanday cheklovlersiz, hukmron sinfning kuchiga tayanib ish yurituvchi hokimiyat.

Ekspansiya – bir davlatning o'zga mamlakatlar hududi va bozorini egallab olish maqsadida o'z siyosiy va iqtisodiy ta'sirini yoyishga qaratilgan siyosati.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushi Lotin Amerikasi mamlakatlari rivojiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
2. 1920-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlarida qanday siyosiy tuzumlar shakllandi? Jamiyatda avtoritar va diktatorlik rejimlari uchun qanday asoslar mavjud edi?
3. 1920-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlarida o'tkazilgan islohotchilik qanday yo'nalishlarda olib borildi? Argentinadagi I.Irigoyen faoliyatiga baho bering.
4. 1929–1933-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi Lotin Amerikasi mamlakatlariga qanday ta'sir ko'rsatdi?
5. 1930-yillarda AQSHning Lotin Amerikasi mamlakatlariga nisbatan munosabatida qanday o'zgarishlar yuz berdi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib «Lotin Amerikasi va Karib havzasi mamlakatlari» nomlarini daftaringizga yozing hamda matnda mazkur davlatlar bilan bog'liq voqelik mavjud bo'lsa izoh bering.

Konseptual jadval asosida Lotin Amerikasi mamlakatlarining rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni tahlil eting.

11-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA YAPONIYA

Iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi. XX asr boshlarida Yaponiya jahonning yetakchi davlatlariga qaram bo'lib qolmagan, nisbatan yuqori darajadagi iqtisodiy va harbiy rivojlanishga erishgan Osiyo mintaqasidagi yagona davlat edi.

Yaponiyada Meydzi islohoti qachon bo'lib o'tdi?

Birinchi jahon urushining yakunlanishi Yaponiyada qator iqtisodiy muammolarni keltirib chiqardi. Bu muammolar, ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlarining qimmatlashuvi, oddiy kishilarning hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Natijada norozilik kuchayib bordi.

1920-yillar o'rtalariga kelib mamlakatda sanoat to'ntarishi yuz berdi. 1925-yili sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi 1919-yilgi darajasidan oshib ketdi. Ishlab chiqarishni konsentratsiyalash jarayoni davom etdi. Monopolistik kapital xalq xo'jaligining muhim sohalarini egallab ola boshladi. Og'ir sanoatda «Mitsubisi» va «Sumitomo» konsernlari o'z pozitsiyasini mustahkamlab oldi.

1929–1933-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi yapon iqtisodiyotiga katta zarar keltirdi: u tinchlik sharoitida rivojlanishga moslashmagan, hali juda kuchsiz edi. Ish haqining pastligi tufayli ichki bozor juda sust, tashqi bozorda esa yapon mahsulotlari sifatining pastligi tufayli ular raqobatbardosh emasdi.

Yaponiya hukumati inqirozdan chiqishning yo'li sifatida iqtisodni militarizatsiyalash va tajovuzkorlikni tanladi. Yaponiya Xitoyni, Uzoq Sharqni, keyin esa butun Osiyoni bosib olishni, Tinch okeani havzasida o'z hukmronligini o'rnatishni rejalashtirayotgan edi.

Yaponiya.

Giiti Tanaka.

Ichki siyosiy munosabatlar 1920-yillarda yangi siyosiy partiyalarning paydo bo'lishi hamda saylovchilar sonini asta-sekin oshirib borgan qator islohotlar bilan xarakterlanadi. 1925-yildan sovet-yapon munosabatlari yo'lga qo'yilib, bu iqtisodiy hamkorlikning rivojlanishida va yapon qo'shinlarining Shimoliy Saxalindan olib chiqib ketilishida aks etdi. **1920-yillar** oxiriga kelib hukumatda harbiylarning roli kuchaydi va so'l kuchlar quvg'in ostiga olindi. Mamlakatda harbiylar, ayniqsa, «Yosh ofitserlar» deb ataluvchi radikal

kayfiyatdagi guruhlar ta'siri keskin kuchaydi. Ular ko'ppartiyali parlament tizimidan voz kechishni, mamlakatda diktatura o'rnatishni, tashqi siyosiy ekspansiyani kuchaytirishni talab qildilar. Hukumat boshlig'i **general Giiti Tanaka** ham ular tomonida bo'ldi va bu 1920-yillar oxiri 1930-yillar boshlarida «Yosh ofitserlar» tomonidan bir qator siyosiy terrorlar amalga oshirilishiga va, hatto, **1932-yil mayda** isyon ko'tarilishiga olib keldi. Isyon muvaffaqiyat qozonmadi, ammo Yaponiya «Yosh ofitserlar» ta'siri ostida bosqinchilik yo'lidan jadal ketdi.

1920-yillar o'rtalari... «Mitsubisi» va «Sumitomo»...
1925-yildan... 1932-yil may...

Yaponiyada shakllangan totalitar tizim o'ziga xos avtoritar-monarxistik shaklga ega edi. Osiyoda hukmronlik qilish uchun keng miqyosli urush sharoitida bu avtoritar-monarxistik rejim yangi jihatlar kasb etdi. Mamlakatning hukmron doiralari yangi siyosiy va iqtisodiy tizim yaratish siyosatini e'lon qildilar. «**Yangi siyosiy tizim**» deganda, jamiyat ustidan harbiy-davlat byurokrtiyasining qattiq siyosiy nazorati tushunilar edi.

Shu tariqa, Yaponiyadagi hukmron rejim asta-sekin totalitar xarakter kasb etib bordi: parlament demokratiyasi belgilari bekor qilindi, iqtisod to'liq davlat nazorati ostiga o'tdi, yapon millatining buyukligi to'g'risidagi g'oyalar rejimning mafkuraviy tayanchi bo'lib xizmat qildi, aholining qo'llab-quvvatlashini ta'minladi.

Tashqi siyosat. Yaponiyada shakllangan militaristik totalitar rejim uning tajovuzkor tashqi siyosatini belgilab berdi. Bu siyosat **1931-yili** Xitoyning Manchjuriya provinsiya-sining bosib olinishiga va bu yerda yaponlar tomonidan Manchjou-Go qo'g'irchoq davlatining tuzilishiga olib keldi. Millatlar Ligasi bu qo'pol bosqinchilikka keskin qarshi chiqqanligi uchun Yaponiya 1933-yili bu tashkilotdan chiqdi. **1936-yil noyabrda** Yaponiya va Germaniya **antikomintern pakti** deb ataluvchi hujjatni imzoladi va 1937-yili unga

Yaponiya qo'shinlarining
Xitoyga bostirib kirishi.

Italiya ham qo'shildi. Shu tariqa «**Berlin – Rim – Tokio**» uchburchagi deb ataluvchi tajovuzkor davlatlar ittifoqi vujudga keldi. 1937-yil yozida yaponlar Xitoyga qarshi keng miqyosdagi urush harakatlari boshlab yubordi. **1938-yili** general Fumimaro Konoe hukumati mamlakatning vazifasi Sharqiy Osiyoda yangi tartib o'rnatish ekanligini e'lon qildi.

«**Yangi siyosiy tizim**»... **1931-yil...**
1936-yil noyabrda... «**Berlin – Rim – Tokio**»...

1938-yil iyul–avgust oylarida SSSRning Uzoq Sharqdagi Hasan ko'li atrofida sovet-yapon chegara mojarosi keng ko'lamli urush harakatlari aylanib ketdi. Shiddatli janglardan so'ng yaponlar SSSR hududidan quvib chiqarildi. 1939-yil mayda yaponlar Xalxin-Gol daryosi yonida Mo'g'uliston hududiga bostirib kirdi. Sovet qo'shinlari qo'shni mo'g'ullarga yordamga keldi. 1939-yil sentabrgacha davom etgan urush miqyosi bo'yicha Hasan ko'li atrofidagi janglardan ancha yirik edi. Bu urush ham yaponlarning mag'lubiyati bilan tugadi. Shundan so'ng, **1941-yil 5-aprelda** Yaponiya SSSR bilan neytralitet haqida pakti imzoladi.

Militarizatsiya – jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotini harbiy maqsadlarga bo'ysundirish.

Byurokratiya – xalqdan ajralib qolgan, hukmron guruh manfaatlarini himoya qiluvchi ma'muriyatchilik boshqaruv tizimi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushi Yaponiya uchun qanday natijalar bilan yakunlandi?
2. Yaponiyadagi «Yosh ofitserlar» isyoni siyosiy rejim va tashqi siyosatda qanday o'zgarishlarga olib keldi?
3. Yaponiyadagi totalitar rejimning o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat edi?

4. Birinchi jahon urushi Yaponiyaning iqtisodiy rivojlanishiga, urushdan keyingi iqtisodiy inqirozga va 1920-yillar o'rtalaridagi sanoat to'ntarishiga qanday ta'sir ko'rsatdi?

5. Nima uchun Yaponiya tashqi siyosatda tajovuzkorlik va Yevropadagi fashistik davlatlar bilan yaqinlashish yo'lidan bordi?

Mustaqil ish

Xaritadan Yaponiyaning Xitoyga qo'shin kiritish yo'nalishini aniqlang va izoh yozing.

Internet vositasida Yaponiyaga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda o'rganilgan materiallar asosida tarixiy voqeliklarni tahlil qiling.

12-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA XITOIY VA HINDISTON

Xitoy. Birinchi jahon urushi yillarida Xitoy amalda Yaponiyaga to'liq qaram bo'lib qoldi.

1919-yil Parij konferensiyasida Xitoy o'z talablari bilan ishtirok etdi. Bu talablar yapon qo'shinlari tomonidan Xitoy hududini bosib olishni to'xtatish, Shandun orolini ozod qilish, Xitoyning suvereniteti va hududiy yaxlitligini tan olishdan iborat edi. Talablar Xitoy ilgari G'arb davlatlari bilan imzolashga majbur bo'lgan shartnomalarning ham bekor qilinishini nazarda tutardi. G'arb davlatlari bunga rozi bo'lmadi va Xitoyga rasman rad javobi berildi.

«Ixtetuan» qo'zg'oloni qachon bo'lib o'tgan va qanday shior ostida ko'tarilgan edi?

Bundan g'azablangan xitoylik talabalar **1919-yil 4-may** kuni Pekinda namoyish boshladilar. Talabalar harakati butun Xitoyni larzaga soldi va juda katta ijobiy natijalarga olib keldi.

Sun Yatsen.

1920-yil iyulda Pekindagi hukumat ag'darilib, hokimiyatga Buyuk Britaniya va AQSH tomonidan qo'llab-quvvatlangan **U Peyfu** keldi. Natijada, 1921–1922-yillari Vashingtonda bo'lib o'tgan konferensiyada barcha ishtirokchi davlatlar Xitoyning suvereniteti va hududiy yaxlitligini kafolatlabdi. Yakkalanib qolgan Yaponiya Shandun viloyatini Xitoyga qaytarishga majbur bo'ldi. Umuman konferensiya Xitoyning xalqaro obro'si oshayotganligidan dalolat berdi.

Xitoy va Hindiston.

Xitoy inqilobini tashkil qilishda **Sun Yatsenning** roli beqiyos. 1921-yili u Xitoy Respublikasi prezidenti lavozimiga saylandi. Biroq mamlakat shimoli va chet el davlatlari Sun Yatsenning hukumatini tan olmadilar. **1925-yil martda** Sun Yatsen vafot etgandan so'ng mamlakatni tinch yo'l bilan birlashtirish imkoniyati yo'qqa chiqdi.

1920-yillardagi «Buyuk milliy inqilob».

1925-yil bahorda shanxaylik burjuaziya, talabalar va ishchilar vakillari mamlakatdagi inglizlarga qarshi harakat boshladi. Harakatga talabalarning tinch namoyishi ingliz politsiyachilari tomonidan o'qqa tutilishi sabab bo'ldi. Bu vatanparvarlik harakati «**30-may harakati**» nomini oldi va Xitoyning suverenitetini tiklash shiori ostida o'tdi. Inqilobga **Gomindan** partiyasi (Milliy partiya) rahbarlik qildi. 1926-yili general **Chan Kayshi** boshchiligidagi Gomindan milliy hukumati Milliy inqilobiy armiyaning Shimolga yurishini boshladi. Bu yurish davrida Markaziy Xitoyning ko'plab provinsiyalari, jumladan, Uxan, Nankin, Nanchan, Shanxay kabi yirik shaharlari gomindanchilar qo'lga o'tdi.

Chan Kayshi.

1919-yil 4 may...

1925-yil martda...

1920-yil iyulda...

«30-may harakati»...

Shu davrda gomindanchilar bilan kommunistlar o'rtasida ajralish yuz berdi. Mamlakatda real hokimiyatni qo'lga olgan gomindanchilar inqilobni yakunlangan deb hisobladi, kommunistlar esa Xitoyda sotsializm qurish rejasini ilgari surdi. Ular 1931-yili Xitoy Sovet Respublikasini e'lon qildi va **Mao Szedun** uning raisi etib saylandi. Gomindan bilan kommunistlar o'rtasidagi kurash yigirma yil davom etgan fuqarolar urushiga aylanib ketdi.

Yaponiya bosqini. Yaponlar 1931-yil sentabrda Xitoyga qarashli Manchjuriyaga bostirib kirdi, bir kunda barcha yirik shaharlarini egalladi. Bu hududni himoya qilgan Gomindan armiyasi mamlakat ichkarisiga uloqtirib tashlandi. Chan Kayshi hukumati Yaponiya ustidan shikoyat qilib Millatlar Ligasiga murojaat qildi, ammo xalqaro hamjamiyatning e'tibori uncha kuchli bo'lmadi. Birorta yirik davlat Yaponiya bilan janjallashishni istamadi.

1932-yil 1-martda yaponlar Manchjuriyada Manchjou-Go davlati tuzilganligini e'lon qildi.

1919-yil 4-mayda xitoylik talabalar Pekinda namoyish boshladilar.

1921-yilda Sun Yatsen Xitoy Respublikasi prezidenti lavozimiga saylandi.

1926-yilda general Chan Kayshi boshchiligidagi Gomindan milliy hukumati Milliy inqilobiy armiyaning Shimolga yurishini boshladi.

Hindiston. Inglizlarning mustamlaka hukumati Birinchi jahon urushi yillarida Hindistonga o'zini o'zi boshqarish huquqini va'da qilgan edi. Ammo hind xalqining umidi ro'yobga chiqmadi, Hindistonning maqomi o'zgarmadi. Bu hol mustamlakachilikka qarshi kurashning yangi davrini boshlab berdi.

Hindiston Milliy Kongressi qachon tashkil qilingan edi?

Maxatma Gandi.

Shaharlarda zamonaviy madaniyat va sanoat jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, hind qishlog'ida kasta tizimi, qabilachilik va tabaqalarga bo'lish hukmron edi. Shunga qaramasdan, jahon urushlari oralig'ida Hindiston milliy ozodlik harakatining asosiy kuchini hind dehqonlari tashkil qildi. 1920–1940-yillarda hindlarning zo'ravonliklarsiz ommaviy chiqishlarini tashkil qilishda hind xalqining buyuk farzandi **Maxatma Gandining** roli beqiyos bo'ldi. Jahon urushlari oralig'ida Gandi Hindiston Milliy kongressi (HMK) partiya-

sining g'oyaviy rahbari, xalq harakatining yetakchisiga aylandi. U ishlab chiqqan zo'ravonliklarsiz qarshilik ko'rsatish taktikasi qurolli to'qnashuvlardan, millionlab kishilarni o'limdan saqlab qoldi.

Milliy ozodlik kurashining, zo'ravonliklarsiz qarshilik ko'rsatishning «**Gandizm**» deb nomlangan bu usuli Hindiston an'analarini va dehqonlar psixologiyasini chuqur bilishga asoslangan. Bu usulda sabr-toqat va norozilik, konservatizm va inqilobchilik ajoyib bir tarzda uyg'unlashib ketgan edi. Gandizm dehqonlarni, hunarmandlarni, milliy

burjuaziyani birlashtirdi va qon to'kiladigan qurolli kurashlarsiz mustamlakachilarning Hindistonni tark etishini talab qildi.

Hind zodagoni oilasi. 1930-yillar.

**1920–1940-yillarda...
Gandizm...**

**Maxatma Gandi...
Hindiston Milliy kongressi...**

1939-yili Ikkinchi jahon urushi boshlanishi va Buyuk Britaniya Germaniyaga urush e'lon qilishi bilan Hindiston vitse-qiroli mamlakatni urush holatida deb e'lon qildi.

1920–1940-yillarda hindlarning zo'ravonliklarsiz ommaviy chiqishlarini tashkil qilishda hind xalqining buyuk farzandi Maxatma Gandining roli beqiyos bo'ldi.

1939-yili Ikkinchi jahon urushi boshlanishi va Buyuk Britaniya Germaniyaga urush e'lon qilishi bilan Hindiston vitse-qiroli mamlakatni urush holatida deb e'lon qildi.

Suverenitet – davlatning ichki ishlar va tashqi siyosatdagi to'liq mustaqilligi.

Provinsiya – ba'zi davlatlarda ma'muriy birlik, viloyat.

Konservativizm – an'anaviy qadriyatlar, urf-odatlar, ijtimoiy va diniy tartiblar tarafdori bo'lgan siyosiy oqim.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushidan so'ng Xitoyda boshlangan talabalar harakatining sabablari nimada edi va u qanday natijalarga olib keldi?
2. 1920-yillardagi «Buyuk milliy inqilob»ning xarakteri va o'ziga xos jihatlarini ta'riflab bering.
3. Xitoyda fuqarolar urushining sabablari nimada edi? Nima uchun XX asrning birinchi yarmidagi Xitoy tarixi to'xtovsiz urushlar davri deb ataladi?
4. Birinchi jahon urushidan so'ng Hindistonda mustamlakachilikka qarshi kurashning yangi davri boshlanishiga nima sabab bo'ldi?
5. Zo'ravonliklarsiz mustaqillik uchun kurash va mustamlaka hukumati bilan hamkorlik qilmaslik harakati natijasida qanday natijalarga erishildi?
6. HMK Hindiston mustaqilligi uchun kurashda qanday yo'nalishni egalladi?

Mustaqil ish

Xaritadan 1918–1939-yillarda Xitoy tarixida asosiy o'rin egallagan viloyatlarni toping va izoh yozing.

Maxatma Gandi tomonidan aytilgan quyidagi fikrni tahlil qiling va u qanday voqelikka munosabat bildirganini izohlang: «Men uyimning darvoza va eshiklarini mahkam berkitib o'tira olmayman. Chunki unga toza havo kirib turishi kerak. Va shu barobarida, eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo'lib, xonadonimni ag'dartotib qilib, o'zimni yiqitib tashlashini ham xohlamayman».

13-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA TURKIYA VA ERON

Usmoniylar imperiyasi Germaniya va uning ittifoqchilari safida turib Birinchi jahon urushida qatnashdi va mag'lubiyatga uchradi. Imperiya hududi okkupatsiya qilindi. Antanta mamlakatlari Usmoniylar imperiyasiga qarashli yerlarni bo'lib olish rejasini tuza boshladilar. Imperiyaning o'z hududidan tashqaridagi barcha yerlari anneksiya qilindi va 1919-yili Parij konferensiyasi qaroriga ko'ra Millatlar Ligasining mandati ostiga o'tdi. G'arb davlatlari Turkiyaning hududiga ko'z tika boshladi. 1920-yilgi Sevr shartnomasiga ko'ra Turkiya hududi bir guruh Yevropa davlatlari o'rtasida bo'lib olinishi ko'zda tutildi. Ularning surbetlarcha harakati turk xalqining g'azabini oshirdi. Mamlakatda qarshilik harakati boshlandi. Harakatga **general Mustafo Kamol posho** rahbarlik qildi.

Saljuqiylar davlati qaysi hududlarni o'z ichiga oladi?

G'arb davlatlari tomonidan qo'llab-quvatlangan Gretsiya armiyasi Turkiya hududiga kiritildi. Shu tariqa Turkiya-Gretsiya urushi boshlandi. Uzoq davom etgan janglardan so'ng **1922-yil oktabrga** kelib M. Kamol qo'shinlari butun Turkiya hududini ozod qildi.

1922-yil 1-noyabr kuni Turkiya Buyuk Millat majlisi sulton hokimiyatini bekor qilish to'g'risida qaror qabul qildi. Sulton Mexmed VI taxtdan ag'darildi va mamlakatni tark etdi. **1923-yili Lozannada** Buyuk Britaniya, Fransiya va boshqa bir qator davlatlar bilan M. Kamol hukumati imzolagan yakuniy shartnomaga ko'ra, Turkiya o'z suvereniteti va hududiy yaxlitligini saqlab qoldi.

1923-yil 29-oktabrda Turkiya respublika deb e'lon qilindi, M. Kamol respublika prezidenti etib saylandi. Mamlakatda uzoqni ko'zlab amalga oshirilgan islohotlar boshlandi.

Islohotlarning bosh maqsadi – mamlakatni modernizatsiya qilish deb e'lon qilindi. Bu Yevropa sivilizatsiyasining barcha taraqqiyparvar jihatlarini qabul qilish va ularni Turkiya sharoitiga moslashtirishni anglatar edi. Islohotlarning birinchi tamoyili dunyoviy-

**Mustafo Kamol
Otaturk.**

lik, dinni davlatdan ajratish bo'ldi. Arab alifbosidan voz kechib, lotin alifbosi joriy qilindi. Yevropacha nasab (familiya) kiritilib, Buyuk millat majlisi M. Kamolga rasman «**Otaturk**» (turklar otasi) degan nasabni berdi.

1920-yilgi Sevr shartnomasiga ko'ra Turkiyaning taqsimlanishi.

1920-yillari iqtisodiy siyosatning asosiy yo'nalishini chet ellik mulkdorlardan sanoat korxonalari, infratuzilma obyektlari, temir yo'llarni sotib olish, milliy sanoatni yaratish tashkil qildi.

1922-yil 1-noyabr...
«Otaturk»...

1922-yil oktabr...
1923-yil 29-oktabr...

Tashqi siyosat. Otaturk tashqi siyosatining asosiy vazifasi Turkiyaning xalqaro obro'sini oshirishga qaratildi. **1932-yili** Millatlar Ligasi-

ga a'zo bo'lgan Turkiya barcha davlatlar bilan do'stona munosabatlar o'rnatishga harakat qildi.

M. Kamol Germaniya bilan munosabatlarga alohida e'tibor qaratdi. Turkiya tashqi savdosining katta qismi Germaniya hissasiga to'g'ri kelardi. **1941-yili** Germaniya bilan do'stlik shartnomasi imzolandi. Turkiya Ikkinchi jahon urushida rasman betaraf qolgan bo'lsa-da, hukmron doiralarning katta qismi Germaniyaga xayrixoh edi.

Eron. 1918-yil avgustga kelib ingliz qo'shinlari butun Eronni o'z nazoratiga oldi. 1919-yil imzolangan Angliya-Eron shartnomasiga binoan Eron amalda Buyuk Britaniyaning protektoratiga aylantirildi. Bu eronliklarning g'azabini keltirdi. Butun mamlakatda tartibsizlik va qo'zg'olonlar boshlanib ketdi. Voqealarga armiya aralashib, 1921-yil fevralda kazaklar polki sardori polkovnik Rizoxon hukumatni ag'darib tashladi. **1925-yilning dekabr** oyida chaqirilgan Ta'sis majlisi Rizononni **Pahlaviylar** sulolasining shohi deb e'lon qildi.

Turkmanchoy shartnomasi qachon imzolangan va uning mohiyati nimadan iborat?

M. Kamoldan o'rnak olib shoh Eronda 1928-yildan yevropacha libos joriy qildi, feodal unvon va murojaat shakllari bekor qilindi, nasab joriy qilindi. **1935-yildan** mamlakatning nomi o'zgartirildi: ilgari Fors o'rniga **Eron** deb ataladigan bo'ldi. Xotin-qizlarning huquqlari to'g'risida qonun qabul qilindi, ular maktablarda, oliy o'quv yurtlarida o'qish, davlat tashkilotlarida ishlash huquqiga ega bo'ldi. 1935-yili chodra o'rab yurishni bekor qilish to'g'risida qonun qabul qilindi.

Ta'lim sohasida katta o'zgarishlar yuz berdi. 1927–1934-yillardagi islohotlar davrida bepul majburiy boshlang'ich ta'lim hamda pullik o'rta va oliy ta'lim to'g'risida qonunlar qabul qilindi. Yangi maktablar qurilib, o'quvchilar soni bir necha barobar oshdi. Oliy o'quv yurtlarining butun boshli tizimi yaratildi, jumladan, Tehron universiteti ochildi. Yuzlab eronlik yoshlar har yili chet ellarga, dunyoning eng yaxshi universitetlariga o'qishga jo'natildi.

Agrar siyosatda Rizo shoh keskin o'zgarishlar qilmadi. Qabila boshliqlari va boshqa yer egalariidan yer-mulklari, jumladan, vaqf yerlari tortib olinib, mulozimlar va zobitlarga bo'lib berildi. Ammo dehqonlarning ahvoli o'zgarmadi, ular avvalgiday juda yuqori ijara haqi to'layverdi.

Eron. 1930-yillar.

1928-yilda...
Tehron universiteti...

1935-yilda...
1927–1934-yillarda...

Hukumat sanoat sektorining rivojlanishini ham ragʻbatlantirdi. Mamlakatga mashina va uskunalarni litsenziyasiz olib kelishga ruxsat etildi, boj soligʻida imtiyozlar berildi. Mamlakatda inglizlarning taʼsirini kamaytirish maqsadida shoh Germaniya bilan hamkorlikni kuchaytirdi. Eronga koʻplab nemis mutaxassislari va texnikasi kirib keldi.

Tashqi siyosat. Shoh tashqi siyosati SSSR bilan Gʻarb davlatlari oʻrtasidagi ziddiyatlarni hisobga olib, ustalik bilan oʻz manfaatlarini saqlab qolishga qaratildi.

1923-yil 29-oktabrda Turkiya Respublika deb eʼlon qilindi.

1922-yil oktabrga kelib M. Kamol qoʻshinlari butun Turkiya hududini ozod qildi.

Eronda 1927–1934-yillardagi islohotlar davrida bepul majburiy boshlangʻich taʼlim hamda pullik oʻrta va oliy taʼlim toʻgʻrisida qonunlar qabul qilindi.

SSSR Ikkinchi jahon urushiga qo'shilgandan so'ng 1941-yil avgustda sovet va ingliz qo'shinlari Eronga kiritildi. Taxtga kelgan Muhammad Rizo Pahlaviy 1942-yili SSSR va Buyuk Britaniya bilan shartnoma imzoladi. Butun mamlakat hududi urush davrida sovetlar va inglizlar ixtiyoriga o'tdi.

Anneksiya – bir davlat hududining yoki bir qismining boshqa davlatga zo'rlik bilan qo'shib olinishi.

Modernizatsiya – ishlab chiqarish, texnika, texnologik jarayon kabilarni zamonaviy talablarga moslash, yangilash jarayoni.

Infratuzilma – jamiyat yoki uning biron-bir sohasi faoliyatini ta'minlovchi muassasa, boshqaruv tizimi, aloqa vositalari va shu kabilar majmuyi.

Polk – harbiy qism.

Chodra – bir qator musulmon mamlakatlarida ayollar yopinib yuradigan diniy libos.

Sektor – iqtisodiyotning umumiy tavsifi, maqsadlari va vazifalari bir-biriga yaqin sohalardan iborat bo'lgan yirik qismi.

Litsenziya – ma'lum muddatga belgilangan faoliyat turi bilan shug'ullanish uchun beriladigan huquqni tasdiqlovchi rasmiy hujjat.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushining yakuni Turkiya uchun qanday oqibatlariga olib keldi?
2. Mustafo Kamolning hokimiyatga kelishi Turkiyaning tarixiy taqdirida qanday rol o'ynadi?
3. Mustafo Kamol Otaturk islohotlarining asosiy maqsadi nimadan iborat edi? Otaturk tashqi siyosatda qanday asosiy maqsadlarni ko'zlab harakat qildi?
4. Shoh Rizo Pahlaviy islohotlari Eronni zamonaviy davlatga aylantirishda qanday rol o'ynadi?
5. Eronning tashqi siyosatida SSSR bilan munosabatlar qanday o'rin egallaydi?
6. Turkiya va Eronda amalga oshirilgan islohotlar haqida gapirib bering.

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib 1918–1939-yillarda Turkiya va Eron tarixidagi voqealar xronologiyasini tuzing.

Turkiya va Eronda amalga oshirilgan islohotlar bilan 1930-yillarda O'zbekistonda o'tkazilgan islohotlarni taqqoslang. O'xshash va farqli jihatlarini Venn diagrammasida aks ettiring.

14-MAVZU. 1918–1939-YILLARDA AFRIKA MAMLAKATLARI

Afrika qit'asini keng ma'noda ikkita mintaqaga bo'lish mumkin: Shimoliy va Tropik Afrika. Afrika qit'asining shimoliy qismi arab-islom sivilizatsiyasining bir qismiga aylandi. Bu hudud doim Yaqin Sharqqa intilib yashaydi va shu bilan Afrikaning qolgan qismidan farq qiladi. Shimoliy Afrikada Misr, Jazoir, Tunis, Marokash, Liviya joylashgan.

Afrikada joylashgan qaysi qadimgi davlatlarni bilasiz?

Misr. 1922-yili Buyuk Britaniya Misr ustidan o'z protektoratini bekor qilib, uning to'liq mustaqilligini tan oldi. **1923-yili** qabul qilingan konstitutsiyaga ko'ra, Misr monarxiya deb e'lon qilindi.

1941-yili Misr hududiga Germaniya va Italiya qo'shinlari kiritildi.

Jazoir, Tunis va Marokash Fransiyaning mustamlakalari bo'lib, Birinchi jahon urushidan keyin ham shu holat saqlanib qoldi. Jahon urushlari oralig'ida **Jazoirda** – Farhod Abbos, **Tunisda** – Habib Burg'iba, **Marokashda** – Abdul Karim boshchiligida milliy-ozodlik harakatlari avj oldi. Bu harakatlar g'alaba qozonmagan bo'lsa-da, mintaqadagi arab xalqlari milliy va siyosiy ongining o'sishida katta rol o'ynadi.

Shimoliy Afrika va Yaqin Sharq xaritasi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida ko'plab musulmonlar Fransiya jo'lab-quvvatladi, fransuz armiyasi safiga kirdi. 1940-yili Fransiya mag'lubiyatga uchragandan so'ng Jazoir va Tunis Germaniya va Italiyaning xomashyo bazasiga aylantirildi.

Liviya. Birinchi jahon urushidan keyin Italiya Liviyaga ko'p ming kishilik qo'shin kiritdi. Liviya qarshilik harakati otryadlari Italiya qo'shinlariga qarshi kurash olib bordi. **1931-yili** qarshilik harakati bostirilib, uning rahbarlari qatl qilindi. Liviya Italiyaning mustamlakasiga aylantirildi.

Ikkinchi jahon urushi yillari Italiya Livianing qulay strategik joylashuvidan foydalandi: portlar, aerodromlar, yo'llar qurildi. Mamlakat hududi urush harakatlari maydoniga aylandi.

1922-yil fevralda...

Milliy-ozodlik harakatlari yetakchilari...

1931-yil Liviyada...

Tropik Afrika. Yaqingacha ko'pchilik yevropaliklar Afrika tarixini nazar-pisand qilmasdan, bu tarix umuman bo'lmagan deb hisoblardi. XX asrning boshlarigacha Afrika tarixi yevropaliklar nazarida faqat qul savdosi va iqtisodiy talonchilik bilan bog'liq edi. **1926-yili** Millatlar Ligasi tomonidan qabul qilingan «**Qullik haqida**» konvensiyada qullik va qul savdosiga ta'rif berilib, ular qoralandi.

Afrikaning Yevropa davlatlari tomonidan bo'lib olinishi.

Birinchi jahon urushidan so'ng Afrikaning janubiy va markaziy qismida joylashgan hududlar Buyuk Britaniyaga qarashli bo'lib, uning mustamlakalarida Afrika umumiy aholisining katta qismi istiqomat qilardi.

Fransiya Afrika qit'asining katta hududini egallab olgan bo'lsa-da, Fransiya mustamlakalarining asosiy qismi G'arbiy va Ekvatorial Afrikada joylashgan va ancha qismi Sahroyi Kabirga to'g'ri kelardi.

Qolgan hududlarni Belgiya, Portugaliya, Ispaniya va Italiya o'zaro bo'lishib olgandilar.

Afrikada metropoliyalar siyosatining o'ziga xos tomonlari. Birinchi jahon urushidan so'ng Afrikada infratuzilma obyektlari:

temiryo'llar, bandargohlar, aloqa tizimi, shuningdek, Yevropa tipidagi ma'muriy tashkilotlar, maktablar, kasalxonalar qurildi. Missionerlik faoliyati orqali xristian dini tarqaldi. Natijada Afrikani modernizatsiyalash uchun intilishlar paydo bo'ldi, an'anaviy jamiyatga yevropacha unsurlar kirib bordi.

Iqtisodda aholining katta qismi avvalgiday an'anaviy usulda kun kechirish bilan band edi, qishloq xo'jaligi ibtidoiy usulda olib borilardi, bir qism aholi hunarmandchilik, ovchilik bilan band bo'lib, muntazam mehnat qilish malakasiga ega emasdi.

Ijtimoiy sohada eski tuzum (katta oila, urug', jamoa, qabila), qabila va jamoa boshliqlarining avvalgi Iyerarxiyasi, urug'lar va qabilalar o'rtasidagi munosabatlarning murakkab tizimi, qulchilik saqlanib qoldi. Jamiyatda mahalliy tabib va kohinlarning obro'si hali ham juda yuqori edi.

Siyosiy sohada, hatto, yangi siyosiy institutlar paydo bo'lgan joylarda ham ular eski siyosiy tizim asosiga qurildi, ularda qabila boshliqlari, kohinlar va shu kabilar asosiy rol o'ynadi.

Madaniy sohadagi muvaffaqiyatlar ko'pincha faqat tashqi ko'rinish edi, xolos: xristianlik rasmiyat uchun qabul qilindi, mahalliy aholining ongi va xulqida avvalgiday an'anaviy madaniyat va ibtidoiy tasavvurlar hukmron bo'lib qolaverdi.

1926-yilda... 1940-yilda...
Afrikada infratuzilma obyektlari...

1920-yili Afrikada birinchi siyosiy partiya – Afrika Milliy kongressi (AMK) tashkil topdi. Shundan so'ng qit'aning barcha hududlarida partiyalar va kasaba uyushmalariga o'xshash tashkilotlar paydo bo'ladi.

Afrika xalqlarining siyosiy faollashuvida Panafrika kongresslari katta rol o'ynadi. Panafrika harakati mahalliy aholining irqiy kamsitilishiga chek qo'yish, tan jazosini va majburiy mehnatni bekor qilish kabi talablarni ilgari surdilar. Bu davrda Panafrika harakatining ko'zga ko'ringan arboblari, panafricanizmning «ota»lari Uilyam Dyubua va Markus Garvi edi.

Uilyam Dyubua.

1926-yili Millatlar Ligasi tomonidan «Qullik haqida» konvensiya qabul qilindi.

1920-yili Afrika Milliy kongressi (AMK) tashkil topdi.

Markus Garvi.

1930-yillarning ikkinchi yarmidan Afrikada iqtisodiy rivojlanish sur'atlari jaddallashdi. Ayni paytda mahalliy aholini majburiy mehnatga jalb qilish tartibga solindi.

1939-yili Ikkinchi jahon urushi boshlanishi bilan urush ishtirokchilarining rejalarida Afrika muhim strategik ahamiyat kasb etdi. Yuz minglab afrikaliklar Shimoliy Afrika, G'arbiy Yevropa va boshqa hududlardagi urush harakatlarida qatnashdi.

Afrikaliklardan tashkil qilingan milliy harbiy qismlar keyinchalik mustaqillik uchun kurashda muhim rol o'ynadi.

Sivilizatsiya – ijtimoiy taraqqiyot va moddiy madaniyat darajasining ma'lum bir ijtimoiy-siyosiy tizimga xos bo'lgan bosqichi.

Konvensiya – alohida masala bo'yicha xalqaro kelishuv, xalqaro shartnoma turi.

Missionerlik – o'zga din vakillari orasida xristian dinini targ'ib qilishga yo'naltirilgan faoliyat.

Iyerarxiya – pastdan yuqoriga qarab amal pillapoyasi bo'yicha bo'ysunish tartibi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. XX asr boshlarida Afrika xalqlari tarixi haqida nimalarni bilasiz?

2. 1926-yili Millatlar Ligasi tomonidan qanday mazmundagi konvensiya qabul qilingan?

3. Birinchi jahon urushi arafasida Afrika qit'asi, asosan, qaysi davlatlar o'rtasida bo'lib olingan edi?

4. Yevropaliklar kirib kelishi bilan Afrikada modernizatsiyalash tendensiyalarining paydo bo'lishi nimalarda namoyon bo'ldi?

5. Aholi orasida an'anaviylik qoldiqlarining kuchliligi iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarida qanday namoyon bo'ldi?

6. Afrika Milliy kongressi va Panafrika harakati haqida nimalar bilasiz?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib Afrikaning Yevropa davlatlari tomonidan bosib olinishini tahlil qiling va ma'lumotlarni daftaringizga qayd eting.

Mavzu matnini o'qish jarayonida Sizga notanish bo'lgan so'zlarni daftaringizga yozing hamda lug'atlar yordamida tushunchalarni tahlil qiling.

15–16-MAVZULAR. IKKINCHI JAHON URUSHI VA UNING YAKUNLARI

Germaniyada fashistlarning hokimiyatga kelishi va xalqaro munosabatlar. 1933-yil yanvarda Germaniyada A. Gitler boshchiligidagi natsional-sotsialistik ishchi partiyasi hokimiyatga keldi. U Germaniyaning Birinchi jahon urushidagi mag'lubiyati uchun o'ch olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan urush partiyasi edi.

Birinchi va Ikkinchi jahon urushlarini keltirib chiqargan umumiy jihatlar nimalardan iborat?

1938-yilgi Myunxen kelishuvi. Avstriya anshlyus qilingandan so'ng Germaniya Chexoslovakiyani bosib olishga tayyorlana boshladi. Chexoslovakiyaning Sudet viloyati aholisining ko'pchiligini nemis mil-

latiga mansub kishilar tashkil qilardi. Gitler bu viloyatning Chexoslovakiyadan Germaniyaga o'tkazilishini talab qildi.

Buyuk Britaniya va Fransiya bosimi ostida Chexoslovakiya hukumati Germaniyaning talabini bajarishga majbur bo'ldi. Chexoslovakiyaning kapitulatsiyasi **1938-yil 29-sentabr** kuni Myunxenda rasmiylashtirildi.

Yevropa davlatlari chegarasi. 1939-yil 1-sentabr holati.

Myunxen kelishuvidan keyin ikkita frontda urush olib borishni istamagan SSSR bilan Germaniya manfaatlari vaqtincha mos tushdi. Bu **1939-yil 23-avgustda** 10 yil muddatga o'zaro urush qilmaslik

to'g'risida Sovet-German paktining (Molotov–Ribbentrop pakti) imzolanishiga olib keldi.

Ikkinchi jahon urushining boshlanishi. 1939-yil 1-sentabr kuni Germaniyaning Polshaga bostirib kirishi bilan Ikkinchi jahon urushi boshlandi va **1945-yil 2-sentabrgacha** davom etdi. Polshaga yordam berishni va'da qilgan Buyuk Britaniya va Fransiya 3-sentabr kuni Germaniyaga urush e'lon qildi.

Sovet rahbarlari paytdan foydalanib qoldi. **1939-yil 17-sentabr** kuni Polshaga sovet qo'shinlari kiritildi. Germaniya bilan SSSR o'rtasida do'stlik shartnomasi imzolanib, unda Polsha davlati siyosiy xaritadan butunlay o'chirib tashlandi.

1939–1940-yillarda sovet – fin urushi bo'lib o'tdi. Sovetlar juda katta yo'qotishlar evaziga Kareliyani Viborg shahri bilan birga SSSR tarkibiga qo'shib oldi. Ammo tezkor g'alaba qilish va Finlandiyani qaram davlatga aylantirish rejasi amalga oshmadi. SSSR tajovuzkor davlat sifatida Millatlar Ligasi tarkibidan chiqarildi. **1940-yil martda** SSSR Finlandiya bilan sulh tuzishga majbur bo'ldi.

1940-yil sentabrda Germaniya, Yaponiya va Italiya o'rtasida harbiy hamkorlik to'g'risida kelishuv – Uchlar pakti imzolandi. Tez orada bu paktga Vengriya, Ruminiya, Slovakiya va Bolgariya ham qo'shildi.

Germaniyaning SSSRga bostirib kirishi. Germaniya bilan SSSR o'rtasidagi urush muqarrar bo'lib, G'arbiy Yevropaning egallanishini Gitler o'zining asosiy rejasi – Sharqqa yurish uchun tayyorgarlik sifatida qarayotgan edi. Gitler SSSRni shiddat bilan tor-mor qilishni ko'zda tutgan «Barbarossa» rejasini tasdiqladi.

1941-yili 22-iyunda Germaniya SSSRga bostirib kirdi. Germaniyaning hujumi SSSR uchun kutilmaganda yuz berganligi I. Stalinning eng yirik xatolaridan biri bo'ldi.

Urushning to'satdan boshlanishi shunga olib keldiki, sovet aviatsiya-

Nemis bombardimonidan yashiringan sovet bolalari. 1941-yil, iyul.

Antigitler koalitsiya. Urush davri plakati.

sining katta qismi havoga ko'tarilishga ulgurmasdan aerodromlarda yo'q qilindi, qo'shinni boshqarish va ta'minlash tizimi izdan chiqdi.

Ikkinchi jahon urushining sabablari va bahonalari...

1933-yil yanvarda...	1938-yil 29-sentabr...
1939-yil 23-avgustda...	1939-yil 1-sentabr...
1939–1940-yillar...	1940-yil martda...
1940-yil sentabrda...	1941-yil 22-iyunda...

Antigitler koalitsiyaning tuzilishi. Germaniya SSSRga hujum boshlashi bilan Buyuk Britaniya bosh vaziri U. Cherchill va AQSH prezidenti F.D. Ruzvelt sovetlar bilan birdamligini e'lon qildi.

1941-yil avgustda AQSH va Buyuk Britaniya urush payti va undan keyingi hamkorlik tamoyillari to'g'risida deklaratsiyani – **Atlantik xartiyani** imzoladi. Bu hujjatni imzolagan tomonlar hududiy va boshqa boyliklarni egallab olishga intilmaslik, xalqlarning o'z boshqaruv shaklini erkin tanlash huquqini hurmat qilish, zo'ravonlik yo'li bilan suverenitetidan mahrum qilingan xalqlarning o'z huquqlarini tiklashga intilishini qo'llab-quvvatlash majburiyatini o'z zimmasiga oldilar. **1941-yil sentabrda** SSSR Atlantik xartiyaning asosiy tamoyillarini qabul qildi.

Tinch okeanida Yaponiya boshlagan jangovar harakatlar AQSHning urushga qo'shilishini va antigitler koalitsiyaning batamom shakllanishini tezlashtirdi.

1941-yil dekabrda AQSHning urushga qo'shilishi bilan antifashistik koalitsiya tashkiliy jihatdan rasmiylashtirildi. Koalitsiya a'zolari va Uchlar ittifoqiga qarshi urushayotgan boshqa davlatlar hukumatlari Deklaratsiya imzoladilar. Unda dushman ustidan g'alabaga erishish uchun

Frontga kuzatish. Rossiya.

barcha imkoniyatlarni safarbar qilish, separat sulh tuzmaslik majburiyatlari yuklandi, urushdan keyin dunyo tartibi Atlantik xartiya tamoyillari asosida o'rnatilishi belgilab qo'yildi.

Urushning borishi. AQSH urushga qo'shilishi bilan antigitler koalitsiya davlatlari moddiy va insoniy resurslarda so'zsiz ustunlikka erishdi. Biroq, urushning borishida burilish birdaniga

yuz bermadi. 1941-yil dekabrda nemis qo'shinlari Moskva ostonalarida jangni boy berdi va urushdagi dastlabki jiddiy mag'lubiyatga uchradilar. Ammo ularning hujumkorlik ruhi hali sindirilmagan edi. **1942-yil bahor-kuzida** nemis qo'shinlari Volga daryosiga va Shimoliy Kavkazga chiqdilar. Afrikada German – Italyan qo'shinlari hamon Misrga xavf solib turardi, Yaponiya Malayziya, Birma, Filippin, Indoneziyani bosib oldi, yapon qo'shinlari Hindiston va Avstraliya bo'sag'asida turardi.

1942-yil noyabrda sovet qo'shinlari Stalingrad ostonalarida qarshi hujumga o'tib, Volgaga chiqqan German qo'shinlarining katta guruhi – 22 ta diviziyasini qurshab oldi va tor-mor qildi. 1943-yil fevralda qurshovdagi nemis qo'shinlari taslim bo'ldi.

U. Cherchill, F. Ruzvelt, I. Stalin. Qrim (Yalta) konferensiyasida.
1945-yil, fevral (chapdan).

Stalingrad ostonalaridagi mag'lubiyat Uchlar ittifoqi davlatlari uchun halokatli bo'ldi. Germaniya o'z armiyasining jangovar qobiliyatini tik-

lash uchun yalpi safarbarlik e'lon qildi. Germaniyaning zaxiradagi barcha qo'shinlari Sharqiy frontga jalb qilindi, natijada ittifoqchilar 1943-yil may oyida Italyan – German qo'shinlarini Afrikadan to'liq quvib chiqishga erishdilar.

1944-yili Sovet Ittifoqi o'z hududini to'liq ozod qildi, sovet qo'shinlari Sharqiy Yevropaga kirib keldi. 1944-yili ittifoqchilar Fransiyaning shimoli-g'arbiga qo'shin tushirib, Fransiya va Belgiyani ozod qildi. Urush Germaniyaning o'z hududlariga yetib keldi.

Fashizmga qarshi kurashda Italyan – German qo'shinlari tomonidan zabt etilgan hududlardagi milliy-vatanparvar kuchlari – general de Goll boshchiligidagi «Ozod Fransiya» Qarshilik harakati, **I.B. Tito** boshchiligidagi Yugoslaviyaning ozodlik harakati katta rol o'ynadi.

Urush yillari gitlerchilarga qarshi koalitsiya davlatlarining o'zaro munosabatlariga oid asosiy masalalar SSSR, AQSH va Buyuk Britaniya liderlarining uchrashuvlarida hal qilindi. Urush davomida shunday uchrashuvlar uchta – Tehronda (1943), Qrim (Yalta)da (1945-yil, fevral), Potsdamda (1945-yil, iyul-avgust) bo'lib o'tdi.

Germaniyaning taslim bo'lishi. 1945-yil 16-apreldan 2-maygacha Berlin operatsiyasi amalga oshirilib, shu vaqt ichida Uchinchi reyxnning poytaxti o'rab olindi va shturm bilan zabt etildi. Reyxstag ustida sovetlarning qizil bayrog'i o'rnatildi.

1945-yil 8-may kuni Oliy bosh qo'mondon o'rinbosari G.K. Jukov Sovet Ittifoqi nomidan Germaniyaning so'zsiz taslim bo'lganligi to'g'risidagi akti imzoladi. **9-may SSSRda «G'alaba kuni»** deb e'lon qilindi.

Urush yillari SSSR tarkibida bo'lgan O'zbekiston ham fashizmga qarshi kurashda faol ishtirok etdi. Harbiy xizmatga chaqirilganlarning bir qismi halok bo'ldi, o'n minglab kishilar bedarak yo'qoldi, nogiron bo'lib qaytdi. Frontda qahramonlik ko'rsatgan yuzlab o'zbekistonliklar Sovet Ittifoqi Qahramoni unvoniga, orden va medallarga sazovor bo'ldilar. Urush yillari front oldi hududlaridan 1 mln. dan oshiq kishi O'zbekistonga evakuatsiya qilindi, shundan 200 mingdan oshig'i bolalar edi. Ular o'zbek oilalarida boshpana va mehr topdi. Bundan tashqari, SSSRning frontga yaqin hududlaridan bir qancha sanoat korxonalari O'zbekistonga ko'chirib keltirildi. Ular front uchun harbiy mahsulotlar yetkazib berdi. Urush yillari o'zbek xalqi juda katta matonat namunasini ko'rsatdi.

Atlantik xartiya... 1941-yil dekabrda...
1942-yil bahor-kuzida... 1943-yil may...
1945-yil 16-apreldan 2-maygacha... 1945-yil 8-may...

Yaponiyaning tor-mor qilinishi. 1945-yil 6 avgust kuni AQSH Yaponiyaning Xirosima va 9 avgust kuni Nagasaki shaharlariga atom bombalarini tashladi. Atom bombalari portlashi natijasida, asosan, tinch aholi halok bo'ldi.

1945-yil Sovet Ittifoqi Yaponiyaga qarshi urushga kirdi. **1945-yil 2-sentabr** kuni Yaponiya so'zsiz taslim bo'lish to'g'risidagi pakti imzoladi. **Ikkinchi jahon urushi tugadi.** Asosini fashistik Germaniya, Italiya va militaristik Yaponiya tashkil qilgan tajovuzkor davlatlar bloki tor-mor qilindi.

Ikkinchi jahon urushining oqibatlari. Ikkinchi jahon urushi qariyb olti yil davom etdi va insoniyatga juda katta kulfatlar keltirdi. 110 mln. kishi urushga safarbar qilindi. 60–65 mln. kishi halok bo'ldi, ular orasida harbiy xizmatchilar bilan birga millionlab tinch aholi ham bor edi.

Fashist jinoyatchilari Nyurnberg sud jarayonida.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining tuzilishi. Antifashist koalitsiya davlatlari urushdan keyingi dunyo tuzilishi tamoyillari to'g'risidagi o'z qarashlarini Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Ustavida bayon qildilar. BMT Ustavi ko'plab xalqlar kurashining mazmuniga aylangan va Yer yuzidagi barcha xalqlarning tinchlik va tenglikda yashash tamoyillari bo'lgan umuminsoniy qadriyatlarni e'lon qildi.

Nyurnberg va Tokio sud jarayonlari. Germaniyaning Nyurnberg shahrida **1945-yil noyabrdan 1946-yil oktabrgacha** fashist rahbarlari ustidan sud jarayoni bo'lib o'tdi. Unda Germaniyaning asosiy siyosiy va harbiy rahbarlari jazoga hukm qilindi. Tribunal natsistlar partiya-sining rahbariyatini, SS, SD kabi hujumkor otryadlarni va gestaponi (siyosiy politsiya) jinoyatchi tashkilotlar deb e'lon qildi.

1946-yil maydan 1948-yil noyabrgacha Yaponiya poytaxti Tokio shahrida yapon agressiyasidan aziyat chekkan davlatlar vakillaridan tashkil topgan Xalqaro harbiy tribunal urushda aybdor deb topilgan yapon harbiy jinoyatchilari ustidan hukm chiqardi.

1940-yil sentabrda Germaniya, Yaponiya va Italiya o'rtasida harbiy hamkorlik to'g'risida keli-shuv – Uchlar pakti imzolandi.

1945-yil 2-sentabr kuni Yaponiyaning so'zsiz tas-lim bo'lish to'g'risidagi pakti imzolanishi bilan Ikkinchi ja-hon urushi tugadi.

Germaniyaning Nyurnberg shahrida 1945-yil noyabrdan 1946-yil oktabrgacha fashist rahbarlari ustidan sud jarayoni bo'lib o'tdi.

Nyurnberg va Tokio sud jarayonlari tajovuzkorlik, urushlar hamda tinchlik va insoniylikka qarshi boshqa jinoyatlarda aybdor bo'lgan bosh harbiy jinoyatchilar ustidan o'tkazilgan tarixda birinchi sud ja-rayoni bo'ldi. Tajovuzni, harbiy jinoyatlarni, tinch aholiga nisbatan terrorni qoralagan sud qarorlari faqat bosh harbiy jinoyatchilarni jazo-lab qolmasdan, xalqaro huquqning ham muhim manbayiga aylandi. Tarixda birinchi marta davlat, hukumat yoki armiya boshlig'i maqo-mi kishilarni jinoiy javobgarlikdan ozod qilmasligi xalqaro miqyosda tan olindi.

Kapitulatsiya – urushayotgan tomonlardan birining urush harakatlarini, qurolli qarshilik ko'rsatishni davom ettirishdan voz kechishi.

Koalitsiya – umumiy maqsadga erishish uchun ayrim shaxslar, siyosiy partiyalar, davlatlar o'rtasida tuziladigan ittifoq.

Xartiya – majburiy kuchga ega bo'lmagan xalqaro aktning umumiy qoidalari va maqsadlarini ifodalaydigan hujjat.

Deklaratsiya – qandaydir muhim ma'lumotlar bayon qilingan ayrim rasmiy hujjatlarning nomlanishi.

Diviziya – yirik harbiy qism.

Evakuatsiya – urush harakatlari bo'layotgan hududdan odamlar, muassasalar, korxonalar va boshqalarning urush bo'lmayotgan xavfsiz hududlarga ko'chirilishi.

Gestapo – davlat maxfiy politsiyasi; fashistlar Germaniyasida o'zgacha fikrlovchilarga qarshi kurashish uchun tuzilgan kuch ishlatuvchi tashkilot.

Tribunal – favqulodda, ko'pchilik hollarda harbiy sud.

Anshlyus – qo'shib olish, ittifoq. Avstriyaning Germaniya tarkibiga qo'shib olinishiga nisbatan qo'llaniladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Fashistlar Germaniyasining tor-mor qilinishida dunyo davlatlarining o'rni qanday?
2. SSSRning Yaponiyaga qarshi urushga qo'shilishi Ikkinchi jahon urushining yakunlanishida qanday rol o'ynadi? Xirosima va Nagasaki shaharlariga tashlangan atom bombalari urushning yakuniga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdimi?
3. Ikkinchi jahon urushining asosiy natijalari haqida gapirib bering.
4. Urush natijalari undan keyingi o'n yillar jahon taraqqiyotining qanday yo'nalishini belgilab berdi?
5. BMTning tuzilishi urushdan keyin dunyoda tinchlikni saqlashda qanday rol o'ynadi?
6. Nyurnberg va Tokio xalqaro sudlarining qarorlari qanday siyosiy va tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi?

Mustaqil ish

Xaritadan Ikkinchi jahon urushi boshlanishi arafasida Yevropa davlatlari hududi haqida sharh yozing.

O'tkir Hoshimovning «Daftar hoshiyasidagi bitiklar» kitobidan olingan quyidagi qatrani o'qing va daftaringizga mavzu bilan bog'lagan holda esse yozing: «Urushda g'olib va baxtli podshoh, g'olib va baxtli qo'shin, g'olib va baxtli davlat, g'olib va baxtli tuzum bo'lishi mumkin. Ammo g'olib va baxtli odam bo'lmaydi. Negaki, urush odamni odam o'ldirishga majbur qiladi. Odam o'ldirgan odam esa hech qachon baxtli bo'lmaydi».

Said Ahmadning «Ufq» romanining «Hijron kunlarida» deb nomlangan qismini o'qing va «Davr bilan dialog» mavzusida insho yozing.

17-MAVZU. IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYINGI XALQARO MUNOSABATLAR: «SOVUQ URUSH»NING BOSHLANISHI

Antigitler koalitsiya a'zolari urushda g'alaba qozonib, insoniyat sivilizatsiyasi tarixida yangi sahifani ochganlarida, bu sahifaga nimalar yoziladi-yu, uning mazmuni qanday bo'lishini hali hech kim ayta olmasdi. Ammo bor-yo'g'i 30 yil ichida insoniyat tarixidagi eng dahshatli ikkita urushga bevosita guvoh bo'lgan dunyo xalqlarini tinch-totuv yashash istagi, tinch rivojlanish orzusi birlashtirib turardi.

Birinchi jahon urushidan keyin xalqaro munosabatlar qaysi shartnomalar asosida tartibga solingan edi?

«Sovuq urush»ning boshlanishi. Dunyoni hududiy qayta bo'lish uchun olib borilgan ikkita jahon urushlaridan so'ng dunyodagi kuchlar nisbatida katta o'zgarishlar yuz berdi. G'arbning liberal-demokratik davlatlari bilan SSSR o'rtasida ziddiyatlar kuchayib bordi. Urushdan so'ng AQSH sovet – Amerika munosabatlari tarixida birinchi marta SSSRga qarshi yadro qurolini qo'llashi mumkinligi bilan tahdid qildi. Iste'foda bo'lsa-da, urush yillari katta obro' orttirgan U. Cherchill **1946-yil martda** AQSHning Fulton shahrida Vestminster kolleji tinglovchilari oldida so'zga chiqib, AQSHga «tinchliksevar xalqlarning sovet tajovuziga» qarshi kurashiga boshchilik qilishni taklif qildi. U. Cherchill ushbu nutqida qo'llagan «temir parda» iborasi uzoq vaqt G'arb bilan Sharq o'rtasidagi ramziy chegara bo'lib qoldi.

1947-yil iyun oyida AQSH davlat kotibi J. Marshall Yevropa mamlakatlariga urush oqibatlarini bartaraf qilishda yordam ko'rsatish g'oyasini ilgari surdi. Sovet diplomatiyasi «Marshall rejasi»ni rad etdi. Sovetlar «Marshall rejasi»ni SSSRning Sharqiy Yevropadagi ta'siriga navbatdagi xavf, Amerika kapitalining Yevropani egalash uchun urinishi, deb baholadi. Voqealarning keyingi rivoji bu baho uncha to'g'ri emasligini ko'rsatdi. Yevropaning ikki guruhga, bir tomondan, «Marshall rejasi»ni qabul qilgan va AQSH bilan yaqinlashuv yo'lini tanlagan davlatlar, ikkinchi tomondan, taraqqiyotning sotsialistik yo'lini va SSSR bilan hamkorlikni tanlagan davlatlarga bo'linishi ancha uzoq davom etgan qarama-qarshilikni boshlab berdi. Yevropa qit'asida, keyin esa butun dunyo miqyosida bir-biriga qarama-qarshi turgan harbiy-siyosiy va iqtisodiy ittifoqlar tizimi shakllandi. Dunyoning eng katta davlatlari – AQSH va SSSR bu ittifoqlarning markazlariga aylandi.

1949-yil yanvarda SSSR va Sharqiy Yevropaning ko'pchilik davlatlari iqtisodiy ittifoq – O'zaro Iqtisodiy Yordam Kengashi (O'YK) tuzilganligini e'lon qildilar. O'z navbatida G'arb davlatlari **1949-yil aprelda** Shimoliy Atlantika Shartnomasi tashkiloti (NATO) deb ataluvchi harbiy-siyosiy tashkilotni tuzdilar. NATOga javob tariqasida **1955-yili** SSSR va Sharqiy Yevropa davlatlarining harbiy-siyosiy ittifoqi – **Varshava Shartnomasi Tashkiloti** tuzildi.

U. Cherchill nutqining tub mohiyati...

«Marshall rejasi»...

1949-yil aprelda...

1949-yil yanvarda...

1955-yilda...

AQSH va SSSR: dunyoni bo'lish uchun kurash. Karikatura.

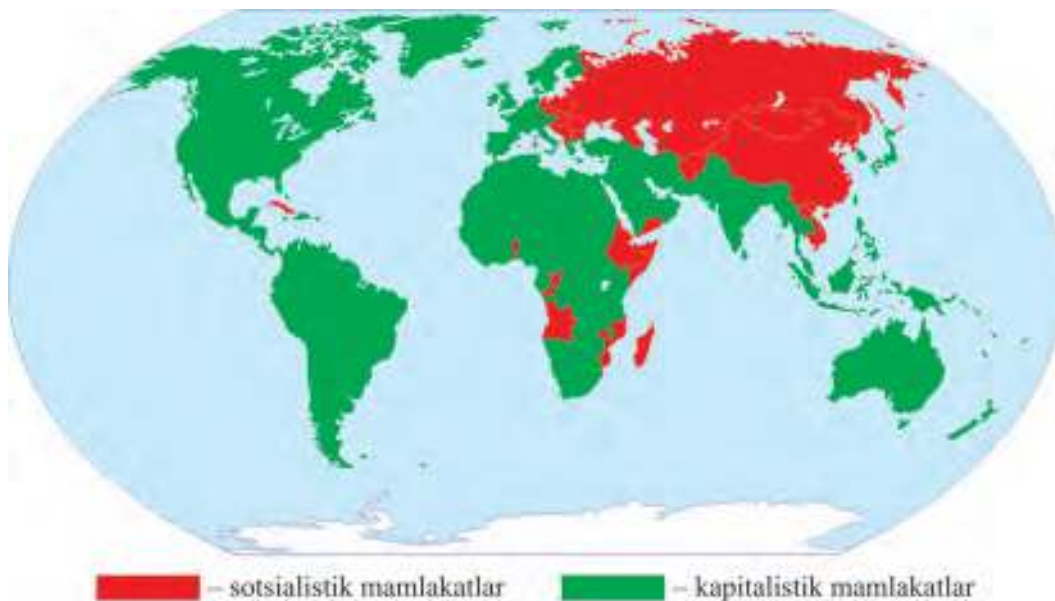
Mustamlaka tizimining qulashi. Mustamlaka tizimining qulashi va yangi, mustaqil davlatlarning tashkil topishi jahon taraqqiyotidagi ikki qutbli tizimga berilgan kuchli zarba bo'ldi. 1950-yillardayoq bu mamlakatlar o'ziga xos taraqqiyot yo'lini tanlash uchun xalqaro maydonga chiqdilar va keyinchalik «**uchinchi dunyo mamlakatlari**» nomini oldi. Bu hol qo'shilmaslik harakati paydo bo'lishi uchun zamin yaratdi.

Yangi davlatlarning ko'pchiligi o'z taraqqiyot yo'lini na SSSR va na AQSH bilan qattiq bog'lashni istamadilar. Keyin bu tendensiya yanada rivojlandi: Iosif Broz Tito, Javoharlal Neru, Jamol Abdul Nosir tashabbusiga ko'ra mustamlakachilikdan ozod bo'lgan mamlakatlar **1961-yili Qo'shilmaslik harakatini** tashkil qildilar.

1970–1980-yillardagi xalqaro munosabatlar. 1970-yillari xalqaro munosabatlardagi keskinlik biroz yumshadi. 1972-yili SSSR bilan AQSH o'rtasida strategik qurollarni cheklash bo'yicha birinchi shartnoma (**SQCH-1**) va **1975-yili** Yevropada Xavfsizlik va hamkorlik kengashi-ning Yakunlovchi akti imzolandi. Bu hujjat shartnoma emasdi, ammo katta axloqiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'ldi, zotan u xalqaro munosabatlarda yangi taraqqiyparvar normalarni o'rnatdi. Shunday holatda **1979-yili** SSSR va AQSH o'rtasida **SQCH-2** shartnomasi imzolandi.

1979-yil dekabrda Afg'onistonga sovet qo'shinlari kiritildi va xalqaro munosabatlarda yana keskinlik boshlandi. Bu keskinlikni yumshatish, ikki tomonni ham qanoatlantiradigan munosabatlar shaklini topish uchun ilk harakatlar SSSR va AQSH liderlari M.S. Gorbachev va R.Reyganning **1980-yillari** Jeneva va Reykyavikdagi uchrashuvlarida boshlandi. Bu uchrashuvlar biron-bir shartnoma imzolanishi bilan yakunlanmagan bo'lsa-da, ikkala tomonning ham insoniyatni yadro urushi xavfidan xalos qilishga bo'lgan intilishini namoyon qildi.

Dunyoning kapitalistik va sotsialistik mamlakatlarga bo'linishi.
XX asrning 80-yillari.

1949-yil yanvarda O'zaro Iqtisodiy Yordam Ken-gashi (O'IYK) tuzildi.

1949-yil aprelda Shimoliy Atlantika Shartnomasi tashkiloti (NATO) deb ataluvchi harbiy-siyosiy itti-foq tashkil etildi.

1955-yili SSSR va Sharqiy Yevropa davlatlarining harbiy-siyosiy ittifoqi – Varshava Shartnomasi Tashkiloti tuzildi.

1980-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab 1990-yillarning boshlarigacha xalqaro munosabatlarda faollik va ilqlik davri bo'ldi.

Marshall rejasi – Ikkinchi jahon urushidan so'ng AQSH Davlat kotibi Jorj Marshall tomonidan Yevropa mamlakatlarini tiklash bo'yicha taklif qilingan reja.

NATO – Shimoliy Atlantika shartnomasi tashkiloti. Ayrim Yevropa va Shimoliy Amerika davlatlari tomonidan Ikkinchi jahon urushidan so'ng tuzilgan harbiy-siyosiy ittifoq.

Varshava Shartnomasi Tashkiloti – Ikkinchi jahon urushidan so'ng SSSR va Sharqiy Yevropadagi sotsialistik davlatlar tomonidan tuzilgan harbiy-siyosiy ittifoq.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Urushdan so'ng SSSR va AQSH o'rtasidagi asosiy ziddiyatlar nimalardan iborat edi?
2. «Marshall rejasi» va AQSH bilan SSSRning Yevropadagi iqtisodiy raqobati qanday natijalarga olib keldi?
3. 1970–1980-yillarda xalqaro munosabatlardagi asosiy voqealar nimalardan iborat edi? AQSH va SSSR o'rtasida imzolangan shartnomalar jahonda tinchlikni saqlashda qanday rol o'ynadi?
4. «Sovuq urush»ga xotima yasagan yangicha siyosiy tafakkurning asosiy prinsiplari nimalardan iborat edi?

Mustaqil ish

Xaritadan dunyoning kapitalistik va sotsialistik lagerlariga mansub davlatlar ro'yxatini tuzing va izoh yozing.

O'tkir Hoshimovning «Daftar hoshiyasidagi bitiklar» kitobidan olingan «Urush bilan besh kunda bitadigan muammo tinchlik bilan besh yilda bitsa, ikkinchi yo'lni tanlash kerak!» degan jumlaning diqqat bilan o'qing va daftaringizga mavzu bilan bog'lagan holda asoslangan esse yozing.

n.ziyouz.com saytidan Ernest Xemingueyning «Alvido, qurol!» romanini ko'chirib oling, o'qing va mustaqil ravishda «Tinchlik» mavzusida besh qatordan iborat she'r (sinkveyn) tuzing.

18-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA AMERIKA QO'SHMA SHTATLARI

Ikkinchi jahon urushidan keyin boshqa rivojlangan mamlakatlarga nisbatan AQSH uchun juda qulay sharoit vujudga keldi. Paydo bo'lgan qulay imkoniyatlardan foydalangan AQSH yangi bozorlarni egallab oldi. Tovarlar eksport qilishni, undan ham ko'proq ilmiy-texnik imkoniyatini oshirdi. AQSH G'arb dunyosining siyosiy, iqtisodiy va harbiy yetakchisiga aylandi.

Birinchi jahon urushidan keyingi xalqaro munosabatlarda AQSH qay tariqa muhim o'rin tuta boshladi?

Iqtisodiy rivojlanish. Urushdan keyingi yillarda ilk bor AQSHda harbiy ishlab chiqarishning **konversiyasi** amalga oshirildi. 1940-yillarning oxiridan boshlab barqaror va to'xtovsiz o'sish AQSH iqtisodiy tizimining o'ziga xos jihati bo'lib qoldi. 1950-yillarda AQSH iqtisodiyoti boshqa G'arb davlatlari iqtisodiyotiga nisbatan sekin o'sganligiga qaramasdan, u barcha ko'rsatkichlar bo'yicha haqiqiy iqtisodiy yetakchi bo'lib qolaverdi.

1960-yillari prezidentlar **Jon Kennedi** va **Lindon Jonson** ma'muriyatlari iqtisodiy o'sishni jadallashtirish sari yo'l tutdilar. Ishlab

Jon Kennedy.

chiqarishni ommaviy avtomatlashtirish amalga oshirildi. Iqtisodning energetika, elektronika va kimyo sanoati, avtomatlashtirish va aloqa vositalarini hamda turli asboblarni ishlab chiqarish yetakchi sohalarga aylandi.

1970-yillar boshiga kelib iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashdi. Amerika valutasiga nisbatan ishonchsizlik kuchaydi. G'arb davlatlari jiddiy iqtisodiy inqirozni boshdan kechirdi. Bu inqiroz boshqa rivojlangan davlatlarga nisbatan AQSHda ancha og'ir kechdi.

1980-yilgi prezidentlik saylovlarida g'alaba qozongan **Ronald Reygan** ma'muriyati inqirozdan

Ronald Reygan.

chiqish yo'llarini topishga urinib, davlatning iqtisodga aralashuvini chekladi, sarmoya kiritish uchun katta soliq imtiyozlari joriy qildi. Xususiylashib tashabbus rag'batlantirildi. Bu va boshqa bir qator tadbirlar «**Reyganomika**» nomini oldi. «Reyganomika» AQSH uchun yaxshi natijalarga olib keldi. Inflatsiya pasaydi, ishsizlik kamaydi, iste'mol buyumlariga talab

ortdi. Chet el kapitalining kirib kelishi ancha kuchaydi.

1940-yillarning oxiridan...

1960-yillari prezidentlar J. Kennedy va L. Jonson...

1980-yil...

1990-yillar boshida AQSH iqtisodiyotida qisqa muddatli retsessiya kuzatildi. O'sish sur'atlarining pasayishi xo'jalikning hamma jabhalarini qamrab oldi.

Siyosiy rivojlanish. 1940-yillar oxiri–1950-yillar boshi AQSHda siyosiy reaksiyaning avj olishi bilan xarakterlanadi. Bu ko'p jihatdan boshlangan «sovuq urush» bilan bog'liq edi. **1952-yilgi** saylovlarda respublikachilar partiyasidan nomzod **Duayt Eyzenxauer** g'olib chiqdi. AQSH hukumatini u boshqargan dastlabki yillarda reaksiya yanada kuchaydi. Mamlakatda **makkartizm** avj oldi. Senator Jozef Makkarti

davlat organlarida josuslar va kommunistlarni aniqlash uchun tekshiruvlar olib bordi. J. Makkarti faoliyatini ko'pgina reaksiyon tashkilotlar qo'llab-quvvatladi.

Amerikaning xaritasi.

Martin Lyuter King.

sovrindori, ruhoni **Martin Lyuter King** o'ldirildi. 1960-yillardagi fuqarolar huquqlari uchun harakatning o'ziga xos tomoni shundaki, u ommaviy ijtimoiy norozilik harakatlari bilan bir paytga to'g'ri keldi. Bu harakat vakillari, ayniqsa, AQSH Vyetnamda olib borayotgan urushga qarshi keskin norozilik namoyishlarini uyushtirdi. Shunday qilib, 1960-yillar ijtimoiy-siyosiy burilishlar davri bo'ldi.

1952-yilda...
1963-yil...

J. Makkarti faoliyati...
Martin Lyuter King...

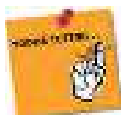
Respublikachilarning hokimiyatga qaytishi Amerika jamiyatiga to'liq barqarorlik olib kelmadi. Demokratlar partiyasining Uotergeyt mehmonxonasidagi saylovoldi shtabiga respublikachilar vakillari tomonidan xufiya eshitish vositalarining o'rnatilishi «**Uotergeyt ishi**» nomli siyosiy janjalga aylanib, prezident **Richard Niksonning** impichmentiga (iste'fosiga) olib keldi. Hokimiyatning yuqori qatlamida korruptsiya hollari ko'paydi. Bularning hammasi ijro va qonunchilik hokimiyatiga amerikaliklarning ishonchini so'ndirdi.

1980-yillar–1990-yillarning boshlari **neokonservatizm** g'oyasi tananasi davri bo'ldi. Bu yillarda AQSH ichki taraqqiyotda ham, xalqaro maydonda ham katta muvaffaqiyatlarga erishdi.

Tashqi siyosat. Jahonda yetakchilik mavqeyini egallab olgan AQSH Ikkinchi jahon urushidan keyingi dastlabki yillarda ikkita tamoyilning uyg'unligiga asoslangan faol tashqi siyosat olib bordi. **Birinchidan**, AQSH kuch yordamida o'zlariga ma'qul bo'lmagan o'zgarishlarga qarshilik qildi. **Ikkinchidan**, qarshilik qilish mumkin bo'lmagan hollarda ularga moslashib, bu o'zgarishlardan saboq olishga intildi. Jahonda

o'z gegemonligini o'rnatishga uringan AQSH, yer yuzining barcha mintaqalarida xalqaro munosabatlarga faol aralashdi. Ko'p marta o'z manfaatlarini ta'minlash uchun G'arb demokratiyasini himoya qilish bahonasida boshqa davlatlarga qarshi harbiy kuchdan foydalandi. Masalan, **1965–1973-yillari** AQSH Vyetnamda faol urush harakatlari olib bordi.

1968-yil Memfisda Martin Lyuter King o'ldirildi.

1952-yil AQSHda prezident saylovlarida respublikachilar partiyasidan nomzod D. Eyzenxauer g'olib chiqdi.

1990-yillar boshida AQSH iqtisodiyotida qisqa muddatli retsessiya kuzatildi.

SSSRni o'zining asosiy mafkuraviy, siyosiy va harbiy raqibi deb hisoblagan AQSH «sovuq urush» yillarida uzoq vaqt SSSRga va uning ittifoqchilariga qarshi harakat qilib, ko'plab iqtisodiy, siyosiy va harbiy ittifoqlarni tashkil qildi.

SSSRda M.S. Gorbachyov boshchiligidagi yangi siyosiy rahbariyatning hokimiyatga kelishi bilan sovet–Amerika munosabatlarida jiddiy ijobiy o'zgarishlar boshlandi. Ayniqsa, Strategik hujum qurollarini cheklash va qisqartirish to'g'risidagi shartnoma muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Boshqa ko'plab sohalarida ham sovet–Amerika munosabatlari yaxshilandi. Shunday holat 1991-yil SSSR tarqalib ketgunga qadar davom etdi.

Inflatsiya – qog'oz pulning qadrsizlanishi.

Retsessiya (chekinish) – bu atama iqtisodiyotda ishlab chiqarishning nisbatan mo'tadil pasayishini yoki iqtisodiy o'sish sur'atlarining sekinlashuvini bildiradi.

Gegemon (rahbarlik, hukmronlik) – hukmron bo'lishga, boshqa davlatlar va xalqlar ustidan hukmronlik qilish uchun intilishga asoslangan siyosat.

Konversiya (aylantirmoq, o'zgartirmoq) – harbiy sanoat kompleksi korxonalarini xalq iste'mol tovarlari ishlab chiqarishga o'tkazish. Urushdan keyin sanoatni tinchlik davriga moslab qayta qurish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Urushdan keyin AQSH iqtisodiy rivojlanishining o'ziga xos tomonlari to'g'risida gapirib bering.
2. AQSHda makkartizm siyosati nimaga qaratilgan edi?
3. Prezident R. Nikson qanday islohotlarni amalga oshirdi?
4. «Reyganomika» nima va R. Reygan davridagi iqtisodiy o'sishning sabablari nimada edi?
5. Ikkinchi jahon urushidan so'ng AQSH tashqi siyosati qanday asosiy prinsiplarga tayandi?
6. XX asrning 80-yillarida Sovet Ittifoqi va AQSH munosabatlari haqida nimalar bilasiz?

Mustaqil ish

Amerika Qo'shma Shtatlarining siyosiy xaritasi bilan tanishish va tarixiy voqeliklar bilan bog'liqlikda sharh yozing.

Mavzuga doir asosiy tushunchalarni lug'at yordamida ingliz tiliga tarjima qiling va daftaringizga yozing.

n.ziyouz.com saytidan Teodor Drayzerning «Amerika fojeasi» romanini ko'chirib oling va o'qing hamda mustaqil ravishda «Amerika» mavzusida besh qatorli she'r (sinkveyn) tuzing.

19–20-MAVZULAR. 1946–1991-YILLARDA SOVET ITTIFOQI

Urushdan keyin SSSRda totalitar tuzumning kuchayishi. Sovet xalqlariga juda katta kulfat olib kelgan Ikkinchi jahon urushi yakunlandi. Urushda 27 mln. sovet fuqarolari halok bo'ldi, 12,5 mln. kishi nogiron bo'lib qoldi, mamlakat juda katta moddiy zarar ko'rdi.

Xalqaro miqyosda SSSRning roli keskin oshganligiga, u dunyoning qudratli davlatlaridan biriga aylanganiga qaramasdan, urush sovet xalqi uchun juda qimmatga tushdi. Shunchalar ko'p hudud vayron qilindiki, ularni tiklash bir necha o'n yillarga cho'zilishi mumkin edi. Deyarli har bir sovet oilasi yaqin kishisidan ayrildi.

Birinchi jahon urushidan keyin Sovet Ittifoqi mamlakat ichki siyosiy hayotida qanday islohotlarni amalga oshirdi?

«Marshall rejasi» bo'yicha AQSHdan yordam olgan G'arb davlatlaridan farqli ravishda SSSR iqtisodiyotni to'liq ichki resurslar hisobiga, o'z kuchi bilan tikladi. Sovet kishilarining matonatli mehnati tufayli vayron bo'lgan zavodlar, shaharlar qayta qurildi, infratuzilma tiklandi. Xalqning mehnat ishtiyoqi chin dildan bo'lib, ular farzandlari uchun tinch va farovon hayotni ta'minlash yo'lida turmush qiyinchiliklariga ham tayyor edi.

Juda katta siyosiy-ma'muriy bosim, yengil sanoat va qishloq xo'jaligini talash hisobiga hamda mehnatkash ommaning tashabbusini mafkuraviy rag'batlantirish tufayli 1950-yili sanoat ishlab chiqarishi hajmi urushdan oldingi darajasidan oshib ketdi.

«Iliqlik» davri. 1953-yil 5-mart kuni I. Stalin vafot etdi. Stalinning o'limidan so'ng hokimiyat uchun kurashda **Nikita Xrushchyov** g'olib chiqdi.

N. Xrushchyov hokimiyatda turgan yillar (1953–1964) tarixda **«iliqlik»** davri degan nom olgan. Bu davrda sovet total-

Nikita Xrushchyov.

itar tuzumini isloh qilish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirildi. Iqtisodiy sohada sovet davlati tarixida birinchi marta yengil sanoatning, xalq iste'moli mollari ishlab chiqarishning ustuvorligi belgilandi. Xalq iste'mol buyumlari ishlab chiqarish ko'paydi, uy-joylar qurilishi jadallashdi, maoshlar oshirildi. Oziq-ovqat muammosini hal qilish uchun qishloq xo'jaligi solig'ini pasaytirish, boqimanda qarzlardan voz kechish, kolxozchilarning tomorqalarini kengaytirish, qishloq xo'jalik mahsulotlariga davlat xarid narxlarini va kolxoz bozori imkoniyatlarini oshirish, shuningdek, qishloqqa texnika yetkazib berish uchun kapital mablag'larni ko'paytirish ko'zda tutildi. Qozog'iston, Sibir va Volga bo'yidagi qo'riq va bo'z yerlarni o'zlashtirish g'alla yetishtirishni tez ko'paytirishning muhim omili sifatida qaraldi. Natijada 1950-yillarning ikkinchi yarmida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish keskin o'sib, kolxozlarning pul daromadlari 3 marta ko'proqqa oshdi.

Jamiyatni siyosiy liberallashtirish ham boshlandi. 1956-yil fevralda KPSS XX syezdida N. Xrushchyov «Shaxsga sig'inish va uning oqibatlari to'g'risida» nutq bilan chiqdi. Bu nutq o'zining barcha kamchiliklariga qaramasdan, sovet totalitar davlatining xarakterini, Stalin va uning sheriklari amalga oshirgan jinoyatlarni ochib tashladi, shaxsga sig'inishning mohiyati va ko'lamini anglash jarayonini boshlab berdi. Jamiyatda o'ta ochiq bo'lmasa-da, bu muammolar keng miqyosda muhokama qilina boshlandi. Stalin davrida qatag'on qilinganlarni oqlash jarayoni ommaviy tus oldi. Ayni paytda, XX syezd xalqaro kommunistik harakatning inqirozini boshlab berdi va sotsialistik tizim oxirigacha bu inqirozdan chiqqa olmadi.

Shu tariqa, 1950-yillar o'rtalariga kelib mamlakatda mavjud totalitar tuzum bir qadar liberallashtirildi. Ammo bu harakatlar o'tish davriga xos xarakterga ega edi.

1958-yil martda N. Xrushchyov KPSS MK Birinchi sekretari lavozimiga SSSR Ministrlar Sovetining Raisi lavozimini ham qo'shib oldi. Shu tariqa N. Xrushchyov mamlakatda yagona liderga aylanib qoldi. I. Stalin o'limidan so'ng boshlangan mamlakat hayotini demokratizatsiyalash jarayoni ham vaqtincha to'xtatildi.

1950-yillar oxiridan qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari ancha susaydi. Oqibatda oziq-ovqat mahsulotlarining taqchilligi yuzaga kelib, SSSR borgan sari chetdan ko'proq g'alla sotib olishga majbur bo'ldi. Qishloq aholisi, birinchi navbatda yoshlarning shaharlarga ko'chib ketishi kuchaydi.

«Iliqlik» davri yoshlari.

Global inqiroz yo'lida: SSSR 1964–1985-yillarda. Mamlakatdagi ahvol N. Xrushchyovning mavqeyini tushirdi. 1964-yili oktabrda bo'lib o'tgan KPSS MK Plenumi uni bir qator xato va kamchiliklarda ayblab, lavozimlaridan ozod qildi. N. Xrushchyov o'rniga KPSS MK Birinchi kotibi qilib Leonid Brejnev, SSSR Ministrlar Soveti Raisi etib Aleksey Kosigin saylandi.

L. Brejnev hokimiyatda turgan yillar (1964–1982)ning dastlabki o'n yili iqtisodiy islohotlarni davom ettirish va jadal rivojlanish yillari bo'ldi. Ammo 1970-yillarning ikkinchi yarmidan jamiyatda boshlangan inqiroz sovet davlati tarixida **«turg'unlik» davri** nomini olgan.

Sovet Ittifoqi uchun Ikkinchi jahon urushi yo'qotishlari...

1953-yil 5-mart...

1956-yil fevralda...

N. Xrushchyovdan farqli ravishda L. Brejnev o'z hokimiyatidan juda ehtiyotkorlik bilan foydalandi. U murakkab muammoga duch kelganda yaxshisi hech narsa qilmaslikni ma'qul ko'rardi. Unda boshqalarning

Leonid Brejnev.

xushomadiga, turli xil unvonlar va ordenlarni yig'ishga moyillik kuchli edi. Uni maqtash, ulug'lash jarayoni 1970-yillardan boshlandi va keyingi yillari borgan sari kulgili tus olib bordi. Ayniqsa, uning tushunib bo'lmaydigan nutqlari aholining keng qatlami orasida kulgi aralash nafrat, buyuk mamlakat uchun achinish va uyat hissini uyg'otdi.

1980-yillarga SSSR jamiyatning chuqur inqirozi holatida kirib keldi. N.S. Xrushchovning 1980-yillarda kommunizm qurish to'g'risidagi rejasi barbod bo'lgan, odamlar endi kommunizm safsatasiga deyarli ishonmay qo'ygan edi. Shunday holatda **1982-yil 10-noyabrda** L. Brejnev vafot etdi. Undan keyin hokimiyatga kelgan Yuriy Andropov va Konstantin Chernenko kekxa, kasalmand kishilar bo'lib, ularning hokimiyatga kelishi tugab borayotgan sovet tuzumining ramzi edi.

Qayta qurish. 1985-yil martda KPSS MK Plenumi Mixail Gorbachyovni Bosh kotib qilib sayladi. KPSS MKning 1985-yil aprel Plenumida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni jadallashtirish kursi yangi rahbariyat va butun sovet jamiyatining maqsadi deb e'lon qilindi. Ilmiy-texnik taraqqiyot, mashinasozlikni texnik qayta qurollantirish va inson omilini faollashtirish, ya'ni mehnat intizomini va ishchilarning tashabbuskorligini oshirish bu kursning asosiy harakatga keltiruvchi kuchi sifatida qaraldi.

Mixail Gorbachyov.

1987-yili M. Gorbachyov e'lon qilgan **«qayta qurish»**, ijtimoiy hayotni demokratizatsiyalash va «oshkoralik» siyosati ommaning siyosiy faolligini keskin oshirdi. Oshkoralik tufayli o'zgarishlarning muhim omiliga, g'oyalar va orzularning ifodachisiga aylangan matbuot jamiyatning ma'naviy ozod bo'lishida, o'tmishni va yuz berayotgan hodisalarni anglashida juda

katta rol o'ynadi. Ayni paytda, bu hodisalar sovet xalqlarining milliy o'zlikni anglash, milliy mustaqillikka intilish jarayonini jadallashtirdi, SSSRning tarqalib ketishini tezlashtirdi.

Tashqi siyosat. Ikkinchi jahon urushidagi g'alaba SSSRga juda katta xalqaro obro' keltirdi. SSSR boshchiligida sotsialistik tizim vujudga keldi. Bu davrdagi sovet tashqi siyosatining asosini AQSH bilan dunyoda gegemonlik uchun kurash tashkil qildi.

1959-yili inqilob natijasida Kubada hokimiyatga kelgan F. Kastro rejimiga qarshi AQSH olib borgan tajovuzkor siyosat va bunga SSSRning aralashuvi ikki buyuk davlatlar o'rtasida yadro urushi xavfini keltirib chiqardi. Bu xavf **«Karib inqirozi»** nomini oldi va faqat AQSH prezidenti J. Kennedi bilan sovet rahbari N. Xrushchyov o'rtasidagi kelishuv dunyoni yadro urushi halokatidan asrab qoldi.

«Iliqlik» davrida kapitalistik mamlakatlar bilan tinch-totuv yashash tamoyili ilgari surilib, bu SSSR bilan kapitalistik mamlakatlar, avvalo, AQSH o'rtasida munosabatlarning ham iliqlashuviga olib keldi.

«Turg'unlik» davrida ham kapitalistik mamlakatlar bilan tinch musobaqa davom ettirilib, bu jarayon 1979-yili Afg'onistonga sovet qo'shinlari kiritilgunga qadar davom etdi.

«Qayta qurish» davrida M. Gorbachyov ilgari surgan «yangicha siyosiy tafakkur» tashabbusi SSSRning AQSH va butun kapitalistik dunyo bilan munosabatlarida keskin ijobiy o'zgarishlarga olib keldi.

1960-yillarning oxiridan...

1987-yili M. Gorbachyov...

1984-yil martda...

1991-yil 19-avgust...

Avgust inqirozi. SSSRning tarqalishi. 1991-yil 19-avgustga o'tar kechasi Favqulodda holat davlat komiteti (GKCHP) tuzilganligi to'g'risida e'lon qilinib, unga SSSRning vitse-prezidenti, bosh vaziri kabi yuqori lavozimli kishilar kirdi. GKCHP mamlakatning bir qator hududlarida favqulodda holat e'lon qildi, 1977-yilgi konstitutsiyaga xilof ravishda faoliyat yuritayotgan hokimiyat tizimlari tarqatib yuborildi, muxolifatdagi partiya va harakatlar faoliyati to'xtatildi, ommaviy axborot vositalari ustidan qat'iy nazorat o'rnatildi, Moskvaga qo'shin kiritildi.

GKCHPga qarshi harakatga demokratik kuchlar yetakchilik qildi. Ular 19-avgust kuni Rossiya fuqarolariga murojaat qilib, GKCHP harakatlari g'ayrikonstitutsion to'ntarish, uning qarorlari noqonuniy, deb e'lon qilindi. 19-avgust kuni minglab moskvaliklar Rossiya Oliy Soveti binosini himoya qilishga kirishdi. Tanklarda kelayotgan qo'shinni to'xtatishga harakat qilgan bir necha yoshlar halok bo'ldi.

SSSRning parchalanishi.

21-avgust kuni Rossiya Oliy Sovetining favqulodda sessiyasi ochildi. 22-avgust kuni GKCHP a'zolari qamoqqa olindi. Avgust voqealaridan keyin obro'si tushib ketgan KPSSning faoliyati to'xtatildi. Uning mulki natsionalizatsiya qilindi.

1953-yil 5-mart kuni I. Stalin vafot etdi.
1979-yilda Afg'onistonga sovet qo'shinlari kiritildi.

Avgust davlat to'ntarishidan keyin barcha respublikalar birin-кетин o'z mustaqilligini e'lon qildi. **1991-yil 8-dekabr** kuni Minsk shahrida Rossiya, Ukraina, Belorussiya rahbarlari 1922-yilgi Ittifoq shartnomasini bekor qilib, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) tuzilganligini e'lon qildi. Unga Gruziya, Latviya, Litva va Estoniyadan boshqa barcha sobiq sovet respublikalari a'zo bo'ldi. Shu tariqa SSSR tarqalib ketdi.

Syezd – tashkilotlar, partiyalar, aholining ma’lum guruhlar vakillarining yig’ilishi, anjuman.

Plenum – biror tashkilotga saylangan rahbar organlari yoki sud a’zolarining yig’ilishi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi.

Korrupsiya – mansabdor shaxs tomonidan o‘z lavozimini, vakolatlarini suiiste’mol qilish yoki o‘z lavozimidan davlat va jamiyat manfaatlariga zid ravishda foydalanish, pora olish va berish.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ikkinchi jahon urushi SSSR uchun qanday yakunlandi?
2. KPSSning XX syezdida Stalin shaxsiga sig‘inishning fosh etilishi ijtimoiy ongga qanday ta’sir ko‘rsatdi?
3. «Iliqlik» davrida SSSR iqtisodiy rivojlanishida qanday yangi tendensiyalar paydo bo‘ldi?
4. «Turg‘unlik» davrining sovet davlati tarixidagi rolini qanday baholash mumkin?
5. Sovet rahbariyatini qayta qurishni boshlashga nima majbur qildi?
6. Nima uchun sovet jamiyatini demokratlashtirish SSSRning parchalanishiga olib keldi?

Mustaqil ish

«SSSRning parchalanishi» xaritasi asosida mustaqillikni e’lon qilgan sanasiga mos ravishda davlatlar ro‘yxatini tuzing.

«Yadro urushi» va «Psixologik urush» tushunchalarini qiyosiy tahlil qilish asosida hozirgi kundagi axborot xurujlarini chizma ko‘rinishida daftaringizga yozing.

Shuhrat Ergashevning «Erk istar ko'ngil» kitobining «Turg'unlik va taraqqiyot» deb nomlangan bo'limini o'qing va matn asosida ikki qismlik kundalik tuzing.

21-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA BUYUK BRITANIYA VA FRANSIYA

Buyuk Britaniya. Buyuk Britaniya iqtisodiy va siyosiy jihatdan kuchsizlangan holda urushdan chiqdi. Savdo flotining katta qismi yo'qotildi, mustamlaka va dominionlardagi obro'siga ham putur yetdi. Mamlakatning AQSHga qaramligi asta-sekin ortib bordi. Keng ijtimoiy o'zgarishlar dasturini e'lon qilgan leyboristlar partiyasi urushdan keyingi dastlabki saylovlarda g'olib chiqdi. O'z dasturini hayotga tatbiq qilib, hukumat iqtisodda va ijtimoiy sohada qator islohotlarni amalga oshirdi. Biroq leyboristlar islohoti kutilgan natijalarni bermadi. Davlatning moliyaviy ahvoli og'irligicha qoldi. Shunday iqtisodiy va moliyaviy og'ir sharoitda mamlakat «Marshall rejasi»da ishtirok etishga qaror qildi. **1949-yil** Buyuk Britaniya NATOga a'zo bo'ldi.

Ikkinchi jahon urushi Buyuk Britaniya uchun qanday natijalar bilan tugadi?

Margaret Thatcher.

1951-yili o'tkazilgan saylovlarda konservatorlar g'alaba qozondi. U. Cherchill yana bosh vazir lavozimini egalladi. Konservatorlar Buyuk Britaniyani 13 yil boshqardi. Bu davrda iqtisodning barqaror o'sish sur'atlariga erishishning iloji bo'lmadi.

Natijada 1964-yili hokimiyatga kelgan leyboristlar bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Bu aholining turmush sharoitiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. 1970-yillarga Buyuk Britaniya iqtisodiy holatning keskinlashuvi bilan kirib keldi. Jahon iqtisodiyotida uning roli pasayishda davom etdi.

1979-yilgi parlament saylovlari keskin siyosiy kurashlar ostida o'tdi.

Saylovchilar konservatorlarga ovoz berdi. **Margaret Thatcher** bosh vazir bo'ldi. Ichki siyosatda asosiy e'tibor xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratildi. Iqtisodga davlat aralashuvini kamaytirish sari dadil qadamlar tashlandi. Soliqlar kamaytirildi. Inflatsiyaga qarshi kurash bosh vazifa qilib belgilandi.

**1949-yil...
1979-yil...**

**1951-yil...
Margaret Thatcher...**

1979–1990-yillar Buyuk Britaniya tarixida «**Tetcher davri**» no-mini oldi. Bu davrda M. Tetcher hukumati Yevropada eng ko'p ish o'rinlari yaratdi. Umuman 1980-yillar Britaniya iqtisodiyotida chuqur tizim o'zgarishlari yuz berdi. Davlat sektori qisqartirildi, uning samadorligi oshirildi.

1990-yili M. Tetcher bosh vazir lavozimidan iste'foga chiqdi. Uning o'rniga ilgari moliya vaziri lavozimida bo'lgan J. Meyjor keldi. J. Meyjor hukumatning neokonservatizm siyosatini davom ettirdi.

1951-yili o'tkazilgan saylovlarda konservatorlar g'alaba qozondi. U. Cherrill yana bosh vazir lavozimini egalladi.

1990-yili M. Tetcher bosh vazir lavozimidan iste'foga chiqdi.

Tashqi siyosatda. Buyuk Britaniya AQSHga tayandi, o'zining NATOdagi ishtirokini faollashtirdi, AQSHning Hindixitoydagi tajovuzkor siyosatini, Janubiy Afrika va Janubiy Rodeziyadagi irqchilik rejimlarini qo'llab-quvvatladi. 1969-yili Shimoliy Irlandiya muammosi yana keskinlashdi va Buyuk Britaniya u yerga qo'shin kiritdi. Britaniya imperiyasining qoldiqlarini saqlab qolishga intilib, **1982-yili Folklend orollari** uchun Argentina bilan urush olib bordi. Bu urushda «imperiya-chilik tafakkur»ini namoyon qilgan Buyuk Britaniya g'alaba qozondi.

Fransiya. Ikkinchi jahon urushi Fransiya nihoyatda katta zarar yetkazdi. 1945-yili sanoat va qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi urushdan oldingi darajasining yarmiga ham yetmadi. Moliya tizimi izdan chiqqan edi. Aholi asosiy qismining moddiy ahvoli keskin yomonlashdi.

Janubiy Atlantikadagi Folkleンド orollari.

Ikkinchi jahon urushi Fransiya uchun qanday natijalar bilan yakunlangan edi?

To'rtinchi respublika. 1946-yili Fransiyaning yangi konstitutsiyasi kuchga kirdi. Bu Yevropadagi eng demokratik konstitutsiyalardan biri bo'ldi.

Boshqa G'arb davlatlari singari Fransiya ham «Marshall rejasi»ga qo'shildi. Xo'jalik katta tezlik bilan tiklandi. 1950-yillari iqtisodiy o'sish boshlandi. To'rtinchi respublika yillarida sanoatning zamonaviy sohalari paydo bo'ldi. Ammo ichki siyosiy va iqtisodiy rivojlanishning murakkabligi siyosiy va ijtimoiy holatning keskinlashuviga olib keldi. **1958-yili** Fransiya navbatdagi siyosiy inqiroz boshlandi. Hokimiyatga kelgan Sharl de Goll Milliy majlisni tarqatib yubordi. To'rtinchi respublika barham topdi.

Beshinchi respublika. 1958-yil sentabrda referendum o'tkazilib, unda fransuzlar Sh. de Goll boshchiligidagi ishlab chiqilgan konstitutsiyani ma'qulladilar. **1958-yil 21-dekabrda** Sh. de Goll Fransiya prezidenti qilib saylandi.

Fransiyaning buyukligini tiklashga intilgan Sh. de Goll kuchli iqtisod va mustaqil tashqi siyosatga ega bo'lgan davlatni shakllantirishga kirishdi. Mustamlakachilik endi o'tmish ekanligini tushungan prezident 1960-yili Fransiyaning Afrikadagi deyarli barcha mustamlakalariga mustaqillik berdi.

Sharl de Goll.

1960-yillar oxirida Fransiya iqtisodiyotini modernizatsiya qilish davom etdi. Fransiya sanoat va qishloq xo'jalik mahsulotlarining yirik eksport qiluvchisiga aylandi. Fransuz mehnatkashlarining moddiy farovonligi ham ancha yaxshilandi.

Ammo 1960-yillar oxirida Beshinchi respublikada inqiroz boshlandi. Davlatning qat'iy tartibga solish siyosati fransuz jamiyatining ko'plab qatlamlarini norozi qildi. 1968-yil mayda Parij talabalarining namoyishi boshlandi. Prezident tashabbusi bilan o'tkazilgan referendumda saylovchilarning ko'pchiligi prezidentni qo'llamadi. Sh. de Goll iste'foga chiqishga majbur bo'ldi.

1958-yili Fransiya navbatdagi siyosiy inqiroz boshlandi.

1968-yil mayda Parij talabalarining namoyishi boshlandi.

1970-yillarning oxirida Fransiya iqtisodiyoti juda murakkab holatda edi. Shundan so'ng sotsialist **Fransua Mitteran** Fransiya prezidenti etib saylandi. So'l kuchlarning hamkorlikdagi dasturida ko'pchilik fransuzlar

manfaatiga mos bo'lgan muhim ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ko'zda tutildi. Biroq inflatsiyani to'xtatishning iloji bo'lmadi. Ishsizlik ham oshib bordi. Bu siyosat kichik o'zgarishlar bilan 1992-yilgacha saqlab qolindi.

Tashqi siyosat. Xalqaro munosabatlarda Fransiya Sh.de Goll tomonidan belgilab berilgan tashqi siyosiy kursni davom ettirdi. Fransiya Yevropada xavfsizlik va hamkorlik bo'yicha Xelsinki kengashini o'tkazishda katta rol o'ynadi. YIH (Yevropa iqtisodiy hamjamiyati) doirasida G'arbiy Yevropa mamlakatlari bilan faol hamkorlik qildi. Atlantika yo'nalishidagi an'analar kuchaydi. AQSH bilan aloqalar ancha faollashdi.

Neokonservativizm – AQSHning harbiy va iqtisodiy qudratidan dushman rejimlarga qarshi va ularda demokratik tizimni o'rnatish uchun foydalanish tarafdorlari bo'lgan bir qism konservativ siyosatchilar mafkurasi.

Eksport – mahsulot, xizmat yoki kapitalni o'z mamlakatidan tashqariga chiqarish.

Referendum – umumxalq so'rovi, davlat ahamiyatidagi muhim masalani hal qilish bo'yicha o'tkaziladigan umumxalq ovoz berishi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Ikkinchi jahon urushi Buyuk Britaniya uchun qanday natijalar bilan tugadi?
2. 1970-yillarda Buyuk Britaniya iqtisodiyotidagi pasayish nimalarda namoyon bo'ldi?
3. Buyuk Britaniyada hukumatni konservatorlar boshqargan yillarda qanday ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar yuz berdi?
4. Fransiyaning urushdan keyingi ahvoli va rivojlanish yo'nalishlari to'g'risida gapirib bering.
5. Fransiya To'rtinchi respublikaning tarqalib ketishiga qanday holatlar sabab bo'ldi?
6. Fransiya Beshinchi respublikaning paydo bo'lishi va mamlakat iqtisodiy hamda siyosiy holatining barqarorlashuvida Sh. de Gollning yetakchilik roli qanday ahamiyatga ega bo'ldi?
7. XX asrning 80–90-yillarida Fransiya tashqi siyosati haqida nimalarni bilasiz?

Mustaqil ish

«Janubiy Atlantikadagi Folklend orollari» xaritasiga tarixiy voqelik bilan bogʻliqlikda sharh yozing.

Internet vositasida Folklend orollariga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda oʻrganilgan materiallar asosida tarixiy voqealarni tahlil qiling.

kutubxona.com. saytidan Chingiz Aytmatov va Muxtor Shoxonovning «Choʻqqida qolgan ovchining ohi-zori» kitobining 2-qismini oʻqing hamda Margaret Tetcher tomonidan aytilgan fikrlarni ajratib daftaringizga yozing.

22-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA GERMANIYA VA ITALIYA

Germaniya Federativ Respublikasi. Ikkinchi jahon urushi nemis xalqiga juda katta musibat keltirdi. Germaniya mustaqil davlat sifatida mavjud boʻlmay qoldi.

Germaniya urushdan oldingi hududining bir qismidan ayrildi, okkupatsiya zonalariga boʻlib tashlandi.

1949-yil mayda AQSH, Buyuk Britaniya va Fransiya okkupatsiya zonalarida Germaniya Federativ Respublikasi (GFR) tashkil qilindi. U Gʻarbiy Germaniyani demokratik, federativ davlat deb eʼlon qildi. Germaniyaning koʻzga koʻringan siyosiy arbobi Konrad Adenauer kansler qilib saylandi. U Germaniya Federativ Respublikasi tuzilganligini eʼlon qildi.

1949-yil 7-oktabrda sovetlar okkupatsiya zonasi boʻlgan sharqiy qismida Germaniya

Konrad Adenauer.

Demokratik Respublikasi (GDR) tashkil qilindi. Sharqiy Berlin bu davlatning poytaxti deb e'lon qilindi. Germaniyaning ikkita davlatga bo'linishi qariyb yarim asr davom etdi.

Germaniyaning okkupatsiya zonalariga bo'linishi.

GFRda 1950–1960-yillari iqtisod jadal sur'atlar bilan rivojlandi. Harbiy xarajatlarning kamligi, «Marshall rejasi» bo'yicha Amerikaning mo'l-ko'l yordami, arzon chet el ishchi kuchidan unumli foydalanish, yangi uskunalarining keltirilishi mamlakat xo'jaligining jadal sur'atlar bilan tiklanishini ta'minladi. GFR barcha qarzlaridan qutulib, ancha katta oltin-valuta zaxirasini ham yaratdi.

GFR siyosiy raqiblarining qarama-qarshiliklarini yengib, **1955-yili** NATOga a'zo bo'ldi, Parij ahdlashuvining kuchga kirishi tufayli GFR uchun okkupatsiya davri tugadi.

1949-yil mayda...
GFRda 1950–1960-yillari...

1949-yil 7-oktabrda...
1955-yili...

Germaniya Federativ Respublikasi xaritasi.

Sharqdan ko'chib kelayotganlar oqimi va kansler K. Adenauer-ning qulay iqtisodiy siyosati GFR «Marshall rejasi» doirasida olgan salmoqli moliyaviy «darmon» bilan qo'shilib shunga olib keldiki, 1955-yildayoq misli ko'rilmagan taraqqiyotga erishildi. Germaniya eng qisqa tarixiy muddatda urush qoldirgan yaralarni tuzata oldi. Butun 1960–1970-yillar iqtisodning jadal o'sish davri bo'lib, «**nemis iqtisodiy mo'jizasi**» nomini oldi.

1980-yillar boshida siyosiy kuchlarda o'zgarish yuz berdi. 1982-yili xristian-demokrat **Gelmut Kol** GFR kansleri qilib saylandi. Uning davrida soliqlar qisqartirildi va davlat xarajatlari tartibga solindi, davlatning biznesga aralashuvini kamaytirish, raqobatni rag'batlantirish bo'yicha tadbirlar amalga oshirildi.

1989-yili GDRda inqilob boshlanib ketdi, ikki davlatni ajratib turgan, «sovuq urush» ramzi bo'lgan Berlin devori buzib tashlandi. Germaniyaning ikki qismini birlashtirish bo'yicha muzokaralar muvaffaqiyatli yakunlandi. **1990-yil 3-oktabr** kuni yagona Germaniya davlati tashkil topganligi e'lon qilindi. 1990-yil dekabrda bo'lib o'tgan navbatdan tashqari saylovlarda yana G. Kol boshchiligidagi koalitsiya g'alaba qozondi.

1982-yilda xristian-demokrat Gelmut Kol GFR kansleri qilib saylandi.

1989-yilda GDRda inqilob boshlanib, Berlin devori buzib tashlandi.

Italiya Respublikasi. Fashistik rejim va Ikkinchi jahon urushi italyan xalqiga juda katta musibatlar keltirdi. Yuz minglab kishilar halok bo'ldi, millionlab odamlar boshpanasiz qoldi. Pulning qadrsizlanishi o'ta yuqori darajaga yetdi.

Ikkinchi jahon urushi Italiya uchun qanday natijalar bilan yakunlangan edi?

1948-yil 1-yanvardan Italiyaning yangi konstitutsiyasi kuchga kirdi. Hukumat G'arbning yetakchi davlatlari bilan ittifoqchi bo'lishga intildi. Italiya «Marshall rejasi»ga qo'shildi, NATOga a'zo bo'ldi, uning hududida AQSHning harbiy bazalari joylashtirildi. Italiya huku-

mati Yevropa integratsiyasi g'oyasini faol hayotga tatbiq qilib bordi. **1957-yili** Yevropa iqtisodiy hamkorligini (YIH) tuzish to'g'risida Rim shartnomasi imzolandi.

Urushdan keyingi o'n yillikda Italiya G'arbning boshqa davlatlari singari jadal iqtisodiy o'sish davrini boshdan kechirdi. Ammo bu jarayon uzoq davom etmadi.

1950–1960-yillardagi jadal rivojlanishga qaramasdan, ishchilar harakati avvalgi darajasida qoldi, ba'zan hatto faollashdi ham. Ish tashlash harakati bo'yicha Italiya boshqa mamlakatlardan ancha oldinlab ketdi.

1974-yili Italiyada chuqur iqtisodiy inqiroz boshlandi. Ishlab chiqarishning o'sishi deyarli to'liq to'xtadi, ishsizlar soni ko'paydi, tashqi savdoda defitsit oshib ketdi. Narx-navo ko'tirilib bordi. Bularning barchasi, ayniqsa, aholining kam daromadli qismi uchun juda og'ir bo'ldi.

1948-yil 1-yanvar...
1950–1960-yillarda...

1957-yilda...
1974-yilda...

1980-yillarga kelib koalitsion hukumat shakllandi. Biroq u barqaror emasdi va hukumatning tez-tez almashishi Italiyaning o'ziga xos an'anasiga aylanib qoldi. Italiyada davlat institutlarining chuqur inqirozi, shuningdek, mafiya tizimlarining faoliyati bilan ham bog'liq edi. Davlat tizimidagi korrupsiyalashgan unsurlar bilan qo'shilib ketgan mafiya Italiyada katta kuchga aylandi. Mafiya aholiga dahshat soladi, uni qo'rqitadi, talonchilik va qotillik qiladi, pul undiradi, doimiy pul to'lab turgan boylarning daxlsizligini ta'minlaydi. Kim mafiya bilan kelishmasa uni doimiy ta'qib qiladi, o'ldiradi. 1980–1990-yillar boshlari Italiyada mafiyaga qarshi kurash davri bo'ldi.

1957-yili Yevropa iqtisodiy hamkorligini (YIH) tuzish to'g'risida Rim shartnomasi imzolandi.
1980-yillarga kelib Italiyada koalitsion hukumat shakllandi.

Kansler – Germaniya va Avstriyada hukumat boshlig'i, bosh vazir shunday ataladi.

Defitsit – taqchillik, biron-bir narsaning yetishmasligi. Masalan, chetga tovar sotish – eksportga nisbatan chetdan tovar olib kirish – importning oshib ketishi tashqi savdo defitsiti deb ataladi.

Mafiya – zo'rlik, qo'rqitish, terror, qotillik, ig'vogarlik usullari bilan iqtisodiy va siyosiy maqsadlarga erishish uchun tuziladigan maxfiy uyushma; uyushgan jinoyatchilik tashkiloti.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Urushdan keyingi Germaniyaning ahvoli to'g'risida gapirib bering.
2. GFRda K. Adenauer siyosati va «Marshall rejasi» mamlakat iqtisodiyotining tiklanishi va o'sishida qanday rol o'ynadi?
3. Berlin devorining qulashi va Germaniyaning birlashishi haqida nimalar bilasiz?
4. 1950–1960-yillardagi Italiya taraqqiyoti to'g'risida gapirib bering. Bu davrda Italiyaning rivojlanishi Germaniyaning shu davrdagi rivojlanishidan nimasi bilan farq qiladi?
5. 1970-yillarda Italiyadagi siyosiy beqarorlikning sabablari nimada edi?
6. XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Italiya taraqqiyotining o'ziga xos jihatlari nimalardan iborat?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib Germaniya Federativ Respublikasi va Germaniya Demokratik Respublikasi hududiga kiruvchi yerlarni daftaringizga yozing.

«Berlin devorining qulashi» mavzusida kichik o'quv loyihasini tayyorlang va to'garak mashg'ulotida taqdimot qilishga tayyorgarlik ko'ring.

facebook.com saytidan Zarif Sultonning «Berlin devoriga chizgilar» («Tugamagan qo'shiq») she'rini ko'chirib oling, o'qing hamda «Insert» chizmasi yordamida she'r matnini tahlil qiling.

23-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA YAPONIYA VA OSIYONING YANGI INDUSTRIAL MAMLAKATLARI

Ikkinchi jahon urushida Yaponiya mag'lubiyatga uchradi. Urushda 6,5 mln. yaponlar halok bo'ldi, Yaponiya o'zining barcha mustamlakalaridan ayrildi. Mamlakat AQSH tomonidan okkupatsiya qilinib, hokimiyat general **Duglas Makartur** boshchiligidagi AQSH okkupatsion qo'shinlari shtabiga o'tdi. 1952-yilgacha Yaponiya hukumati shu shtab tomonidan nazorat qilindi, mamlakatni modernizatsiya qilish bo'yicha reja va tashabbuslar ham shu shtabga tegishli edi.

Ikkinchi jahon urushi Yaponiya uchun qanday natijalar bilan yakunlangan edi?

Yaponiyada demokratik jarayonlarni boshlagan amerikaliklar ikkita maqsadni: **birinchidan**, Yaponiyaning demokratik davlatga aylanishi va hech qachon boshqalarga xavf solmasligini; **ikkinchidan**, yaponlarda o'zining ming yillik jangchilik an'alariga ega bo'lgan jangovarlik ruhini sindirishni ko'zlagan edilar.

«Yaponcha milliy ruh» tushunchasiga ta'rif bering.

Shu yillari AQSHning iqtisodiy yordami ham to'xtovsiz oshib bordi. Yaponiyada mehnat munosabatlarini demokratlashtirish maqsadida **1946-yil** kasaba uyushmalari to'g'risida qonun qabul qilindi. Osiyocha tafakkur, mehnat an'alariga ega bo'lgan yaponlarni

g'arbcha mehnat usullariga ko'niktirish oson kechmadi. Amerikaliklar yaponlarni eng zamonaviy biznes usullari bilan tanishtirib bordi. **1950-yildan** kadrlar tayyorlashning amerikacha standartlari joriy qilindi. Yapon mahsulotlarining sifatini oshirishga katta e'tibor qaratildi. **Edvards Deming** va boshqa amerikalik mashhur iqtisodchilar ma'ruzalar bilan chiqdi. Yaponiya iqtisodini boshqarish davlat tizimi yaratildi. Bu tadbirlar 1950–1960-yillarda Yaponiyaning to'liq iqtisodiy tiklanishiga olib keldi.

Yaponiyada demokratiyaning shakllanishi. Ayni paytda demokratik islohotlar ham olib borildi. Siyosiy va diniy erkinliklar to'g'risida direktiva qabul qilindi. Matbuotda senzura bekor qilindi, barcha siyosiy mahbuslar ozod etildi, ilgari militaristik jamoat tashkilotlari tarqatib yuborildi. Siyosiy partiyalarni qayta tuzish jarayoni boshlandi. Amerikaliklar yaponlarni demokratiya sharoitida yashashga o'rgatdi.

Yaponiya iqtisodiy mo'jizasi. Butun dunyoda «yapon iqtisodiy mo'jizasi» deb iqtisodning nihoyatda jadal – yiliga 11 % dan rivojlanish davriga aytiladi. Bu davr 1956–1970-yillarni o'z ichiga oladi. Unda ayniqsa, sanoatning o'sish sur'atlari juda yuqori bo'lib, bu, asosan, og'ir sanoat va kimyo ishlab chiqarishini rivojlantirish hisobiga yuz berdi. 1960-yillarning oxiriga kelib Yaponiya yalpi ichki mahsulotning hajmi bo'yicha dunyoda AQSHdan keyin ikkinchi o'ringa chiqib oldi. Yaponiya o'z yutuqlarini Tokioda bo'lib o'tgan «**EKSPO-70**» ko'rgazmasida muvaffaqiyatli namoyish qildi.

Postindustrial modelning shakllanishi. Yapon «iqtisodiy mo'jizasi» arzon neftga asoslangan bo'lib, 1970-yillardagi neft inqirozi Yaponiyani o'z iqtisodiy tizimini keskin o'zgartirishga majbur qildi. Sanoatda ilmtalab ishlab chiqarish sohalariga asosiy e'tibor qaratildi. Mahsulot qiymatining asosiy qismini ilmiy yangiliklar, xodimlar ning texnik malakasi, dizayn, nou-xau va shu kabilar tashkil qildi. 1980-yillardan Yaponiyada **26 ta texnopolislar** tashkil qilindi. Shu yillari Yaponiya jahon bozoriga yangi turdagi mahsulotlar – mikroprotsessorlar, personal kompyuterlar, sanoat robotlari va tez o'zgaruvchan ishlab chiqarish tizimlari bilan chiqdi. Mamlakatda postindustrial iqtisodiy model shakllandi va u postindustrial sivilizatsiyaga asos bo'ldi.

Osiyoning yangi industrial mamlakatlari. XX asrning 60–80-yillarida Osiyoning bir qator mamlakatlari jadal modernizatsiyalashni amalga oshirish orqali taraqqiyotning yuksak sur'atlarini ta'minlashga

erishdi. Masalan, Janubiy Koreya, Tayvan, Singapur, Gonkong kabi davlatlarni «Osiyo yo'lbarzlari», «yangi industrial davlatlar» deb atay boshladilar.

**1956–1970-yillar ...
1970-yillarda ...**

**1946-yilda ...
1980-yillardan ...**

XX asrning ikkinchi yarmida «yangi industrial davlatlar» Osiyo qit'asida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning timsoliga aylandi. Bitta avlodning ko'z o'ngida mamlakat qoloqlikdan taraqqiyotning yuqori darajasiga erishdi. Bunga Janubiy Koreya yaqqol misol bo'lishi mumkin.

Juda kambag'al bo'lgan Janubiy Koreyada 1970-yillardan og'ir sanoat, avvalo, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo sanoati rivojlantirildi. Elektronika sanoati jadal taraqqiy etdi. Dastlab lampali radiopriyomniklar, oq-qora televizorlardan boshlagan Janubiy Koreya, keyin magnitofonlar, rangli televizorlar, kompyuterlar, mikrosxemalar, so'ngra videomagnitofonlar, lazerli proigrivatellar, mikroto'lqinli pechlar va nihoyat personal IBMlar ishlab chiqarishga o'tdi.

Tashqi savdoda ham shunga mos o'zgarishlar yuz berdi. Janubiy Koreya po'lat, dengiz kemalari, avtomobillar, uy-ro'zg'or elektronikasi va boshqa shu kabi mahsulotlarni eksport qilish bo'yicha dunyo liderlari safidan o'rin egalladi.

1990-yillarga kelib Janubiy Koreya iqtisodiy rivojlangan industrial davlat sifatida shakllandi va postindustrial taraqqiyot elementlariga ega bo'lib, jahon iqtisodiyotida muhim o'rin egalladi.

Koreya Respublikasi.

1946-yilda Yaponiyada mehnat munosabatlarini demokratlashtirish maqsadida kasaba uyushmalari to'g'risida qonun qabul qilindi.

1970-yillardan Janubiy Koreyada og'ir sanoat, avvalo, metallurgiya, mashinasozlik, kimyo sanoati rivojlantirildi.

Koreya respublikasi.

Tayland, Malayziya, Indoneziya, Filippin Yaponiya modeli asosida kapitalistik taraqqiyot yo'lidan rivojlanayotgan va bunda yuqori natijalarga erishayotgan ikkinchi to'ldin davlatlari hisoblanadi.

Osiyodagi yangi industrial davlatlarning barchasini parlament demokratiyasi va ko'ppartiyaviylik tizimi, xususiy mulkka asoslangan tadbirkorlikni va erkin bozorni taraqqiy ettirish, rivojlangan mamlakatlarning yordamiga tayanish va tashqi investitsiyalar uchun qulay sharoit yaratish kabi umumiy jihatlar birlashtirib turadi.

Direktiva – yuqori tashkilotning unga bo'ysunuvchi tashkilotlarga beradigan ko'rsatmasi, bajarilishi lozim bo'lgan hujjat.

Militarizm – jamiyatda harbiylar qatlami va harbiy ruhning ustuvorligiga, harbiy kuchga tayanuvchi siyosiy tizim. Bu tizimda davlat xarajatlarining katta qismi harbiy maqsadlarga yo'naltiriladi.

Texnopolis – texnologik yangiliklarni samarali qo'llash maqsadida tashkil qilingan erkin iqtisodiy hudud. Faoliyatining asosini ilmiy tadqiqotlar tashkil qiladi.

Investitsiya – iqtisodiyotning biron-bir sohasiga uzoq muddatli kapital kiritish.

Dizayn – loyihalash, chizish, o'ylab topish. Dizayn – bu loyihalash tafakkuri va ijodning uyg'unligiga asoslangan faoliyat turi.

Nou-xau – biron turdagi ishlab chiqarishni tashkil qilish uchun zarur bo'lgan texnik, tijorat va boshqa bilimlar majmuyi. Bu atama hujjatlar almashinuvi, ishchilarni o'qitish, mutaxassislar ishtiroki ko'zda tutilgan xalqaro kelishuv va shartnomalarda qo'llaniladi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Urushdan keyingi Yaponiyaning ahvoliga umumiy ta'rif bering.
2. Yaponiyada demokratik jarayonlarni boshlagan amerikaliklar o'z oldilariga qanday maqsadlarni qo'ygan edi?
3. Yaponiya iqtisodini isloh qilishda D. Makkartur boshchiligidagi Amerika ma'murlari qanday rol o'ynadi?
4. Yaponiya «iqtisodiy mo'jizasi»ning asosiy omillari nimalardan iborat edi?
5. 1970-yillarda Yaponiya iqtisodi duch kelgan muammolar nimalardan iborat edi?

6. Yaponiyada postindustrial iqtisodiy moliyaning shakllanishiga qanday omillar turtki bo'ldi?

7. Osiyoning «Yangi industrial davlatlari» atamasi qachon paydo bo'lgan?

8. Osiyoning «Yangi industrial davlatlari»ni qanday umumiy jihatlari birlashtirib turadi?

Mustaqil ish

Koreya Respublikasi xaritasi bilan tanishish va ma'muriy-hududiy birliklarning nomlarini daftaringizga qayd eting hamda ularni yod olishga harakat qiling.

Internet vositasida Yapon orollariga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda o'rganilgan materiallar asosida tarixiy voqealarni tahlil qiling.

Yapon yozuvchisi Yasusi Inouening «G'arb o'lkasi haqidagi xotiralar» kitobining «G'arb o'lkasi haqidagi birinchi xotiralar» qismini o'qing hamda O'zbekistonning Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlari haqidagi ma'lumotlarni qisqacha konspekt qiling.

24-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA XITOIY XALQ RESPUBLIKASI

Ikkinchi jahon urushi yillarida Xitoyda rasmiy hokimiyat Chan Kayshi boshchiligidagi Gomindan partiyasi (Milliy partiya)ga tegishli edi. 1945-yili mamlakat hududi va aholisining katta qismi gomin-danchi Chan Kayshi hukumati tomonidan nazorat qilinardi.

Xitoyda Gomindan partiyasi qachon tuzilgan edi?

Chan Kayshi hukumati BMTni tuzishda faol qatnashdi va buyuk davlat sifatida Xavfsizlik Kengashining beshta doimiy a'zolaridan biri bo'ldi. 1945-yil avgustda SSSR va AQSH vositachiligida Xitoy Kommunistik partiyasi bilan Gomindan o'rtasida muzokaralar bo'lib, o'zaro dushmanlik harakatlarini to'xtatishga kelishildi.

Fuqarolar urushi. Ammo dunyoda «sovuq urush» boshlanib ketgan, SSSR va AQSH endi Xitoyda voqealarning tinch rivojlanishidan manfaatdor emasdi. Bu vaqtga kelib kommunistlar bilan gomindanchilar o'rtasidagi munosabatlar ham yomonlashib bordi. Hech kim kutmagan holda **1946-yil iyunda** Xitoyda fuqarolar urushi qaytadan boshlandi.

AQSH tomonidan qo'llab-quvvatlangan Chan Kayshi armiyasi 1947-yili kommunistlarning poytaxti Yanan shahrini egallab oldi. Ammo bu fuqarolar urushida gomindanchilarning oxirgi g'alabasi bo'ldi.

Hukumat tomonidan nazorat qilinayotgan hududlarda AQSH yordamiga qaramasdan ijtimoiy-iqtisodiy ahvol borgan sari yomonlashib bordi. Uzoq urush tufayli iqtisod izdan chiqdi, ishsizlar soni muttasil ortib bordi, odamlar norozilik bildira boshladi. Bir qator hududlarda g'alayonlar boshlandi.

Ayni paytda Mao Szedun boshchiligidagi kommunistlar nazorat qilayotgan hududlarga SSSR juda katta yordam ko'rsatdi. SSSRning iqtisodiy yordami va quroli bilan Xalq-ozodlik armiyasi qayta tuzildi, armiyada qat'iy tartib o'rnatildi. Bu harakatlar urush taqdirini keskin o'zgartirish imkonini berdi.

1947-yil iyulda Xalq-ozodlik armiyasi hujuma o'tdi. Bir necha hujumlar natijasida Shimoliy va Markaziy Xitoyning keng hududlari kommunistlar nazorati ostiga o'tdi. Gomindan armiyasida to'liq tushkunlik boshlandi. Gomindan rejimi iqtisodiy va moliyaviy halokat yoqasida turardi. AQSH uni saqlab qolishga harakat qildi.

Ammo tez orada kommunistlar butun Xitoyni egallab oldi. 1949-yil sentabrda Pekinda Milliy siyosiy maslahat konferensiyasi ochildi. **1-oktabr kuni** Xitoy Xalq Respublikasi e'lon qilindi.

1952-yil dekabrda Xitoy Kommunistik partiyasi Markaziy Komiteti mamlakatda «sotsializm qurish» to'g'risida qaror qabul qildi. Unda mamlakatni industr-

Mao Szedun—Xitoy xalqi dohiysi.

lashtirish, ishlab chiqarish munosabatlarini qayta qurish, siyosiy demokratiyani rivojlantirish ko'zda tutildi. Bu vazifalarni bajarish uzoq muddatga, 15 yilga mo'ljallangan bo'lib, bu muddatda ularning aksariyati amalga oshmay qoldi.

1960-yillarda Xitoyni rivojlantirishning «**Katta sakrash**», 1970-yillarda «**Madaniy inqilob**» deb nomlangan o'ta ziddiyatli siyosatlarini amalga oshirilib, ular Xitoyga hech qanday iqtisodiy va siyosiy foyda keltirmadi. Aksincha, mamlakatning ahvolini og'irlashtirdi.

1946-yil iyunda...
1949-yil 1-oktabr...

1947-yilda...
1952-yil dekabrda...

Yangi islohotlarning boshlanishi. Mao Szedun vafotidan so'ng hokimiyatga kelgan Den Syaopin va boshqa pragmatiklar 1970-yillarning oxiridan Xitoyda islohotlarning yangi strategiyasini ishlab chiqdi. 1981-yildan qishloq xo'jaligini keng miqyosda qayta qurish boshlandi. Natijada Xitoy o'zini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash muammosini hal qilib, mahsulotlarni chetga eksport qila boshladi.

Siyosiy rivojlanishda kommunistik rejimning asosiy jihatlarini saqlab qolindi. 1989-yil bahorda Pekin talabalarining norozilik namoyishiga boshqa shaharlarda millionlab ziyolilar qo'shildi. 1989-yil mayda Pekinda favqulodda holat e'lon qilindi. **Den Syaopin Tyananmin maydonidagi** namoyishni kuch bilan tarqatib yuborishni buyurdi. Talabalarga qarshi qurolli kuch ishlatildi, yuzlab yoshlar halok bo'ldi, ko'plab kishilar qamoqqa olindi. AQSH Kongressi Xitoyga qarshi sanksiya e'lon qildi. Ammo industrial mamlakatlar bilan munosabatlarning yomonlashuvi yuz bermadi. Chunki bu paytga kelib Xitoy juda katta ta'sirga ega mamlakatga aylangan edi. Bu voqealarga qaramasdan, Xitoyda islohotlar davom ettirildi.

Tashqi siyosat. Xalqaro munosabatlarda Xitoy uzoq yillar o'zini ikkinchi darajali davlat sifatida his etib keldi. Xitoy BMT va boshqa xalqaro tashkilotlarda o'z o'rniga ega emasdi, uning o'rnini Tayvanda joylashib olgan Chan Kayshi boshchiligidagi gomindanchilar egallagandi. Ko'plab G'arb davlatlari bilan normal munosabatlar mavjud emasdi.

Xitoy Xalq Respublikasi.

1981-yildan qishloq xo'jaligini keng miqyosda qayta qurish boshlandi.

1989-yil mayda Pekinda favqulodda holat e'lon qilindi.

1970-yillardan boshlab holat o'zgardi. G'arb davlatlari bilan diplomatik munosabatlar tiklandi, Tayvan o'rniga BMTda o'z o'rnini egaladi. AQSH bilan munosabatlar yaxshilandi, faqat SSSR bilan murakkabligicha qoldi. **1980-yillari** Xitoy yadro quroliga ega bo'lgan davlatga aylandi va xalqaro munosabatlarda shunga yarasha o'rin egalashga intildi. 1980-yillarning ikkinchi yarmidan SSSR bilan ham munosabatlar yaxshilandi.

Pragmatik – pragmatizm tarafdori, falsafiy tizim. Maishiy ma'noda pragmatik – hayotga nisbatan o'z qarashlari va amallarini foydali natijalarga qarab shakllantiruvchi kishi.

Strategiya – hukumatning ishlab chiqarish, daromad va xarajat, budget, soliq, kapital kiritish, narx-navo, ijtimoiy himoya borasidagi uzoq muddatli, eng muhim tadbirlari rejasi.

Sanksiya – xalqaro kelishuv va normalarni buzgan bir guruh shaxslar yoki butun boshli davlatga nisbatan qo'llaniladigan cheklov chorasi. Sanksiya iqtisodiy, harbiy, siyosiy va boshqa turda bo'lishi mumkin.

Katta sakrash – 1960-yillari Xitoyda sotsialistik iqtisodni shakllantirish uchun qo'llanilgan siyosat.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Xitoyda fuqarolar urushining boshlanishiga nima sabab bo'ldi va u qanday yakunlandi?
2. Xitoyda amalga oshirilgan «Katta sakrash» siyosatining mohiyati nimada edi?
3. Madaniy inqilob va uning Xitoy uchun oqibatlari nimalardan iborat bo'ldi?
4. Xitoyda yangi islohotlarning boshlanishiga qanday sabablar turtki bo'ldi?
5. XX asrning 80–90-yillarida Xitoy tashqi siyosati haqida nimalar bilasiz?
6. Xitoydagi islohotlar XXI asr boshlariga kelib qanday natijalarga olib keldi?

Mustaqil ish

Mavzu matnida ifoda etilgan tarixiy voqelik yuz bergan hududlarni Xitoy xaritasida aks ettirishga harakat qiling.

O'tkir Hoshimovning «Daftar hoshiyasidagi bitiklar» kitobidan olingan quyidagi qatrani o'qing va daftaringizga mavzu bilan bog'lagan holda asoslangan esse yozing: «Urushning yaxshisi bo'lmaydi. Ammo eng dahshatli urush – fuqarolar urushi. Negaki, u avloddan avlodga «meros» o'tib, abadiy davom etadi!»

25-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA HINDISTON VA POKISTON

Ikkinchi jahon urushi tugashi bilan Hindistondagi hind va musulmon diniy jamoalari o'rtasida kelishmovchiliklar yanada keskinlashdi. Buning ustiga urushdan keyingi oziq-ovqat inqirozi Hindistonni deyarli ocharchilik holatiga olib kelib, ahvolni juda murakkablashtirdi. Bu holat Buyuk Britaniyani tezroq Hindistonni tark etishga majbur qildi.

Hindiston milliy mustaqilligi uchun kurashgan qaysi vatanparvarlarni bilasiz?

Mustaqillikning e'lon qilinishi. 1946-yil 9-dekabrda Ta'sis majlisi ochildi. Inglizlar Hindistonni ikkita davlatga – Hindiston va Pokistonga bo'lish rejasini ishlab chiqdi. Aholining hind va musulmon diniy jamoalariga mansubligi bo'linish uchun asos qilib olindi.

1947-yil 15-avgust kuni ikkita mustaqil davlat – Hindiston va Pokiston tashkil topganligi e'lon qilindi. Hindiston hukumatini Javaharlal Neru, Pokistonnikini esa Liikat Alixon boshqardi.

Hindistonning bo'linishi ko'plab muammolarni keltirib chiqardi. Bo'linish paytidagi mojarolarda odamlarning ommaviy o'ldirilishi uzoq yillarga Hindiston va Pokiston o'rtasida o'zaro dushmanlik hissini shakllantirdi. O'z yurtini tashlab, boshqa hududlarga ko'chish ham millionlab kishilar hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Musulmonlarni himoya qilganlikda ayblangan **Maxatma Gandi** hind-mutaassibi tomonidan o'ldirildi.

M. Gandining o'limi hindlar uchun juda katta milliy fojia bo'ldi. Bu fojia jazavaga tushgan olomonni biroz jilovladi, o'ylab ko'rishga, qon to'kishni to'xtatishga majbur qildi.

Iqtisodiy rivojlanish. Mustamlakachilikning iqtisodiy qoldiqlarini yengib o'tish oson kechmadi. Hukumat keng islohotlar olib bordi. Iqtisodning barcha sohalari erkin bozor siyosatiga jalb qilinib, ular asosini xususiy tadbirkorlik va xususiy investitsiyalar tashkil qildi.

1946-yil 9-dekabrda...

1947-yil 15-avgust...

Hindiston tarixida M. Gandi faoliyati...

Hindiston va Pokiston.

Eng katta islohot agrar sohada o'tkazildi. Yer unda mehnat qiladigan dehqonlarga tarqatildi. Yerni ijaraga berib, undan foyda olishga asoslangan tizim bekor qilindi. Biroq mehnat unumdorligi o'smadi, hosildorlik juda sekin o'sdi, oziq-ovqat muammosi yana uzoq vaqt saqlanib qoldi.

1950-yillarning ikkinchi yarmi – 1960-yillar Hindistonda jadal industrlashtirish boshlandi. Davlatga qarashli yirik sanoat korxonalari qurildi. Ammo iqtisodiy o'sish natijalari aholining o'sish sur'atlari oldida juda past bo'lib, yalpi milliy mahsulotning yarmidan ko'pi ichki iste'molga sarf qilinar edi. Natijada 1960-yillarda sog'liqni saqlash, ta'lim, fan va madaniyat sohalarida erishilgan muvaffaqiyatlarga, iqtisodiyotdagi o'zgarishlarga qaramasdan, aholining yashash darajasi, turmush madaniyati pastligicha qolaverdi.

Zamonaviy siyosiy tizimning shakllanishi. XX asrda mustaqillikka erishgan Osiyo va Afrika mamlakatlari ichida Hindiston muqim parlament demokratiyasini shakllantira olgan yagona davlat bo'ldi. **1949-yili** Hindistonning yangi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Konstitutsiya asosiy demokratik erkinliklar, inson huquqlari, kastalar tengligini, hokimiyatning bo'linishi prinsipini e'lon qildi.

1960–1970-yillardagi inqiroz. **1965-yil** Hindiston bilan Pokiston o'rtasida boshlangan urush Hindistonda ichki siyosiy barqarorlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Urushni to'xtatish uchun **1966-yili** Toshkentda Hindiston va Pokiston o'rtasida muzokaralar bo'lib o'tdi. Muzokaralar muvaffaqiyatli yakunlanib, **Toshkent deklaratsiyasi** qabul qilindi.

1950-yillarning ikkinchi yarmi–1960-yillar Hindistonda...

1965-yil...

1966-yil...

Shu davrda iqtisodiy qiyinchiliklar ham ortib bordi. 1966–1967-yillarda iqtisodda turg'unlik yuz berdi. Keyingi yillarda ham sanoat o'sishi past darajada bo'ldi. Mamlakatga ochlik doimiy xavf solib turdi. 1960-yillarda agrar islohot o'tkazildi. Ammo u ahvolni sezilarli yaxshilamadi. Hind dehqonlari hali ham ochlik darajasida kun kechirardi.

Shunday holatda bosh vazir Indira Gandi 1970-yillarda bir qator muhim islohotlarni amalga oshirdi. Ular, asosan, iqtisodga davlat aralashuvini kamaytirishga qaratilgan edi. Natijalar yomon bo'lmadi. Sanoat va qishloq xo'jaligining yillik o'sishi keskin oshdi. 1980-yil-

lar o'rtalaridan mamlakat g'alla bilan o'zini o'zi ta'minlay boshladi. Chet el investitsiyalari ham ko'paydi.

Ammo 1990-yillar boshida Hindistonning iqtisodiy ahvoli yana yomonlashdi. Iqtisodiy o'sish deyarli to'xtadi, inflatsiya kuchaydi, ishsizlik oshdi.

Indira Gandhi.

Tashqi siyosatda. 1950-yillari «**J. Neru kursi**» shakllandi. Bu buyuk davlatlar o'rtasidagi mojarolardan chetda turish siyosati edi. J. Neru Qo'shilmaslik harakatining tashabbuskorlaridan biri bo'ldi. Qo'shilmaslik harakati Hindistonning butun XX asrdagi tashqi siyosatini belgilab berdi.

Pokiston. Islom dini Pokiston uchun millatni jipslashtiruvchi omil bo'lib keldi. Ammo mustaqillikdan so'ng mamlakat murakkab siyosiy jarayonlarni boshidan kechirdi. Diniy va hududiy mojarolar barqaror siyosiy tizimning shakllanishiga, iqtisodning rivojlanishiga xalaqit berdi. Pokistonda mehnatkashlarning ahvoli og'irligicha qoldi.

1977-yili harbiy to'ntarish ro'y berdi – hokimiyatga general **Ziyo ul-Haq** keldi. U parlamentni tarqatib yubordi, premyer-ministrni vazifasidan ozod qildi va erkin saylovlar tayinladi. **1988-yilgi** saylovlar natijasida hokimiyatga **Benazir Bxutto** boshchiligidagi Pokiston xalq partiyasi keldi. B. Bxutto mamlakatning bosh vaziri bo'ldi. Ziyo ul-Haq davrida qamoqqa olingan barcha siyosiy arboblarga amnistiya berildi.

1947-yil 15-avgust kuni ikkita mustaqil davlat–Hindiston va Pokiston tashkil topganligi e’lon qilindi.

1966-yili Hindiston va Pokiston o’rtasida Toshkent deklaratsiyasi qabul qilindi.

1977-yili Pokistonda harbiy to’ntarish ro’y berdi.

1990-yili Pokiston prezidenti B. Bxutto hukumatini korrupsiyada ayblab, bosh vazirni lavozimidan ozod qildi, yangi saylov o’tkazdi va unda B. Bxutto mag’lubiyatga uchradi.

Amnistiya – hokimiyatning oliy organi tomonidan jinoyat sodir etganlarga nisbatan qo’llaniladigan jinoiy jazodan qisman yoki to’liq ozod etish usuli.

Kurs – siyosat yo’nalishi, yo’l.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Urushdan keyin nima uchun Hindistonni mustaqil va yagona davlat tarzida saqlab qolishning iloji bo’lmadi?
2. Hindistonning bo’linishi qanday muammolarni keltirib chiqardi?
3. Qanday omillar Hindistonda zamonaviy siyosiy tizimning shakllanishiga sabab bo’ldi?
4. Pokiston mustaqillikka erishgandan so’ng 1950–1960-yillarda qanday siyosiy holat vujudga keldi?
5. Pokistonda 1977-yilgi harbiy to’ntarish qanday natija bilan tugadi?

Mustaqil ish

Xaritadan foydalanib, Hindiston va Pokistonga tegishli hududlarni daftaringizga ajratib yozing va hududiy bo’linishga o’z munosabatingizni bildiring.

XX asrning 60-yillaridan boshlab O'zbekistonda mashhur bo'lgan Hind kinolari ro'yxatini tuzing va «Mening sevimli filmim» mavzusida esse yozing.

n.ziyouz.com saytidan Sharof Rashidovning «Kashmir qo'shig'i» qissasini ko'chirib oling va o'qing hamda kichik o'quv loyihasini tayyorlab, to'g'arak mashg'ulotida taqdimotini o'tkazing.

26-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA TURKIYA, ERON VA AFG'ONISTON

1946–1980-yillarda Turkiya. Turkiya prezidenti Ismet Inyonyu Ikkinchi jahon urushidan so'ng Otaturkning yo'lini davom ettirdi, mamlakatda bitta partiya diktaturasi saqlanib qoldi.

Usmoniy turklar davlati haqida nimalar bilasiz?

«Sovuq urush» yillarida Turkiya G'arb bilan birga bo'ldi. Buyuk Britaniya, keyin AQSH Turkiyaga moliyaviy va iqtisodiy yordam ko'rsatdi. Turkiya «Marshall rejasi»ga kiritildi, NATOga a'zo bo'ldi.

Turg'ut O'zol.

G'arb davlatlari bilan hamkorlikka, ularning yordamiga qaramasdan, 1980-yillargacha Turkiyada iqtisodiy o'sish sur'atlari past bo'ldi. Demokratik jarayonlar sekin rivojlanib, siyosatda armiyaning roli yuqoriligicha qoldi. Bu 1960–1970-yillarda bir qator harbiy to'ntarishlarga olib keldi.

1980-yil sentabrda general **Kenan Evren** navbatdagi harbiy to'ntarish o'tkazib, yana harbiylar hokimiyatni qo'lga

oldi. O'ta qattiq, hatto, dahshatli usullar bilan bo'lsa-da, mamlakatda tartib o'rnatildi. **1982-yil noyabrda** o'tkazilgan referendum yangi konstitutsiyani tasdiqladi.

Turkiya va Eron.

1983-yili Turkiya bosh vaziri bo'lgan **Turg'ut O'zol** Turkiyada XX asrning oxirlarida amalga oshirilgan islohotlarda juda katta rol o'ynadi. U Turkiyada zudlik bilan iqtisodiy islohotlar boshlab yubordi. Iqtisodda davlatning roli pasaydi, davlat sektorini keng xususiylashtirish boshlandi, eksportni rag'batlantirish to'g'risida, erkin iqtisodiy zonalarni tuzish to'g'risida qonunlar qabul qilindi. Natijada Turkiya jadal rivojlanish yo'liga tushdi.

Iqtisodda davlat sektorining ustunligi urushdan keyingi Turkiyaning xarakterli jihati edi. Faqat T.O'zol islohotlari bunga chek qo'ydi, mamlakatda siyosiy holatning ham ijobiy tomonga o'zgarishi yuz berdi. **1989-yilgi** saylovlarda T.O'zol Turkiya Respublikasi prezidenti

qilib saylandi. 1990-yildan bosh vazir lavozimini boshqa bir tajribali siyosatchi **Sulaymon Demirel** egalladi.

Tashqi siyosatda Turkiya uzoq yillardan beri Yevropa Ittifoqiga kirish uchun harakat qilib kelmoqda. Turkiyaning iqtisodiy va siyosiy jihatdan Yevropa bilan bog'langanligi, NATOning a'zosi bo'lganligiga qaramasdan, hamon Yevropa Ittifoqiga qabul qilinmadi.

1980-yil sentabrda...
T.O'zol faoliyati...

1983-yilda Turkiya...
S.Demirel faoliyati...

Eron. 1946-yili ingliz va sovet qo'shinlari Erondan olib chiqib ketildi. 1950-yillarning birinchi yarmida Eron siyosati, asosan, mamlakat neft sanoatini natsionalizatsiya qilishga bag'ishlandi.

Safaviylar davlati haqida nimalar bilasiz?

Eron shohi Muhammad Rizo Pahlaviy zamonaviy, o'qimishli kishi edi. U mamlakatda korrupsiyaga qarshi, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish uchun bir qator tadbirlarni amalga oshirdi. 1963-yil referendum o'tkazilib, unda shoh mamlakatda islohotlar o'tkazish taklifini kiritdi. Referendumda aholi shoh takliflarini qo'lladi. Bu islohotlar

Muhammad Rizo
Pahlaviy.

umumiy nom bilan «**oq inqilob**» deb ataldi. «Oq inqilob»ning o'n yilida Eron iqtisodiy o'sish bo'yicha dunyoda eng yuqori ko'rsatkichlarga erishdi. Eronning neftdan oladigan daromadi ham keskin oshdi. Sanoatning mashinasozlik, stanoksozlik va boshqa sohalar jadal rivojlandi.

Shoh hokimiyatining ag'darilishi. Shoh islohotlari natijasida mamlakatning zamonaviylashuvi Erondagi dindor mutaassiblarni qattiq tashvishga soldi. Ular shohga qarshi tashviqot olib bordi. Bu tashviqot dindorlar boshchiligidagi xalq g'alayonlariga olib keldi. Oqibatda **1979-yil fevralda** hukumat iste'foga chiqdi. Shoh rejimi ag'darildi, Eron Islom Respublikasi deb e'lon qi-

lindi. Dindor shaxslardan tuzilgan Kengash yangi konstitutsiyani ishlab chiqishga kirishdi. Zudlik bilan xulq-atvorning diniy normalari joriy qilindi: alkogol iste'mol qilish, musiqa, raqs, kino shaxmat o'yini, kitoblar taqiqlandi, barcha kinoteatrlar yopildi. Ayollar islom an'analari bo'yicha kiyinishga, chodra o'rab yurishga majbur qilindi.

G'arb mamlakatlari Eronga qarshi sanksiyalar e'lon qildi. Mamlakatning iqtisodiy ahvoli og'irlashib bordi. Shunday holatda **1980-yili** Iroq qo'shinlari Eronga bostirib kirdi. Boshlangan Eron-Iroq urushi 1988-yilgacha davom etdi. Eronda oziq-ovqat qiyinchiligi boshlanib, kartochka tizimi joriy qilindi, iqtisod tanazzulga yuz tutdi. Butun dunyoda Eron xalqaro terrorizm va islom fundamentalizmi o'chog'i deb qaraladigan bo'ldi. Shunday holatda inqilob yetakchisi, Eron Islom Respublikasi diniy rahbari Oyatilloh Ruhulloh Humayniy 1989-yili vafot etdi.

1990-yillarda iqtisod barqarorlashib, YIM (yalpi ichki mahsulot) ning o'sish sur'atlari jadallashdi. Shu yillari islom radikalizmi ham biroz susaydi.

**1963-yil... 1979-yil...
Eron–Iroq urushi va uning natijalari...**

Afg'oniston. Afg'oniston shohi **Muhammad Zohirshoh** ilmiy kishi bo'lib, afg'on jamiyatini yaxshi bilar va modernizatsiyalashning muhimligini chuqur his etardi.

Afg'oniston hukmdori Ahmadxon qachon hokimiyat tepasiga kelgan edi?

Bu davrda Afg'onistonga SSSR, Fransiya, Xitoy yordam ko'rsata boshladi, nemislar, yaponlar, hindlar hamkorlikdagi korxonalar qurdi. Ammo Ijtimoiy hayotda o'zgarishlar sekin kechdi, keskin islohotlar amalga oshirilmadi. Shunga qaramasdan, bu o'zgarishlar shohni ag'darish tarafdorlarini faollashtirib yubordi. Natijada **1973-yili** shoh taxtdan ag'darildi. **Muhammad Dovud** prezident deb e'lon qilindi.

M. Dovud bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Ammo bular afg'on xalqining juda kam qismiga ta'sir qildi, xolos. Eng muhim tadbirlardan biri savodsizlikni tugatish bo'yicha davlat boshqarmasini

tuzish bo'ldi. Davlat ta'limni to'liq o'z nazoratiga oldi, barcha maktablar va o'quv yurtlari Maorif vazirligi ixtiyoriga o'tkazildi.

1977-yili yangi Konstitutsiya qabul qilinib, unga ko'ra M. Dovud umrbod prezident deb e'lon qilindi. Ammo M. Dovud armiya ustidan o'z hukmronligini o'rnata olmadi.

1973-yilda...
1978-yil 27-aprel...

1977-yilda...
1979-yil dekabr...

1978-yil 27-aprelda Afg'oniston harbiy-havo kuchlari qo'mondoni polkovnik Abdul Qodir boshchiligidagi harbiylar davlat to'ntarishini amalga oshirib, M. Dovudni hokimiyatdan chetlatdi. Inqilobiy kengash tuzilib, u o'zini Afg'onistondagi oliy hokimiyat deb e'lon qildi. Kengashga **Nur Muhammad Tarakiy** boshchilik qildi.

Afg'oniston.

Hokimiyatga kelgan guruh ichida ham birlik yo'q edi. Natijada N.M. Tarakiy o'ldirildi. Hokimiyatni **Hafizullo Amin** o'z qo'liga oldi. U SSSRga murojaat qilib, Afg'onistonga sovet qo'shinlarini kiritishni so'radi.

Shunday sharoitda **1979-yil dekabrda** Afg'onistonga sovet qo'shinlari kiritildi. H. Amin o'ldirildi. Mamlakatda ahvol og'irlashib, deyarli ocharchilik boshlandi. Millionlab kishilar mamlakatni tark etib, qo'shni mamlakatlarda qochoqqa aylandi. Hokimiyatda turgan Afg'oniston xalq demokratik partiyasi (AXDP)ga raqib bo'lgan jangari mujohidlar mamlakatning katta qismini nazorat qilardi.

1983-yilda Turg'ut O'zol Turkiya bosh vaziri bo'ldi.

1963-yilda Eronda referendum o'tkazilib, unda shoh mamlakatda islohotlar o'tkazish taklifini kiritdi.

1979-yil dekabrda Afg'onistonga sovet qo'shinlari kiritildi.

1986-yili hokimiyatga **Muhammad Najibullo** keldi. U xavfsizlik xizmatining boshlig'i bo'lib, qat'iyatli va jasur kishi edi. Uning siyosati ancha muvaffaqiyatli bo'ldi. **1989-yili** SSSR o'z qo'shinlarini olib chiqib ketdi, AQSH va Pokiston esa isyonchilarga qurol yetkazib berishni to'xtatdi. M. Najibullo hokimiyatni saqlab qoldi, ammo bu uzoq cho'zilmadi. 1991-yil oxiriga kelib SSSR tugatilgandan so'ng M. Najibullo hukumati og'ir ahvolda qoldi.

Terrorizm – tinch aholini qiynash, qo'rqitish, jismolan yo'q qilishga asoslangan siyosat.

Fundamentalizm – eskirib qolgan tushunchalarni tanqidiy qayta ko'rib chiqishga keskin qarshi chiquvchi, an'anaviy qadriyatlarni tiklash uchun kurashuvchi o'ta konservativ diniy oqim.

Islom radikalizmi – diniy-siyosiy mafkura va amaliy faoliyat bo'lib, u musulmon aholi yashaydigan davlatlarning ichki va ular ishtirokidagi xalqaro muammolarni, shuningdek, davlatlararo munosabatlarni shariat asosida hal etish uchun sharoit yaratishga yo'naltirilgan.

Mujohid – jihodda ishtirok etuvchi musulmon.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Turkiyada 1945–1980-yillarda amalga oshirilgan islohotlar qanday natijalarga olib keldi?
2. Turkiyani jadal rivojlanish yo‘liga tushirgan T.O‘zol islohotlari haqida gapirib bering. Bu islohotlar qanday natijalarga olib keldi?
3. Erondagi «Oq inqilob» qanday maqsadlarni ko‘zlagan edi va u qanday natijalarga olib keldi?
4. 1979-yili Eronda shoh rejimining ag‘darilishi va Eron Islom Respublikasining e‘lon qilinishiga qanday omillar sabab bo‘ldi?
5. Eron-Iroq urushi qanday natijalar bilan tugadi?
6. Afg‘onistonda 1979-yili amalga oshirilgan «inqilob» afg‘on jamiyatida qanday o‘zgarishlarga olib keldi?
7. Afg‘onistondan sovet qo‘shinlari olib chiqilgandan so‘ng mamlakatda qanday jarayonlar yuz berdi? Mamlakatning tinch rivojlanish yo‘liga o‘tishi qanday kechmoqda?

Mustaqil ish

«Afg‘oniston» xaritasidan foydalanib unga chegara-dosh davlatlar nomini daftaringizga ko‘chirib yozing va yod oling.

Internet vositasida Turkiyaga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda o‘rganilgan materiallar asosida tarixiy voqeliklarni tahlil qiling.

n.ziyouz.com saytidan Aziz Nesinning «G‘aroyib bolalar» romanini ko‘chirib oling va o‘qing, kichik o‘quv loyihasini tayyorlab, to‘garak mashg‘ulotida taqdimotini o‘tkazing.

27-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA LOTIN AMERIKASI MAMLAKATLARI

Ikkinchi jahon urushidan so'ng Lotin Amerikasi mamlakatlari iqtisodiy islohotlar o'tkazishi uchun qulay sharoit vujudga keldi: ular ancha katta valuta zaxirasiga ega bo'ldi, jahon savdosida ulushi oshdi. Bu hol Lotin Amerikasi mamlakatlarida ommabop, lekin avtoritar rejimlarning shakllanishi uchun qulay muhit yaratdi.

Ikkinchi jahon urushida Lotin Amerikasi ishtiroki haqida nimalar bilasiz?

1970-yillar oxiri–1980-yillar boshlarida Lotin Amerikasi mamlakatlarida diktatorlik rejimlariga qarshi kurash faollashdi. Bu 1979-yili Nikaraguada inqilobga, Salvador va Gvatemalada isyonchilik harakatining kuchayishiga olib keldi. Janubiy Amerika davlatlari – Ekvador, Peru, Boliviya, Argentina, Braziliya va Urugvayda harbiy rejimlar fuqarolik hukumatlari bilan almashtirildi.

XX asrda Lotin Amerikasi mamlakatlari uchun umumiy bo'lgan modernizatsiyalashning **uchta – inqilobiy, neokonservativ va islohotchilik** variantlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu variantlarni uchta mamlakat misolida ko'rib chiqamiz.

Kuba: modernizatsiyalashning inqilobiy varianti. 1950-yillar oxirida Karib dengizidagi kichikina orol–Kubada yuz bergan voqealar butun dunyoning e'tiborini o'ziga jalb qildi. Kuba jamiyatni modernizatsiya qilishning inqilobiy yo'lini tanladi.

1959-yil 1-yanvar kuni Fidel Kastro boshchiligida qo'zg'olonchilar Kuba poytaxti Gavana shahriga kirib kelishdi, inqilob g'alaba qozondi. F. Kastro hukumati faqat keskin sifat o'zgarishi Kubani qoloqlikdan olib chiqadi, jamiyatni taraqqiyotning zamonaviy darajasiga ko'taradi, deb o'ylab, keskin ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirdi.

Fidel Kastro.

AQSHning Kubadagi yangi hukumatga dushmanlarcha munosabati aniq bo'lgach, F. Kastro hukumati SSSR bilan kelishuv orqali mam-

lakat mudofaa qudratini mustahkamlay boshladi. Bu esa **1962-yilgi Karib inqiroziga** olib keldi.

1970-yillar oxiri–1980-yillar boshlarida...
1979-yilda... 1962-yilda...

Kuba dastlabki davrda jamiyat hayotining deyarli barcha jabhalarini modernizatsiya qilishda katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Sof agrar mamlakat bo'lgan Kubani agrar-industrial mamlakatga aylantirish kursi tanlandi.

Ammo 1980-yillardan jamiyatni modernizatsiya qilishning Kuba variantida ma'lum kamchiliklar ko'zga tashlana boshladi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari, aholining yashash darajasi pasaydi. SSSRning parchalanishi Kuba uchun juda katta zarba bo'ldi. 1990-yillarda ko'pchilik F. Kastro rejimining qulashini bashorat qilgan edi. Ammo bu rejim saqlanib qoldi.

Chili: modernizatsiyaning neokonservativ varianti. Ikkinchi jahon urushidan keyingi o'tgan vaqt davomida Lotin Amerikasi mamlakatlari jamiyatni modernizatsiya qilishning optimal variantini izladilar. 1960-yillari Chilida hukumat mamlakatni modernizatsiyalashga harakat qildi. Bunda u ilgari ilg'or mamlakatlarda sinovdan o'tgan islohotchilik tizimlariga tayandi. Ammo boshlangan islohotlar borgan sari jamiyatdagi bo'linishni kuchaytirdi, mamlakat hayotining ijtimoiy-siyosiy sohalarida keskinlikni yuzaga keltirdi. Navbatdagi prezident saylovlaridan oldin Xalq birligi bloki tashkil qilinib, unga kommunistlar, sotsialistlar, radikalalar va Xalq faoliyati yagona harakati kirdi. **1970-yili** shu blok nomzodi **Salvador Alyende** Chili prezidenti qilib saylandi.

Augusto Pinochet.

S. Alyende hukumati chuqur islohotlarni amalga oshirishga kirishdi. Ammo jamiyat manfaatlariga ta'sir qiladigan, odatdagi hayot tarzini, an'anaviy ijtimoiy aloqalarni buzadigan har qanday tadbir singari S. Alyende hukumati boshlagan islohotlar ham mamlakatda turli qarashlar, qarshiliklarni keltirib chiqardi. **1973-yili** davlat to'ntarishi amalga oshirilib, hokimiyatga general **Augusto Pino-**

chet boshchiligidagi harbiy xunta keldi. Chilida qamal holati e'lon qilindi. Konstitutsiya va deyarli barcha demokratik erkinliklar bekor qilindi.

Pinochet hukumati tanlagan modernizatsiyalashning neokonservativ varianti katta ijtimoiy muammolarga olib keldi. Avvalo, ish haqi, ayniqsa, islohotlarning dastlabki yillarida, sezilarli darajada kamaydi, ishsizlik keskin oshdi.

**1960-yillari Chilida...
1973-yilda...**

1970-yilda...

Neokonservativ modernizatsiyalashning bunday ziddiyatli natijalari mamlakatdagi umumiy siyosiy muhitga ham ta'sir ko'rsatdi. 1989-yili o'tkazilgan prezidentlik saylovlarida Xristian-demokratik partiya yetakchisi P. Eylvin g'olib chiqdi. Diktatura davri tugadi.

Meksika: modernizatsiyalashning islohotchilik varianti. 1958-yili Meksika sanoat mahsulotlarining umumiy hajmi bo'yicha Lotin Amerikasida birinchi o'ringa chiqdi. Mamlakatning muvaffaqiyatli iqtisodiy rivojlanishida davlat sektori asosiy rol o'ynadi.

Lotin Amerikasida katta shov-shuvga sabab bo'lgan Kuba inqilobi Meksika rahbarlarini ham ijtimoiy sohaga jiddiy e'tibor qaratishga undadi. Ammo modernizatsiyalashning Kuba variantini qabul qilmasdan, Meksika ayni paytda Chili variantiga ham o'ta ishonchsizlik bilan qaradi. Meksika hukmron doiralari rivojlanishning liberal-islohotchilik yo'lidan chekinmadi.

**1959-yil 1-yanvar kuni F. Kastro boshchiligidagi
qo'zg'olonchilar inqilobi g'alaba qozondi.**

**1970-yili xalq fronti nomzodi Salvador Alyende
Chili prezidenti qilib saylandi.**

**1958-yilda Meksika sanoat mahsulotlarining umumiy hajmi
bo'yicha Lotin Amerikasida birinchi o'ringa chiqdi.**

1980-yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi Meksika uchun katta sinov bo'ldi. Inqiroz yengib o'tilgan bo'lsa-da, ishsizlik, tashqi qarz keskin oshdi, tashqi dunyoga, birinchi navbatda AQSHga qaramlik ham ortdi.

Harbiy rejim – davlatni boshqarish shakli bo‘lib, unda butun hokimiyat harbiylarga tegishli bo‘ladi. Odatda, harbiy rejimlar harbiy to‘ntarish orqali o‘rnatiladi.

Agrar-industrial mamlakat – asosiy boyligini qishloq xo‘jalik mahsulotlari tashkil qiladigan, sanoati qishloq xo‘jalik mahsulotlari va tabiiy boyliklarni qayta ishlashga yo‘naltirilgan mamlakat.

Harbiy xunta – davlat to‘ntarishi orqali hokimiyatga kelgan, odatda zo‘ravonlik va diktatorlik usullari bilan davlatni boshqaradigan harbiylar hokimiyati.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. 1950–1980-yillar birinchi yarmida Lotin Amerikasi mamlakatlari yuz bergan asosiy siyosiy o‘zgarishlar haqida gapirib bering.
2. Modernizatsiyalashtirishning Kubaga xos bo‘lgan inqilobiy yo‘li qanday keskin o‘zgarishlarni nazarda tutadi?
3. Modernizatsiyalashning Kuba varianti o‘zini oqladimi? 1980-yillardan bu variantning qanday kamchiliklari ko‘zga tashlandi?
4. Chilida S. Alyende hukumatining islohotlari ma‘lum yutuqlarga qaramasdan nima uchun ommalashmadi?
5. Pinochet diktaturasi davridagi islohotlar Chilining keyingi rivojlanishida qanday rol o‘ynadi?
6. Meksikada modernizatsiyalashning islohotchilik varianti Kuba va Chili variantlaridan nimasi bilan farq qiladi?
7. XXI asrda Lotin Amerikasi mamlakatlari jahon siyosatida katta ta‘sirga ega emasligining sabablari nimada?

Mustaqil ish

1963-yilda Kuba rahbari Fidel Kastroning O‘zbekistonga tashrifi haqidagi ma‘lumotlarni izlab toping hamda «Sharof Rashidov va Fidel Kastro» mavzusida taqdimot tayyorlang.

Internet vositasida Lotin Amerikasi davlatlariga virtual sayohat uyushtiring va mavzuda o'rganilgan materiallar asosida tarixiy voqealarni tahlil qiling.

ziyouz.uz saytidan Alvaro Yunkening «Muallima uchun atirgul» hikoyasini ko'chirib oling va o'qing, muallimlar haqida yozilgan boshqa hikoyalar bilan qiyoslab, tahlilini daftaringizga yozing.

28-MAVZU. 1946–1991-YILLARDA AFRIKA MAMLAKATLARI

Ikkinchi jahon urushi va uning oqibatlari. Ikkinchi jahon urushidan so'ng Afrikada milliy-ozodlik harakatining xarakteri o'zgardi. **1945-yil** Manchester shahrida **V Panafrika kongressi** bo'ldi. U Afrika xalqlari kurashida sifat jihatidan yangi davr boshlanganligini aks ettirdi. Bu kongressda oldingilariga nisbatan juda ko'p Afrika tashkilotlari qatnashdi. Kongressda mustamlakachilikka va imperiazmga qarshi ruh ustuvor bo'ldi. Afrikaning barcha mintaqalari va mamlakatlaridagi ahvol muhokama qilindi. Kongress butun qit'aga va barcha yirik mintaqalar hamda mamlakatlarga qaratilgan yangi inqilobiy talablarni ilgari surdi.

Ikkinchi jahon urushida Afrika xalqlarining ishtiroki haqida nimalarni bilasiz?

Ko'plab Afrika mamlakatlari uchun urushdan keyingi yillar siyosiy partiyalarni tuzish, mustamlaka rejimlarini qulatish uchun kurash davri bo'ldi. Afrikaliklar ongida mustamlakachilik tushunchasi Yevropaning hukmronligi bilan bog'liq edi. Shu sababli mustaqillik uchun kurash ko'pincha barcha yevropacha narsalarni rad qilishga aylanib qoldi. Bu haqida g'arbiy afrikalik shoir **Bernar Dadye** shunday yozgan edi:

*Men galstuk taqishni yoqtirmayman.
Bo'ynimga hashamli zanjir taqaman,
Boadab Yevropaning qullik zanjiri...
Men soat taqishni yoqtirmayman.
Qo'limga zulmni taqib yuraman,
Yevropaning bema'ni zulmini...*

Metropoliyalar ham asta-sekin hukmronlikning avvalgi usullaridan voz kechib bordi.

«**Afrika yili**». Mustamlakachilikdan ozod bo'lish jarayonining eng yuqori nuqtasi 1960-yilga to'g'ri keldi. U tarixga «Afrika yili» sifatida kirdi. Shu yili jahon xaritasida 17 ta yangi Afrika davlatlari paydo bo'ldi. Ularning ko'pchiligi fransuz va ingliz mustamlakalari edi. Afrikaning eng katta davlatlari Nigeriya va Kongo o'z mustaqilligini e'lon qildi. Mustamlakachilik davrida ikkiga bo'linib ketgan Somali birlashib, mustaqil Somali Demokratik Respublikasi nomini oldi.

«Afrika yili» qit'adagi holatni o'zgartirib yubordi. Boshqa mamlakatlarda ham mustamlaka tuzumining qulashi muqarrar bo'lib qoldi. Keyingi yillarda Buyuk Britaniyaga qarashli deyarli barcha davlatlar o'z mustaqilligini e'lon qildi. 1975-yili Portugaliyada inqilob yuz bergandan so'ng uning mustamlakalari ham mustaqil davlatlar sifatida tashkil topdi.

Shu tariqa, 1990-yillarga kelib, Sahroyi Kabirdan janubda 40 dan oshiq siyosiy mustaqil davlatlar tashkil topdi. Ularning ko'pchiligi o'zlarini respublika deb e'lon qildi.

Afrika davlatlari muammolari. Mustamlakachilik rejimining ag'darilishi va siyosiy hokimiyatning afrikaliklarga o'tishini butun Afrika juda katta yutuq deb hisobladi. Ular o'zlarining ulkan umidlarini mustaqillik bilan bog'ladilar. Deyarli birdaniga hayot tubdan yaxshilanadi, degan ishonch keng tarqalgan edi. Bu quvonchli umidlarga aholining katta qismi singari soddadillik bilan bo'lmasa-da, har qalay afrikalik liderlarning ham ko'pchiligi ishonar edi.

Hayot yaxshilanib bordi. Afrikaliklar davlat apparatining barcha bo'g'inlarini, armiya, politsiyani o'zlari shakllantira boshladi. Afrikaliklar madaniyatining rivoji uchun keng imkoniyatlar paydo bo'ldi. BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar ishida teng huquq bilan ishtirok etish, yangi davlatlar va ular fuqarolarining o'zligini namoyon qi-

lishida katta rol o'ynadi. Yosh davlatlar dunyoning ko'plab mamlakatlaridan, BMTning ixtisoslashgan organlaridan, xalqaro fondlar va banklardan sezilarli yordam ola boshladi.

«Sovuq urush» sharoitida qarama-qarshi bloklar o'rtasida Afrika davlatlariga ta'sir ko'rsatish uchun kurash boshlandi. Mustaqillikka erishgan davlatlarning bir qismi sotsialistik davlatlar, avvalo, Sovet Ittifoqiga ergashib, «nokapitalistik taraqqiyot yo'li»ni tanladi. Ko'pchilik hollarda nokapitalistik yo'lni tanlagan mamlakatlarda mushkul holatlar vujudga keldi, mustaqillik uchun kurashgan kechagi liderlar va hukmron partiyalar hokimiyatga kelgach, zolim va diktatorlarga aylandilar, fuqarolar urushlari esa ko'plab qon to'kislarga olib keldi. Ammo kapitalistik yo'lni muqarrar deb bilgan boshqa bir qator davlatlarda ham shunday, deyarli bir xil muammolar paydo bo'ldi.

«Afrika yili»...

1975-yilda...

Afrika davlatlari muammolari bu...

Ko'plab Afrika davlatlari mustaqillik e'lon qilingandan keyin ham dunyoning eng kambag'al davlatlaridan bo'lib qolaverdi. Mustaqil davlatni qurish juda murakkab jarayon bo'lib chiqdi. Qiyinchiliklarning ko'pchiligi o'tmishdagi mustamlakachilik bilan, yana bir qismi esa mustamlakachilikdan oldingi an'analar bilan bog'liq edi.

Mustamlakachilik tuzumi ag'darilgandan so'ng mustamlaka boshqaruv tuzumi ham bekor qilindi va hokimiyatga yangi, davlatni boshqarish tajribasiga ega bo'lmagan kishilarning kelishi ham ahvolni ancha murakkablashtirdi. Bir qator Afrika davlatlarida ko'p sonli, tajribasiz va samarasiz, qulog'igacha korrupsiyaga botib qolgan, davlat boyligini talon-taroj qiluvchi va shu asosda bir-birini qo'llab-quvvatlovchi byurokratik apparat vujudga keldi. Bunday sharoitda yagona tartib va kuchga ega bo'lgan tashkilot armiya bo'lib qoldi. Natijada to'xtovsiz harbiy to'ntarishlar yuz berdi. Hokimiyatga kelgan diktatorlar cheksiz boylidlarni egallab oldilar. Iqtisodiyotning yomon faoliyat yuritishi narkotiklar ishlab chiqarish va tarqatish, noqonuniy ravishda oltin va olmos qazib olish va, hatto, odam savdosi kabi salbiy holatlarning keng tarqalishiga olib keldi.

Afrika mamlakatlari.

Davlat chegaralarining o'ta sun'iyliги ham Afrika davlatlarining shakllanishini juda qiyinlashtirdi. Chegaralar mustamlakachilik davridan meros qolgan bo'lib, mustaqil davlatlar tashkil bo'lishida aholining etnik mansubligi inobatga olinmagan edi. Bu hol doimiy et-

nik mojarolarni keltirib chiqardi va millionlab qochoqlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Davlatlararo va bir davlat doirasidagi etnik mojarolar Afrika uchun haqiqiy kulfatga aylandi.

Qashshoqlikdan, urush va genotsiddan, sanoatning yo'qligi tufayli ishsizlik va ilojisizlikdan qutulish uchun millionlab afrikaliklar o'z qit'asini tashlab ketdilar. Hozir Buyuk Britaniya, Fransiya kabi Yevropa davlatlarida millionlab afrikaliklar istiqomat qilmoqda. Nolegal immigrantlar ham ko'p bo'lganligi uchun ularning aniq sonini hech kim bilmaydi. Ko'plab afrikaliklar o'z vatanlariga qaytish uchun emas, Yevropada o'z huquqlariga ega bo'lish uchun kurashmoqdalar.

1990-yillarga kelib, Sahroyi Kabirdan janubda 40 dan oshiq siyosiy mustaqil davlatlar tashkil topdi.

1975-yilda Portugaliyada inqilob yuz bergandan so'ng uning mustamlakalari ham mustaqil davlatlar sifatida tashkil topdi.

Davlatlar va etnoslar o'rtasidagi ko'plab ziddiyatlarga qaramasdan, barcha afrikaliklar qit'adagi oxirgi mustamlaka rejimi – Janubiy Afrika Respublikasidagi aparteid tuzumini qoralashda yakdil edilar.

Armiya – davlatning qurolli kuchlari. Uning asosiy vazifasi mamlakatni tashqi dushmandan himoya qilish.

Politsiya – bir qator mamlakatlarda davlat boshqaruv organi bo'lib, asosiy vazifasi mavjud tuzumni himoya qilish va jamoatchilik tartibini saqlashdan iborat.

Genotsid – aholining ayrim guruhlarini yoki butun boshli xalqlarni siyosiy, irqiy, milliy, etnik yoki diniy belgilar asosida qirg'in qilish.

Aparteid (apartheid – alohida-alohida yashash) – irqiy kamsitishning eng ashaddiy ko'rinishi.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Birinchi jahon urushi urushdan keyingi Panafrika kongressi Afrika xalqlari mustamlakachilikka qarshi kurashining xarakteri o'zgarishiga qanday ta'sir ko'rsatdi?

2. Qit'aning mustaqillikka erishish ramzi bo'lgan 1950-yillar oxiridagi dastlabki mustaqil davlatlar va «Afrika yili» haqida gapirib bering.

3. Mustaqillikka erishgan ko'plab Afrika davlatlari nima uchun «nokapitalistik taraqqiyot» yo'lini tanladi?

4. Afrika davlatlari mustaqillikka erishgandan so'ng qanday muammolarga duch keldilar?

5. Afrika mamlakatlarida etnik muammolarning doimiy paydo bo'lishiga mustaqillikdan oldingi qanday omillar sabab bo'ldi?

6. Aparteid qanday tuzum? Genotsid nima?

7. Afrika xalqlari oldida XX asrning 90-yillarida qanday muammolar mavjud edi?

Mustaqil ish

«Afrika davlatlari» xaritasi bilan tanishing va mavzu matnidagi voqelik bilan bog'liqlikda sharh yozing.

Mavzu matni asosida «Afrika» mavzusida besh qatorli she'r «Sinkveyn» tuzing va daftaringizga yozing.

ziyouz.com saytidan Ernest Xemingueyning «Chol va dengiz» qissasini ko'chirib oling va o'qing, kichik o'quv loyihasi tayyorlab, to'garak mashg'ulotida taqdimotini o'tkazing.

29-MAVZU. XX ASRNING IKKINCHI YARMIDA FAN VA MADANIYATNING RIVOJLANISHI

Ilmiy-texnik inqilob va uning natijalari. So'nggi yuz yil davomida fanning rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmida ilmiy-texnik inqilobga olib keldi. Bu inqilobning asosiy belgilari tabiiy va sintetik materiallardan tovarlarni ommaviy ishlab chiqarish, mashinalardan keng foydalanish, ishlab chiqarishning konveyerli liniyalarini, zavod-avtomatlarni va sanoat robotlarini yaratish bo'ldi. Ilmiy-texnik inqilob jahon iqtisodiyotini kapitalizmning postindustrial davriga olib chiqdi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin boshlanib ketgan «sovuq urush» hamda AQSH va SSSR o'rtasidagi qurollanish poygasi kosmos sohasiga ham ko'chdi. **1957-yili 4-oktabr** kuni Sovet Ittifoqida dunyoda birinchi Yerning sun'iy yo'ldoshi uchirildi. Akademik **S.P. Korolyov** boshchiligidagi guruh tomonidan Oyga kosmik kema uchirish borasida tadqiqotlar olib borildi. Ular natijasida **1961-yil 12-aprel** kuni dunyoda birinchi marta **Yuriy Gagarin** «Vostok» kosmik kemasida koinotga parvoz qildi. Kosmonavtika davri boshlanib, u koinot haqidagi bilimlarimizni kengaytirdi.

Dunyoda birinchi temiryo'l qachon va qaysi davlatda ixtiro qilingan edi?

Aniq fanlardagi kashfiyotlar. Bu yillari aniq fanlar erishgan eng katta yutuqlardan biri lazerning kashf etilishi bo'ldi. Bu kashfiyot XX asr fizika fanidagi eng yorqin kashfiyotlardan biri sifatida tan olingan. 1960-yili sovet fiziklari N.G. Basov, A.M. Proxorov va amerikalik olim Ch. Tauns **lazer** (bu so'z inglizcha Light Amplification bu Stimulated Emission of Radiation – majburiy nurlanish natijasida yorug'likning kuchaytirilishi iborasining bosh harflaridan olingan) – nurning mutlaqo yangi turini yaratdilar. Bu uchala olimlarga fizika sohasida **Nobel mukofoti** berildi.

Yangi texnika va texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq yana bir yangilik kompyuterning ixtiro qilinishi bo'ldi. Kompyuter (inglizcha computer – «hisoblagich») dastlab axborotni qayta ishlash va hisoblash uchun yaratilib, elektron hisoblash mashinasi – EHM deb yuritilar va juda katta hajmga ega edi. 1959-yili amerikalik injenerlar D. Kilbi va R. Noys tomonidan **yarimo'tkazgichli integ-**

ral mikrosxemalarning yaratilishi kompyuter va boshqa asboblarning hajmining keskin qisqarishiga, faoliyat sohasini keskin kengaytirishga olib keldi. Integral mikrosxemalarning yaratilishini olimlar XX asrning soʻnggi 50 yili ichida qilgan eng mashhur ixtiro deb atadilar.

Insoniyat tarixida birinchi boʻlib koinotga parvoz qilgan inson – Yuriy Gagarin.

Hozir deyarli barchamiz foydalanadigan uyali telefonlar ham XX asr ixtirosi. Shvetsiyaning Televerket kompaniyasi 1940-yillar oxiridayoq uyali telefonlarni yaratish ustida ish boshlagan edi. Shvedlar tomonidan taklif qilingan birinchi ommaviy uyali telefon aloqasi MTS–Mobil telefon sistem (mobil telefon tizimi) deb ataldi. 1970–1980-yillari **Ericsson**, **Philips** va boshqa koʻplab mashhur kompaniyalar tomonidan uyali telefon apparatlarining yangi turlari yaratildi. Shu yillari zamonaviy koʻrinishga yaqin apparatlar paydo boʻldi. Massachuset texnologiya instituti xodimlari uzoq masofadan turib kompyuter orqali aloqa oʻrnatish mumkinligini asosladi va internetning yaratilishini yaqinlashtirdi. 1969-yili Internetning oʻtmishdoshi ARPANET yaratildi. **1972-yili E-mail** (elektron pochta) paydo boʻldi.

1957-yilda...

1961-yilda...

Yarimoʻtkazgichli integral mikrosxemalar ixtirochilari bu...

San'at. XX asrning ikkinchi yarmida san'atda abstraksionizm (abstraksiya-mavhum) yo'nalishi keng ommalashdi. Abstraksionizm fotografiya san'atining rivojlanishiga o'ziga xos javob tarzida paydo bo'ldi. Abstraksionizm vakillari endi tasvirda harakatni, hissiyotni ifodalashga intildilar, zotan, ularning fikricha, aynan shu jihatlarni fotografiyada aks ettirishning iloji yo'q edi.

Abstraksionizmga qarama-qarshi ravishda pop-art (ommaviy san'at) paydo bo'ldi va tezda Yevropaga tarqaldi. Pop-art ixlosmandlarining fikricha, dunyodagi har qanday buyum o'zining dastlabki iste'molchilik ahamiyatini yo'qotib, badiiy, estetik sifat kasb etishi mumkin.

San'atning bu yo'nalishlarida olam qiyofasidagi mantiq va aniqlikning yo'qligi san'atdagi modernizm bosqichi o'z imkoniyatlarini tugatganidan dalolat edi. Endi G'arb va Sharq san'ati, o'tmish va zamonaviy uslublar, folklor va ommaviy madaniyat elementlarini o'zida jamlagan **postmodernizm** uslubi paydo bo'ldi.

Adabiyot. Urushdan keyin bir qator yozuvchilarning romanlari urushni badiiy usullar bilan anglashga bag'ishlandi. Bu davrda ko'pchilik asarlar antifashistik, patsifistik ruhda yozilgan bo'lsa, 1960-yillardan keyin realizm jamiyatdagi yangi dolzarb muammolarni aks ettirish quroliga aylanadi. Ularda inson va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, tabiatdagi halokatlar inson va jamiyatning ham tubanlashuviga olib kelishi haqida o'ta ta'sirli badiiy obrazlar orqali yorqin ifoda qilinadi.

XX asrning ikkinchi yarmida fanning rivojlanishi ilmiy inqilobga olib keldi.

1969-yili Internetning o'tmishdoshi ARPANET yaratildi.

1972-yili E-mail (elektron pochta) paydo bo'ldi.

Bayon qilishning realistik shakli XX asrning yangi adabiy yo'nalishi – ommaviy adabiyotda o'ziga yo'l topdi. Bu adabiyot ommaviy o'quvchiga mo'ljallanib, aniq andazalar asosida yozilgan, badiiy jihatdan unchalik yuksak bo'lmagan, mafkuraviy jihatdan mavjud tartiblarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan asarlar. Bu – bozorning barcha qonunlarga rioya qiladigan, xaridorlarning turli qatlamiga mo'ljallangan adabiy tovar. Bu o'zining ochiq tijoriy xarakteri, ko'ngilochar funksiyasi va voqealar rivojining oldindan ma'lumligi bilan XX asr birinchi

yarmidagi adabiyotdan salbiy jihatlari bilan farq qiladi. Bu asarlarning badiiy qiymati to'g'risida jiddiy fikr yuritib bo'lmaydi, ularni o'qish aqlni va qalbdan berilishni talab qilmaydi, ular hozirgi tezkor zamanda vaqt o'tkazishning bir turi bo'lib qolgan, xolos.

Konveyer (convey – uzatmoq) – sochiluvchan, bo'lakli yoki donali yuklarning joyini o'zgartirishga mo'ljallangan to'xtovsiz uzatib turish mashinasi.

Postmodernizm – madaniyatda modernizmning asosiy prinsiplarini rad etuvchi va o'tmishdagi uslub va yo'nalishlardan ba'zan istehzo bilan foydalanuvchi XX asrning ikkinchi yarmiga mansub yo'nalish.

Patsifizm (pacificus – tinchliksevar) – zo'ravonlikni bartaraf etish uchun unga qarshi kurash mafkurasi. Patsifistik harakat, tinchlik uchun – urushga qarshi ijtimoiy harakat bo'lib, asosan, tinch vositalar bilan, urushning g'ayriaxloqiy xarakterini fosh etuvchi qarshilik harakati.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Kapitalizmning postindustrial davrida ilmiy-texnik taraqqiyot qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?
2. «Sovuq urush» davridagi musobaqa ommaviy qirg'in qurollarining qanday yangi turlari yaratilishiga va koinotni zabt etish uchun qanday tadqiqotlar olib borilishiga sabab bo'ldi?
3. Zamonaviy EHMlar, kompyuterlar va uyali aloqa tarmog'ining yaratilishida integral mikrosxemalarning ixtiro qilinishi qanday rol o'ynadi?
4. Internet tarmog'ining paydo bo'lishiga qanday nazariya asos bo'ldi?
5. Abstraksionizm nima va unga qanday ta'rif berish mumkin?
6. XX asr adabiyoti va san'atidagi qanday yo'nalishlarni ta'riflay olasiz? Adabiyot va san'atning ijtimoiy hayotga ta'siri nimalarda namoyon bo'ladi?

Mustaqil ish

«Kosmosga sayohat» mavzusida taqdimot tayyorlang va videorolik ko'rinishida to'garak mashg'ulotida namoyish qiling.

Internet vositasida XX asrda ilm-fan va texnika taraqqiyotiga doir materiallarni izlab toping hamda o'quv loyihasi tayyorlang.

ziyouz.com saytidan «Jahon adabiyoti» jurnalida nashr ettirilgan badiiy-tarixiy asarlarni ko'chirib oling va ta'til davrida ularni o'qib chiqing, «Ta'til va mu-tolaa» mavzusida o'quv portfoliosi tayyorlang.

MUNDARIJA

Kirish	3
1-mavzu. 1918–1939-yillarda xalqaro munosabatlar	4
2-mavzu. 1918–1939-yillarda ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvi, ilm-fandagi yutuqlar.....	8
3-mavzu. 1918–1939-yillarda Buyuk Britaniya.....	12
4-mavzu. 1918–1939-yillarda Fransiya.....	16
5-mavzu. 1918–1939-yillarda Amerika Qo'shma Shtatlari	20
6-mavzu. 1918–1939-yillarda Germaniya.....	25
7–8-mavzular. 1918–1939-yillarda SSSR	30
9-mavzu. 1918–1939-yillarda Italiya va Ispaniya	37
10-mavzu. 1918–1939-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlari	42
11-mavzu. 1918–1939-yillarda Yaponiya	47
12-mavzu. 1918–1939-yillarda Xitoy va Hindiston	51
13-mavzu. 1918–1939-yillarda Turkiya va Eron.....	57
14-mavzu. 1918–1939-yillarda Afrika mamlakatlari.....	62
15–16-mavzular. Ikkinchi jahon urushi va uning yakunlari.....	67
17-mavzu. Ikkinchi jahon urushidan keyingi xalqaro munosabatlar: «sovuq urush»ning boshlanishi	76
18-mavzu. 1946–1991-yillarda Amerika Qo'shma Shtatlari	81
19–20-mavzular. 1946-1991-yillarda Sovet Ittifoqi	87
21-mavzu. 1946–1991-yillarda Buyuk Britaniya va Fransiya.....	94
22-mavzu. 1946–1991-yillarda Germaniya va Italiya.....	99
23-mavzu. 1946–1991-yillarda Yaponiya va Osiyoning yangi industrial mamlakatlari.....	105
24-mavzu. 1946–1991-yillarda Xitoy Xalq Respublikasi.....	110
25-mavzu. 1946–1991-yillarda Hindiston va Pokiston	115
26-mavzu. 1946–1991-yillarda Turkiya, Eron va Afg'oniston.....	120
27-mavzu. 1946–1991-yillarda Lotin Amerikasi mamlakatlari	127
28-mavzu. 1946–1991-yillarda Afrika mamlakatlari	131
29-mavzu. XX asrning ikkinchi yarmida fan va madaniyatning rivojlanishi	137

**Shuhrat Ergashev, Begzod Xodjayev,
Jamshid Abdullayev**

JAHON TARIXI

(1918–1991-yillar)

O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinfi va o'rta maxsus,
kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari uchun darslik

Birinchi nashr

(o'zbek tilida)

Muharrir	N. Qosimova
Badiiy muharrir	E. Abdikayirova
Texnik muharrir	T. Smirnova
Musahhih	S. Alimboyeva
Kompyuterda sahifalovchi	A. Muhammadiyev

Nashriyot litsenziyasi AIN№223, 16.11.2012.

Bosishga 12-avgust 2017-yilda ruxsat etildi. Bichimi 70x90^{1/16}.
Ofset bosma. «Times New Roman» garniturasini. Shartli b.t. 10,53.
Hisob-nashriyot t. 9,95. Adadi 428 121 nusxa.
17-618 raqamli buyurtma.

«TURON-IQBOL»

Toshkent, 100182. H.Boyqaro ko'chasi, 51-uy.
Toshkent–2017

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining
«O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyi bosmaxonasida
chop etildi. 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval.

T.r.	O'quvchi-ning ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslik-ning topshiril-gandagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.